

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

STARÉ PRŮMYSLOVÉ REGIONY

VÝVOJOVÉ TENDENCE – MOŽNOSTI ROZVOJE

Jaroslav Koutský

Staré průmyslové regiony – vývojové tendence, možnosti rozvoje

Jaroslav Koutský

*Tento projekt je součástí
IPRM Ústí n. L. – Centrum.*

Tato publikace vznikla v rámci projektu Posilování kompetencí vysokoškolských pracovníků pro rozvoj konkurenceschopnosti vysokého školství v Ústeckém kraji, registrační číslo CZ.1.07/2.2.00/07.0117, realizovaného v rámci OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

<http://pokrok.ujep.cz>

Autor: RNDr. Jaroslav Koutský, Ph.D.

Vědecký redaktor:

Doc. RNDr. Václav Toušek, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci)

Recenzenti:

Prof. Ing. Jaroslav Macháček, Csc. (Vysoká škola ekonomická v Praze)

Doc. RNDr. Milan Viturka, CSc. (Masarykova univerzita v Brně)

Mgr. Michal Vančura, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)

Předmluva

Předložená odborná kniha je publikovanou verzí dizertační práce J. Koutského. Tato práce byla zpracována a úspěšně obhájena na podzim roku 2011 v rámci doktorského studijního programu Geografie (obor: Regionální geografie a regionální rozvoj) na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Cílem publikování v podobě odborné knihy je seznámit širší čtenářskou obec s tématem straých průmyslových regionů a umožnit tak využití nashormážděných poznatků v dalších výzkumných aktivitách, výuce a praktické aplikaci. Autor knihy děkuje Doc. RNDr. Václavu Touškovi, CSc. za zajištění role vědeckého redaktora a recenzentům publikace za jejich připomínky a kritiku.

Vydání publikace je umožněno díky projektu POKROK – Posilování kompetencí vysokoškolských pracovníků pro rozvoj konkurenceschopnosti vysokého školství v Ústeckém kraji (financovaného z Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost). Publikování textu by tak mělo být nástrojem dlouhodobé podpory udržování odborných znalostí a kompetencí relevantních uživatelů, a to zejména v komunitě zabývající se výzkumem a výukou regionální geografie a regionálního rozvoje.

Obsah

Předmluva	4
Úvod.....	7
1 Cíle práce, výzkumné otázky, hypotézy a metodologie.....	9
2 Rešerše literatury	12
2.1 Relevantní zahraniční literatura v oblasti ekonomické geografie a geografie průmyslu	12
2.2 Zahraniční literatura přímo zaměřená na staré průmyslové regiony a jejich transformaci	14
2.3 Relevantní domácí literatura v oblasti ekonomické geografie a geografie průmyslu	17
2.4 Relevantní domácí literatura v oblasti regionálního rozvoje	19
2.5 Domácí literatura přímo zaměřená na staré průmyslové regiony a jejich transformaci.....	19
3 Základní konceptualizace problematiky starých průmyslových regionů.....	22
3.1 Výchozí vymezení a definování starých průmyslových regionů	22
3.2 Problematické aspekty výzkumu starých průmyslových regionů.....	24
3.3 Staré průmyslové regiony v Evropě a jejich regionálně ekonomická typologie	25
4 Teoretická vysvětlení příčin růstu a pádu starých průmyslových regionů.....	29
4.1 Tradiční teorie regionálního rozvoje a staré průmyslové regiony.....	29
4.2 Moderní teorie regionálního rozvoje a staré průmyslové regiony	32
4.3 Teoretické koncepty inspirované evolučními přístupy v regionálních vědách	34
4.3.1 Závislost na zvolené cestě	34
4.3.2 Princip uzamčení	35
4.3.3 Závislost na zvolené cestě a princip uzamčení – implikace pro staré průmyslové regiony	36
5 Proces vzniku starých průmyslových regionů	39
5.1 Vývojové fáze kapitalismu.....	39
5.2 Difúze průmyslové revoluce	40
5.3 Změny převládajícího způsobu produkce a jeho prostorové dopady	40
5.4 Deindustrializace jako kontextuální trend pro formování starých průmyslových regionů	42
6 Proces změny starých průmyslových regionů v kontextu soudobých trendů.....	44
6.1 Ekonomická restrukturalizace jako zásadní komponenta procesu změny	44
6.2 Rozvoj starých průmyslových regionů – lokální tradice versus globální trendy	46
6.2.1 Trend podpory regionálních inovačních systémů v technologicky založených odvětvích	47
6.2.2 Trend nárůstu významu a atrakce kreativních skupin obyvatelstva.....	48
6.2.3 Trend v posilování významu symbolů, image a jejich marketingu	49
7 Transformace Manchesteru jako případová studie procesu komplexní změny	51
7.1 Formování ekonomické pozice	51
7.2 Restrukturalizace ekonomiky.....	52
7.2.1 Deindustrializace a celkový pokles místní ekonomiky	52
7.2.2 Strukturální změny na trhu práce.....	52
7.3 Součásti a aktéři transformace	53

7.3.1 Vize a strategie transformace.....	53
7.3.2 Realizace regenerace – “Manchester model”	54
7.3.3 Kandidatura na olympijské hry.....	55
7.3.4 Výbuch bomby v centru města	55
7.3.5 Marketing města jako nástroj transformace.....	56
7.3.6 Veřejný a privátní sektor jako aktér procesu transformace.....	56
7.4 Zhodnocení úspěšnosti transformačního procesu	58
8 Český průmysl - stručný historický přehled s důrazem na transformaci po roce 1989.....	59
8.1 Historické vývojové etapy průmyslu na území ČR.....	59
8.1.1 Průmysl za Rakouska-Uherska	59
8.1.2 Průmysl v meziválečném období.....	60
8.1.3 Průmysl v socialistickém období	62
8.2 Transformace průmyslu po roce 1989.....	66
8.2.1 Průmysl v 90. letech	66
8.2.2 Průmysl na začátku 21. století	69
8.2.3 Vybrané podpůrné nástroje restrukturalizace průmyslu po roce 1989.....	72
8.3 Staré průmyslové regiony v ČR	76
9 Ústecký kraj jako modelový příklad starého průmyslového regionu - vývojové tendence, možnosti rozvoje.....	80
9.1 Průmysl na území Ústeckého kraje před rokem 1989.....	80
9.1.1 Nástup průmyslové tradice	80
9.1.2 Průmysl v socialistickém období	83
9.2 Transformace průmyslu po roce 1989.....	91
9.2.1 Průmysl v 90. letech (spontánní deindustrializace)	91
9.2.2 Průmysl na začátku 21. století (organizovaná reindustrializace)	95
9.3 Možnosti rozvoje Ústecké kraje jako starého průmyslového regionu	99
9.3.1 Tlak na diverzifikaci regionální ekonomiky a podpora dílčích regionálních inovačních systémů	99
9.3.2 Podpora stabilizace a snaha o atrakci perspektivní skupiny obyvatelstva s VŠ vzděláním	102
9.3.3 Další tlak na zlepšování fyzického industriálního a urbánního prostředí	102
9.3.4 Profilace industriální krajiny jako tématu cestovního ruchu.....	102
9.3.5 Posílení managementu územního rozvoje	103
10. Závěr.....	104
11. Literatura	107
12. Seznam tabulek.....	122
13. Seznam obrázků	123
Summary	124
Rejstřík.....	125

Úvod

Následující text sleduje problematiku vývojových tendencí a možností rozvoje starých průmyslových regionů. Staré průmyslové regiony (SPR) představují specifická území s výraznou specializací na průmyslovou výrobu, která však byla postižena poklesem výkonnosti regionální ekonomiky a zastaralostí svých klíčových struktur a odvětví. To vyústilo v celkovou degradaci jejich pozice. V rámci transformačních procesů hledají tato území nové možnosti směřování svého vývoje a obnovení významového postavení v kontextu soudobých trendů a požadavků na konkurenceschopnost územních jednotek. Předmětem pozornosti monografie tak je, vedle samotného vymezení tématu starých průmyslových regionů a sumarizace klíčových literárních zdrojů, diskuse obecných příčin jejich úpadku a nástin možných směrů rozvoje s důrazem na kontext evropských podmínek. Práce usiluje o detailnější zhodnocení tématu v České republice a zejména v Ústeckém kraji jako relevantním modelovém území. Tomu odpovídá i struktura práce a obsahová náplň jednotlivých kapitol.

Je důležité zdůraznit, že došlo k potřebnému časovému odstupu pro selekci poznatků a syntetické zhodnocení podstatných tendencí vývoje průmyslových regionů v západní Evropě. Rozhodující procesy ekonomické restrukturalizace a celkové transformace zde probíhaly v průběhu 80. a 90. let 20. století. Díky tomu je již možné analyzovat podrobněji příčiny úpadku, projev klíčových změn, definovat klíčová témata jejich novodobého rozvoje a zároveň přenášet zkušenosti a příklady dobré praxe do regionů, kde tento vývoj probíhá s určitým časovým opožděním. Z hlediska celospolečenské relevance jde o téma obecně akceptované, zajímavé a přínosné, a to zejména z následujících důvodů:

- staré průmyslové regiony symbolizují nejzásadnější zakolísání vývoje produkce a výkonnosti regionální ekonomiky vyspělých států světa v průběhu 20. století a staly se tak předmětem všeobecné pozornosti a diskuse;
- staré průmyslové regiony jsou (přes všechny změny) ekonomicky významné prostory s výrazným podílem na celkových výstupech ekonomik národních států a jejich další ekonomické fungování je vysoce žádoucí;
- staré průmyslové regiony jsou území se silnou koncentrací obyvatelstva a negativní vývojová orientace takových území s kumulací problémů může mít podstatné celospolečenské dopady.

Téma transformace starých průmyslových regionů je výrazně akcentováno i akademicko-výzkumným prostředím, a to zejména v rámci geografických a regionalistických disciplín. Už fakt výše zmíněné společenské relevance problematiky vytvářel tlak na zajištění odborných stanovisek k řešeným problémům. Mnohem zajímavějším aspektem výzkumu starých průmyslových regionů je ale možnost formulovat takové výzkumné otázky, u kterých se při hledání odpovědí dostáváme až na samou podstatu fundamentálního poznání v regionálních vědách. Právě na základě studia dlouhodobé vývojové trajektorie starých průmyslových regionů můžeme pochopit obecnější principy formování ekonomické výkonnosti území, příčiny a důsledky jeho úpadku, a tím tedy odhalit podstatu, průběh, aktéry a mechanismy regionálního procesu změny a adaptace. Na základě toho je následně možné fundovaně řešit otázky stimulace územního rozvoje. Díky tomu nepřekvapí, že k tématu starých průmyslových regionů byla soustředěna pozornost (alespoň v nějaké fázi jejich kariéry) předních obecně uznávaných expertů v oblasti regionálního výzkumu posledních dekád (Ron Martin, Philip Cooke, Ron Boschma, Richard Florida). Téma je také poměrně

stabilně zasazeno mezi vyprofilovanými výzkumnými směry v nejvyspělejších státech světa (USA, Velká Británie, Německo, Nizozemí).

Zároveň je nezbytné zmínit relevanci odborných disciplín geografie a regionálního rozvoje pro výzkum tématu starých průmyslových regionů. Staré průmyslové regiony a celkový proces jejich změny se nacházejí v průsečíku pozornosti klasické sociální a regionální geografie i regionálního rozvoje jako praktičtější aplikované disciplíny formulující témata a nástroje pro potřeby managementu územního rozvoje. Při detailním studiu starých průmyslových regionů se nelze obejít bez souběžného využití poznatků sociální geografie (zásady regionalizace, lokalizace ekonomických aktivit a hierarchie prostorových struktur a procesů), regionální geografie (detailní studium vývoje regionů, syntéza klíčových faktorů) a regionálního rozvoje (definování rozvojových témat a směrů, hledání konkrétních nástrojů a podpůrných rámců). Díky tomu dochází k takřka ideálnímu propojení komplexního poznání s důrazem na syntézu podstatného (geografie) a využití aplikace nástrojů pro usměrnění některých vývojových tendencí v konkrétních územích (regionální rozvoj).

1 Cíle práce, výzkumné otázky, hypotézy a metodologie

Hlavním cílem publikace je posunout v českém prostředí dosavadní stav poznání problematiky starých průmyslových regionů, a to jak v oblasti teoretických přístupů a empirické analýzy, tak i možných návodů pro podporu jejich transformačního procesu. Hlavním záměrem je tak vymezit důležité tendence vývoje i hlavní principy procesu změny a zároveň konkretizovat témata možného dalšího rozvoje starých průmyslových regionů.

Díličmi cíli jsou:

1. Vypracování detailní rešerše zahraničních a domácích literárních zdrojů k tématu starých průmyslových regionů.
2. Zpracování přehledného teoretického rámce problematiky starých průmyslových regionů zaměřeného na poznání principů jejich formování, příčin úpadku a možného dalšího směřování. Záměrem je vybrat využitelné informace z tradičních teoretických konceptů pro interpretaci vývoje i nabídnout využití nejnovějších teoretických přístupů (evolučně orientované přístupy, učící se regiony).
3. Zhodnocení základních možností transformace starých průmyslových regionů s důrazem na restrukturalizaci ekonomických struktur v kontextu soudobých rozhodujících trendů vývoje územních jednotek.
4. Popsání základní podoby vývojové trajektorie průmyslové výroby na území České republiky s důrazem na transformační procesy po roce 1989 jako základního kontextu pro formování starých průmyslových regionů na našem území.
5. Analyzování důležitých milníků vývoje a transformace průmyslové výroby v Ústeckém kraji jako příkladu starého průmyslového regionu. Vytvoření výchozího analytického podkladu pro formulování témat možného směřování rozvoje kraje i výzkumných záměrů vhodných pro další detailnější pochopení procesu změny a adaptability kraje.

Pro řešení téma byly stanoveny následující *základní výzkumné otázky*, které vycházejí ze vzájemné návaznosti:

- Je možné nalézt společné charakteristiky a srovnatelné vývojové trajektorie pro kategorii regionů, kterou můžeme nazvat staré průmyslové regiony? Jde tedy o vyprofilovanou kategorii regionů?
- Lze nalézt vhodnou teoretickou interpretaci pro pochopení vývoje starých průmyslových regionů a zejména příčin jejich úpadku?
- Lze adaptovat problematiku regionální struktury a ekonomiku starých průmyslových regionů a nalézt novou funkční kombinaci pro jejich transformaci při respektování aktuálních trendů vývoje socioekonomických jednotek?
- Lze formulovat témata vhodná pro rozvoj Ústeckého kraje jako starého průmyslového regionu?

Na výzkumné otázky reagují následující *hypotézy*:

1. Staré průmyslové regiony jsou specifická území, kde lze najít, i přes jejich vzájemnou jedinečnost, určité společné znaky a rámcovou podobnost jejich vývojové orientace. Považujeme je za svébytnou a jasně vyprofilovanou kategorii regionů.
2. Staré průmyslové regiony mohou projít procesem komplexní změny, který zahrnuje ekonomickou restrukturalizaci, fyzickou regeneraci a sociální transformaci. Celkově může dojít k tomu, že daný region obnoví své významové postavení a konkurenceschopnou pozici v postindustriální společnosti.
3. Ústecký kraj je příkladem starého průmyslového regionu a hlavním směrem jeho transformace je diverzifikace místní ekonomiky a vytvoření regionálního inovačního systému.

V rámci odborného rozpracování problematiky bylo použito standardní spektrum metodologických přístupů a postupů, aby tak bylo možno dosáhnout naplnění základních cílů práce. K základním *metodologickým přístupům* patří:

- Generalizace odborného textu s důrazem na syntézu – jde o využití základního přístupu geografického výzkumu, který akceptovatelně zjednodušuje komplexní povahu reality. Podstatou geografické syntézy je selekce důležitých faktů, a nikoliv totální přehled všech možných dostupných informací. V práci byl tento přístup využit pro zpracování obsahu prakticky všech kapitol.
- Generalizace odborného textu s důrazem na analogii - tento metodologický přístup akcentuje možnost opakování daného geografického procesu i v jiných geografických podmínkách v rámcově podobném průběhu. V práci tento byl přístup využit např. ve sledování vývoje starých průmyslových regionů v zahraničí a promítání jejich zkušeností do diskuse o jejich možném vývoji v ČR a Ústeckém kraji
- Generalizace odborného textu s důrazem na kauzalitu – obsahem tohoto přístupu je sledování příčinných vazeb mezi procesy v konkrétních geografických podmínkách. Toho je účelné využít např. při diskusi sousledných procesů (deindustrializace-marginalizace-terciarizace, adaptace-transformace).

Vedle toho byly v práci použity *metodologické postupy*, které umožňují zejména sběr informací, jejich zjednodušená a názorná vyjádření i snadnější možnosti jejich interpretace. Jedná se o:

- Studium literárních a archivních pramenů, rešerše odborných zdrojů - především relevantní česká a zahraniční (zejména anglicky psaná) literatura (knihy a příspěvky v odborných časopisech) z oblasti humánní geografie, regionální geografie, regionálního rozvoje a městského a regionálního plánování.
- Metody zobrazení kvantitativních dat - tabulkové či grafické znázornění diferenciací prostorových dat v čase. U vybraných dat, kde to bylo možné a názorné, jsou vytvořeny mapky pomocí geografických informačních systémů (GIS).
- Expertní rozhovor – během tvorby práce bylo uskutečněno několik desítek expertních rozhovorů s odborníky z akademické sféry (ČR i zahraničí) i praktické sféry (krajské úřady, magistráty, odborné instituce státní správy) s cílem formulovat či evaluovat závěry použité v práci.

- Terénní výzkum a šetření - v uplynulých 5 letech byly provedeny výzkumné a studijní cesty do rozhodujících starých průmyslových regionů v Evropě (Manchester, Porúří, Sársko, Graz). Výsledkem bylo ověření poznatků z literatury a sběr dalších informací získaných během rozhovorů s představiteli místní akademické i aplikační sféry. Cílem bylo poznat klíčové faktory transformace těchto území.

2 Rešerše literatury

Jak již bylo uvedeno ve vstupní části práce je tematika starých průmyslových regionů z obsahového hlediska průsečíkem klasické ekonomické geografie a aplikované disciplíny regionálního rozvoje. Na základě toho i rešerše relevantní literatury k tématu práce musí pokrývat využitelné práce z obou zdrojových oblastí a samozřejmě i díla přímo zaměřená na staré průmyslové regiony. V rámci těchto tří oblastí je potřeba vybrat podstatné domácí i zahraniční výstupy. U zahraničních publikací zaměřených na obecnější problémy regionálního rozvoje a přehled jeho teoretických přístupů není třeba marně usilovat o lepší přehled, než nabízí v českém jazyce unikátní dílo J. Blažka a D. Uhlíře (2002), a proto dané téma není v kapitole detailněji řešeno.

2.1 Relevantní zahraniční literatura v oblasti ekonomické geografie a geografie průmyslu

Geografie průmyslu je chápána jako dílčí součást ekonomické geografie zaměřená na popis a explanaci prostorové cirkulace průmyslu (Gregory a kol., 2010). Mnohdy je takřka nemožné oddělit geografii průmyslu od soudobého hlavního publikačního proudu v ekonomické geografii, což je dáno dlouhodobě významným postavením objektu studia (průmyslu) v rámci ekonomické složky. Samotný vývoj jednotlivých publikačních směrů je určen zejména postupným vývojem vědy jako takové (a jejího poznávacího aparátu) a vývojovými fázemi průmyslu jako hlavního objektu studia.

Tab. 1 Autoři a výzkumné otázky v rámci ekonomické geografie ve vztahu k vývoji průmyslové výroby

Časový rámec	Fáze průmyslové produkce	Výzkumné otázky	Klíčoví autoři
do 1920	Formování průmyslové výroby	Principy lokalizace a koncentrace	Alfred Weber, Albert Lössh
do 1970	Industrializace, fordismus	Prostorové modely, aplikace kvantitativních metod na průmyslové struktury	Walter Isard, Peter Haggett, Ian Hamilton
do 1990	Deindustrializace, postfordismus	Prostorová diferenciacce a internacionalizace průmyslové výroby, dělba práce, diskuse lokalit	David Harvey, Doreen Massey, Adrew Sayer
po roce 1990	Globalizace, flexibilní specializace	Funkční separace, produkční řetězce a regionální specializace	Peter Dicken. Paul Knox, John Agnew, Michael Storper

Zdroj: vlastní zpracování

Z hlediska vývoje literárních pramenů jsou vstupním dílem výzkumy A. Webera (1909), který se zabýval ideální polohou průmyslového závodu ve vztahu k místu výskytu surovin a k poloze trhu. Klíčovou determinantou pro prostorové uspořádání průmyslové produkce byly dopravní náklady. Teoretické předpoklady lokalizace průmyslových aktivit byly následně rozvinuty v pracích několik autorů v anglo-saském (např. Lössh, 1944, Christaller, 1933 ve vztahu k službám) i slovanském prostředí (Dziewoński, 1953).

Na tyto práce navázali od konce 50. let. 20. stol. autoři výrazně inspirovaní soudobým rozvojem kvantitativních metod a nástrojů (matematických, informatických) využitelných pro

tvorbu prostorových modelů. Hlavním představitelem této tzv. kvantitativní revoluce byl W. Isard (1960), který je dodnes označován za zakladatele odborného proudu s označením Regionální věda (Regional Science). V rámci ekonomické geografie, resp. geografie průmyslu, můžeme tuto inspiraci vysledovat zejména v dílech P. Haggetta (1965) „*Locational analysis in Human Geography*“ a D. M. Smitha (1981) „*Industrial location: an economic geographical analysis*“, kde jsou na základě neoklasické ekonomické teorie vysvětlovány lokalizační principy firem, či u McCarty, Hook, Knox (1956) „*The measurement of association in industrial geography*“, kde je analyzován prostorový model průmyslu ve státě Iowa v USA. Vrcholem a do určité míry i symbolem limitů těchto přístupů jsou práce I. Hamiltona (1974), v nichž lokalizační modely mají podobu nepřehledných propletenců mnoha desítek vztahů a vazeb.

Značný intelektuální posun můžeme zaznamenat od 70. let 20. století v dílech autorů, kteří vycházejí z kritiky kvantitativních přístupů a zdůrazňují sociálně-prostorovou diferenciaci procesů a vazeb při utváření finálního prostorového rámce ekonomických aktivit. Do této etapy patří především díla britské geografie. D. Harvey po původním zaměření na kvantitativní přístupy plně přechází k neomarxistickému pojetí hodnocení prostorové dimenze ekonomických vztahů. Ve vztahu ke geografii průmyslu jsou zásadní poznatky z jeho fundamentálního díla „*The Limits to Capital*“ (1982), kde je mj. diskutována kontradikce mezi geografickou ukotveností kapitálu (např. ve formě vybudovaných průmyslových závodů) a přirozenou tendencí kapitálu k mobilitě. V díle „*The Factory and City*“ (Harvey, Hayter, 1993) dokumentuje, na základě snah o uzavření britské automobilky Rover v Oxfordu, rozpor mezi vývojem globálního kapitalismu a lokální situací pracujících. Pokrok v ekonomické geografii zaznamenaly práce geografky D. Massey, která výrazným způsobem přispěla k chápání principů nerovnoměrného územního rozvoje. V jedné z nejcitovanějších knih v rámci ekonomické geografie všech dob „*Spatial Division of Labour*“ (1984) zdůrazňuje význam prostorové dělby práce (ta je primárně determinována prostorovou organizací kapitalistické produkce) pro pozici regionální, národní i mezinárodní ekonomiky. V další publikační činnosti se autorka od ekonomických vztahů a organizace produkce posunula více ke společenským problémům (gender) a teoretické konceptualizaci prostoru a časoprostorových vztahů (1991,1994).

Zásadní přínos pro další směřování výzkumu i publikační produkce v tématu SPR měla tzv. diskuse o lokalitách (locality debate), která proběhla ve Velké Británii v 80. letech 20. stol. Jednalo se o fundamentální diskusi obecnější povahy, v rámci které se řešila inspirativnost a smysluplnost zkoumání jednotlivých konkrétních lokalit jako případových studií. Klíčovými otázkami byly na jedné straně specifický projev obecných trendů v místních podmínkách a na druhé straně hledání možných obecných závěrů na základě zkušeností z konkrétních lokalit. Klíčovým textem je práce A. Sayera (1991 – „*Behind the locality debate: deconstructing geographys dualism*“), v níž se zabývá přirozeným dualismem v praktickém životě i vědecko-výzkumných přístupech. V textu je diskutován dualismus mnoha podob (např. jedinečné v. obecné, teoretické v. empirické, narativní v. analyzované), ale celkově je zdůrazněna nutnost sledování kontextu a jeho dopadu na fungování jednotlivých objektů v realitě. K diskusi o lokalitách přispěla i D. Massey (1991), když konstatuje, že jednotlivé „případové studie“ nemají spočívat v idiosynkratickém popisu individuálních regionů, ale mělo by se usilovat o hledání vazeb lokální úrovně na širší národní a nadnárodní úroveň, které ovlivňují změny právě na lokální úrovni. Také je třeba studovat souvislosti mezi různými dimenzemi změn odehrávajícími se v rámci lokální úrovně (např. mezi ekonomickým a sociálním prostředím). V této části práce byl diskusi o lokalitách věnován prostor díky faktu, že právě na pozadí této odborné debaty vznikaly v dalším

průběhu 80. let, ale zejména v 90. letech a po roce 2000 četné studie SPR, které hledaly průsečíky v kauzálních příčinách úpadku i v následných možnostech rozvoje právě díky podobnému kontextu celkové situace.

Po roce 1990 se do centra pozornosti dostávají autoři, kteří se zaměřují na hodnocení prostorových dopadů globalizované ekonomiky a jejich procesů. Z hlediska ekonomické geografie je nutné z velkého množství autorů a textů vybrat britského geografa P. Dickena, který se v díle „*Global Shift*“ (poslední vydání v roce 2007) zaměřuje právě na hodnocení zásadních změn produkce v globální ekonomice a vymezuje vliv a prostorové dopady činnosti nadnárodních korporací. V rámci aktuální publikační činnosti (např. Dicken a kol., 2001) popisuje vzrůstající význam globálních produkčních řetězců a sítí v globální ekonomice. Vysoce relevantním pramenem využitelným ke studii změn v globální ekonomice a jejich dopadů na organizaci produkce a institucionální prostředí (navíc s několika texty přímo zaměřenými na problematiku SPR) je kniha editovaná A. Aminem a N. Thriftem (1994) „*Globalization, institutions and regional development in Europe*“. Dalším inspirativním zdrojem poznatků o soudobých trendech v globální produkci jsou publikační výstupy zástupců tzv. „Kalifornské školy“ (Californian School), kteří vycházejí z ideové návaznosti na „Francouzskou regulační školu“ (French Regulation school) (např. Lipietz, 1987, obecně ke „školám“ blíže viz Hubbard, Kitchin, 2011). Tento směr je reprezentován M. Storperem a A. Scotem. V nejznámějším díle „*Production, Work, Territory: Geographical Anatomy of Industrialised Capitalism*“ (Scott, Storper, 1986) popisují autoři prostorové změny v produkci, a to zejména při zdůraznění specifické diferenciaci místních podmínek, které jsou rozhodující pro utváření územních produkčních komplexů. V aktuálnější tvorbě se zaměřují na principy flexibility a flexibilní specializace (Storper, 1989) či publikují v rámci soudobě populárního tématu kreativní třídy (creative class) (Storper, Scott, 2009). Z hlediska ucelených publikací „učebnicového typu“, které přehledně sumarizují problematiku vývoje ekonomické geografie, jejích jednotlivých produkčních složek a nabízejí poznání soudobých trendů v produkci, patří ke špičce kniha amerických autorů J. Agnewa, P. Knoxe „*The Geography of the World Economy*“ (poslední vydání 2008 i se spoluautorkou Lindou McCarthy).

Dalším zdrojem poznatků jsou publikace, které jsou zaměřeny na odvětvové či územní analýzy vývoje produkce v jednotlivých kapitalistických zemích světa. Tyto případové studie jsou využitelné pro poznání místní specifické situace (např. Dege, 1972, Blotvogel, 1988 (Německo - Porúří), Hudson, 1989, 1991 (Anglie), Preceteille, 1985 (Francie)), na druhou stranu absentuje abstrakce obecnějších trendů, kterou najdeme u výše zmíněných publikací. V rámci socialistických zemí byla vždy v oblasti ekonomické geografie a geografie výroby četnější polská literatura. Na již zmiňovanou práci Dziewoňského navázali zejména S. Misztal (1970), B. Domański (1993) a A. Wieloński (2000).

2.2 Zahraniční literatura přímo zaměřená na staré průmyslové regiony a jejich transformaci

Je logické, že literatura zaměřená přímo na existenci, soudobé problémy a rozvojové šance starých průmyslových regionů je v rámci ekonomické geografie kvantitativně omezenější, neboť tato problematika je pouze dílčím směrem v rámci geografie průmyslu. Kvantitativně slabší zastoupení je dáno i časově opožděnějším projevem ústředního tématu, kdy literární výstupy reagují na formování starých průmyslových regionů, které reálně začalo až od 70. let. 20. století. Právě v tomto období vycházejí tři monografie, které rámuji

kontextuální situaci formování starých průmyslových regionů proces deindustrializace. V dílech amerických autorů B. Bluestona a B. Harrisona (1982) „*The deindustrialization of America*“ a britských autorů D. Massey a R. Meegana (1979) „*The Anatomy of Job Loss*“ a R. Martina a B. Rowthorna (1986) „*The Geography of Deindustrialisation*“ jsou diskutovány principy deindustrializačního procesu, jeho reálné projevy v USA a Velké Británii a dopady na trh práce, mezinárodní dělbu práce, strukturální změny a sociální situaci ve vybraných regionech.

Samotný pojem „staré průmyslové regiony“ se (zřejmě) poprvé objevuje u M. Steinera v textu z roku 1985 „*Old industrial areas: a theoretical approach*“. Ve stejném roce pak následně publikoval článek „*Problems of structural adaption in old industrial areas: a factor-analytical approach*“ (Steiner, Posch, 1985). Obě práce považujeme za iniciační publikace k tématu, v nich byly vymezeny základní pojmy a diskutovány prvotní představy faktorů úpadku tradičně průmyslových regionů, resp. odvětví.

V průběhu 90. let nabírá publikování využitelné ke studiu tématu starých průmyslových regionů na intenzitě a zajímavosti a to zejména ve dvou liniích. V rámci první, přímo nesouvisející se starými průmyslovými regiony, existuje silně zastoupený publikační proud zaměřený na diskusi principů úspěchu vybraných regionů vyspělých států světa, které se nejlépe adaptovaly na měnící se podmínky v globální ekonomice. Pro účely našeho tématu tento směr představuje vhodný komparativní rámec, na kterém lze dokumentovat slabiny SPR ve srovnání s regiony, které jsou dynamické a úspěšné (k zásadním textům tohoto typu patří A. J. Scott (1988) „*New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Europe*“, A. Saxenian (1994) „*Regional Networks: Industrial Adaptation in Silicon Valley and Route 128*“, P. Maskell a A. Malberg (1999) „*Localised learning and industrial competitiveness*“ či D. Keeble a F. Wilkinson (2000) „*High-Technology Clusters, Networking and Collective Learning in Europe*“.

Druhá současná linie je přímo zaměřena na problematiku starých průmyslových regionů. Tento směr vychází z hodnocení situace ve vybraných konkrétních SPR, ale objevují se i práce, které hledají obecnější principy hodnocení vývoje a možností jejich rozvoje s důrazem na transformační a restrukturalizační procesy. Vzhledem k tématu práce se jedná o vysoce relevantní zdroj inspirace. Za pravděpodobně nejznámější, vzhledem k formátu i souhrnně prezentovaným výstupům, lze považovat knihu „*The Rise of Rustbelt*“ (1995), editovanou respektovaným britským regionalistou P. Cookem. Kniha má poněkud matoucí název, neboť ten by mohl budit dojem, že bude popisována pouze transformace amerických průmyslových oblastí, ale přitom podstatná část díla je věnována zkušenostem z Velké Británie a Německa. Dalším rozsáhlejším výstupem je práce britských autorů A. Cumberse, K. Birche, D. MacKinnona (2006) „*Revisiting the Old Industrial Region: Adaptation and Adjustment in an Integrating Europe*“, kde jsou přehledně vymezeny jednotlivé SPR v západní Evropě a nastíněny základní parametry jejich historického vývoje, zejména v kontextu změn na trhu práce. Určitou obdobou zaměřenou na zhodnocení problematiky ve středoevropském prostoru (případové studie jsou z Porúří, Horního Slezska a Ostravska) je pak publikace „*Social, Economic and Cultural Aspects in the Dynamic Changing Process of Old Industrial Regions*“ (Eckart a kol., 2003).

Nejvíce literárních výstupů je dnes v tématu starých průmyslových regionů směřováno do podoby kratších textů v respektovaných zahraničních časopisech. Zde je v první řadě nutné zmínit speciální vydání časopisu *Environment and Planning A* (2005, č. 37), které je speciálně věnováno tématu SPR („*The restructuring of old industrial areas in Europe and Asia*“). Pro

vstup do tématu starých průmyslových regionů lze doporučit zejména úvodní přehledový text (Hassink, Dong-Ho Shin, 2005). Dominantní postavení zastávají v odborných časopisech britští autoři, což je samozřejmě ovlivněno jazykovou převahou, ale i silným zastoupením tématu SPR v britských podmínkách. K zásadním patří práce R. Hudsona, který se zabývá obecnými otázkami komplexní přeměny starých průmyslových regionů (1994 - „*Institutional Change, Cultural Transformation, and Economic Regeneration: Myths and Realities from Europe's Old Industrial Areas*“), ekonomickou restrukturalizací a novými způsoby produkce (1997 - „*Regional futures: industrial restructuring, new high volume production concepts and spatial development*“) či detailním zhodnocením situace na severovýchodě Anglie (2005 - „*Rethinking change in old industrial regions: reflecting on the experiences of North East England*“). K zajímavým územně odvětvovým analýzám patří práce K. Chapmana pro odvětví chemického průmyslu (2005 - „*From 'growth centre' to 'cluster': restructuring, regional development and the Teesside chemical industry*“), A. Pika v oblasti automobilového průmyslu (1998 - „*Making performance plants from branch plants? In situ restructuring in the automobile industry in the United Kingdom*“), v rámci sociálních aspektů uzavírání závodů v severovýchodní Anglii (1999 - „*The politics of factory closures and task forces in the North East region of England*“) a obecně v rámci soudobě populární diskuse regionální odolnosti (regional resilience) (2010a - „*Resilience, adaptation and adaptability*“ a 2010b „*Towards the resilient region*“) a P. Bennwortha v propojení tématu starých průmyslových regionů a terciálního vzdělávání (2007, s G. J. Hosperssem) - „*The new economic geography of old industrial regions: universities as global-local pipelines*“.

Tématika starých průmyslových regionů je tradičně velmi akcentována autory z německy mluvících zemí, a to opět zejména z důvodu vstupní inspirace problémů ze svých průmyslových oblastí. Na již zmiňované impulsní texty M. Steinera navázali autoři od 90. let 20. stol. Přehledovým textem sumarizujícím strukturální změny starých průmyslových regionů je práce dvojice R. Hamm a H. Wienert „*Strukturelle Anpassung altindustrieller Regionen im internationalen Vergleich*“ (1990). Jedním z nejznámějších textů ve sledovaném tématu vůbec je příspěvek G. Grabhera (1993 - „*The weakness of strong ties: the lock-in of regional development in the Ruhr-area*“), kde je diskutován problém existence příliš silných vazeb mezi jednotlivými aktéry, jež způsobují neschopnost reagovat na měnící se podmínky. Velice inspirativní jsou i práce R. Hassinka, který se zabývá jak obecnějšími otázkami vzniku SPR (1997 - „*What distinguishes 'good' from 'bad' industrial agglomerations?*“), příklady a principy rozdílné trajektorie vybraných tradičně průmyslových území v Německu (2007 - „*The strength of weak lock-ins: the renewal of the Westmunsterland textile industry*“), tak nejaktuálněji tématem regionální odolnosti (2010 - „*Regional resilience: a promising concept to explain differences in regional economic adaptability?*“). Nejvíce prací je pak zaměřeno na popis a syntézu klíčových změn v Porúří (např., Läßle, 1994, Eckart, 2000). Kvalitativně je významná publikační aktivita rakouských autorů, a to zejména dvojice F. Tödtling a M. Trippl. Ti nabízejí texty zaměřené na obecnější hodnocení pozice starých průmyslových regionů a možnosti jejich podpory pomocí rozvoje klastrů a inovace (2004 - „*Like Phoenix from the Ashes? The Renewal of Clusters in Old Industrial Regions*“, 2005 - „*One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach*“). Z dalších prací stojí za zdůraznění text „*How to turn the fate of old industrial areas: a comparison of cluster-based renewal processes in Styria and the Saarland*“ (Trippl, Otto, 2009) s teoretickým úvodem zaměřeným na možné trajektorie ekonomické restrukturalizace SPR a následnou případovou studii (komparace Štýrska a Sársko).

Z dalších států je nutné zmínit autory z Nizozemí, a to především v kontextu v současnosti akcentovaných přístupů inspirovaných evoluční geografii. Jejich hlavní představitel R. Boschma publikoval několik textů přímo zaměřených na staré průmyslové regiony (Boschma, Lambooy, 1999, 2002, Boschma, 1999, Boschma, Frenken, 2003), kdy právě vývojové trajektorie SPR pro něj a další autory byly zdrojem poznatků pro formulaci obecnějších závěrů evoluční geografie (zejména Boschma, Martin, 2007 a fundamentální text Martin, Sunley, 2006). Propojením tématu SPR na otázky městského marketingu a image, kreativní třídy a obecných pohledů na utváření průmyslové lokalizace se zabývá G. J. Hospers (např. 2002 a 2006).

2.3 Relevantní domácí literatura v oblasti ekonomické geografie a geografie průmyslu

Prvním literárním dílem zařaditelným do sféry geografie průmyslu jako integrální součásti ekonomické geografie je práce K. Engliše (1907) „*Z výsledků sčítání živnostenských závodů ze dne 3. června 1902 v království Českém*“. Jedná se o unikátní dílo, v němž je detailně zpracován přehled průmyslových závodů, který byl sumarizován na základě zjišťování počtu pracovníků ve výrobních živnostech v obchodních komorách. Hlavním autorem před druhou světovou válkou byl statistik Karel Malík (1929 a,b,c, 1930), který v rámci Sborníku Československé společnosti zeměpisné publikoval na pokračování seriál prací s názvem „*Továrny průmyslu v přirozených oblastech Československa podle dosavadních výsledků sčítání větších závodů*“. V této práci popisuje v územních jednotkách tehdejších soudních okresů a oblastí pro jednotlivá odvětví počty závodů, počty zaměstnanců a počty koňských sil. Je paradoxní, že dnes (po takřka sto letech vývoje společnosti a vědy) prakticky nedisponujeme obdobnými daty a takto kvalitně zpracovaným a publikovaným přehledem.

Na práce výše zmiňovaných průkopníků navázal v 70. letech 20. stol. Jaroslav Mareš, kterého můžeme označit za předního geografa průmyslu v dobách socialismu. Jeho práce jsou cenné zejména pro retrospektivní konstrukci časových řad ve srovnatelných územních jednotkách. Klíčovým publikačním výstupem je práce „*Vývoj rozmístění československého průmyslu. Tabulky a mapy*.“ (1976), kde jsou přehledné tabelární a mapové výstupy, abscentuje však textové zhodnocení a alespoň základní interpretace prezentovaných dat. V další publikační činnosti se autor věnoval vybraným aspektům rozvoje průmyslu (potenciál průmyslu, spádovost průmyslových středisek) v socialisticky řízené ekonomice (1980, 1984). K významným osobnostem tehdejší doby v oblasti ekonomické geografie s přesahem do průmyslové produkce patřil dále také Miroslav Blažek (1969). Oba se podíleli na zpracování úkolu regionalizace ČR, jež byla založena na dojiždě za prací v průmyslu (Mareš 1980, Blažek, 1977). Z geografů působících v Praze je inspirativní publikační činnost L. Krajíčka, který se dlouhodobě specializoval na surovinovou a energetickou základnu pro průmyslovou produkci (1983), na strukturální analýzy (1972, 1976), ale přispěl i obecnějšími (učebními) texty (1982).

Z dalších autorů publikujících v tématu výhradně před rokem 1989 je možno uvést M. Střídu, jenž se zabýval průmyslovými jádry a hodnocením průmyslových oblastí ČSR (1962, 1969), J. Purše, který zpracovával historický vývoj průmyslu na území Čech a obecnější texty k průmyslové revoluci (1980, 1960), L. Mišteru v rámci geografie závodů a regionalizace průmyslové produkce (1979, 1972) a J. Brinkeho za přípravu učebního textu (1967).

Současná geografie průmyslu je reprezentována třemi hlavními osobnostmi - Petrem Pavlínekem, Ludvíkem Kopačkou a Václavem Touškem. P. Pavlínek je českým ekonomickým geografem zaměřeným na problematiku průmyslu a jeho transformace, který se nejvíce etabloval na mezinárodní scéně a jehož publikace jsou k nalezení v nejprestižnějších impaktovaných časopisech a vydavatelstvích (např. *Regional Studies*, *Environment and Planning A*, *European Urban and Regional Studies*). Prvotní publikace zaměřil na obecnější otázky restrukturalizace a transformace průmyslu (1993, 1997), později se věnoval problematice přímých zahraničních investic a jejich realizaci v ČR a střední Evropě (2004) a nyní sleduje detailně situaci (investice, hierarchie firem, výrobní řetězce a sítě, inovační procesy) v automobilovém průmyslu (2009, Pavlínek, Ženka, 2010). L. Kopačka sleduje především vývojové trajektorie průmyslu ve vztahu ke klíčovým veličinám (zaměstnanost, produkce) (např. Kopačka, 1975, 1983), energetickou základnu průmyslové produkce (1981, 1984) a změny v průmyslu po roce 1989 (1993, 1994, 1996). V posledních letech také participuje na zpracování tématu průmyslu pro mnoho učebních textů určených základním a středním školám (1999, 2000). V. Toušek se problematice českého průmyslu věnuje od roku 1989. Jeho výrazným přínosem je dlouholetý sběr a vyhodnocování dat o průmyslové výrobě a zaměstnanosti, které prakticky nahrazují nedokonalou činnost české statistiky a umožňují výzkumy a publikace dalších kolegů. V rámci publikační činnosti se zaměřuje především na transformaci českého průmyslu po roce 1989 (2003), vztah restrukturalizace průmyslu a změn na trhu práce (Toušek, Tonev, 2002), dopady přílivu zahraničního kapitálu do českého průmyslu (Toušek, Kunc, 2004). Přispěl i k podpoře vzdělávací činnosti vydáním učebního textu o změnách v průmyslu ČR (Toušek, Vančura 1996a, 1996b, 1997).

K etablované střední generaci autorů řadíme M. Vančuru – transformace průmyslu v ČR po roce 1989 (2002), problematika průmyslových zón a přímých zahraničních investic (2000, 2004), J. Kunc – historické trajektorie vybraných průmyslových odvětví z regionálního pohledu (1999, 2000), dopad přímých zahraničních investic na transformaci průmyslu (2005), existence a dopady budování průmyslových rozvojových zón (2009) a V. Nováka - pracovně podmíněná dojížděka (2010). Z nejmladších autorů je hodná pozornosti publikační činnost J. Ženky (Pavlínek, Ženka, 2010), P. Žížalové (2006) a O. Šerého (2010). K tématu restrukturalizace průmyslu přispěl i respektovaný mladý autor David Uhlíř, jenž ve výborném, ale takto tematicky zaměřeném ojedinělém textu, zhodnotil obecnější vývojové tendence na příkladu Lanškrouna (1998 – *„Internationalization, and institutional and regional change: restructuring post-communist networks in the region of Lanškroun, Czech Republic“*).

Z hlediska využitelnosti pro studium vývoje průmyslové výroby na našem území je nutné zmínit i informace zpracované k průmyslu v rámci důležitých atlasů. K nejvýznamnějším patří „*Atlas Republiky Československé*“ z roku 1935 a „*Atlas Československé Socialistické Republiky*“ z roku 1966, kdy pro účely jejich zpracování mohly být využity soubory dat z mimořádných šetření (sčítání živnostenských závodů z roku 1963, resp. šetření průmyslových podniků z let 1959 a 1960). Na tuto tvorbu nebylo dosud adekvátně navázáno (s výjimkou map ve školních atlasech (1984, 1999, 2000)), a to zejména právě kvůli nedostatku relevantních dat o průmyslové produkci (blíže k mapám průmyslu v dosavadní tvorbě viz Krejčí, 2001). Několik mapových listů s tematikou průmyslu a jeho vývoje v čase je obsahem nedávno vzniklého „*Atlasu krajiny České republiky*“ (Hrnčiarová a kol., 2010), který v celkové podobě představuje na dnešní poměry mimořádné dílo.

Jak z hlediska dlouhodobé provázanosti samotného objektu studia, tak i díky silným personálním propojením je nezbytné alespoň nejzákladnějším způsobem nastínit i situaci na

Slovensku. Historicky nejvýznamnější postavou slovenské vědy je K. Ivanička, který je tvůrcem několika fundamentálních publikací v ekonomické geografii (1971, 1983), iniciačního textu v oblasti teorie a metodologie geografie průmyslu (1958) i výstupů přímo zaměřených na industrializaci a rozvoje průmyslu na Slovensku (1964, 1970). Dále vyniká publikační aktivita J. Mládky, dlouhodobě se specializujícího na územní průmyslové útvary a uzly (1975, 1990) a transformaci slovenského průmyslu po roce 1989 (1996). Ze současné střední generace autorů je nutné zmínit V. Székelyho (1989), A. Dubcovou (2000) a D. Popjakovou (2001).

2.4 Relevantní domácí literatura v oblasti regionálního rozvoje

Stejně jako u zahraniční scény, tak i na domácí půdě je literatura z oblasti regionálního rozvoje nezbytná pro zachycení obecnějšího teoreticko-metodologického kontextu vývoje starých průmyslových regionů, pro hledání příčin úpadku a možných trajektorií rozvoje či pro přehled konkrétních nástrojů rozvoje v podmínkách integrující se Evropy a v rámci nich existujících strategií a politik. Za základní zdroj inspirace považujeme dílo J. Blažka a D. Uhlíře (2002), které v našem prostředí unikátním způsobem sumarizuje a kategorizuje všechny významné teoretické přístupy k rozvoji regionů, kdy právě mnohé jsou aplikovatelné na zhodnocení vývoje starých průmyslových regionů.

Z hlediska celkového potenciálu rozvoje starých průmyslových regionů, jejich postavení a budoucího směřování jsou významné práce M. Viturky (např. 2007, 2010, 2011). Autor se zaměřuje na problematiku vyhodnocování inovačního a podnikatelského prostředí a formuluje koncepční teoretická východiska strategického směřování regionálního rozvoje České republiky. Dále v oblasti teoreticko-koncepční, ale i při hledání konkrétních nástrojů transformace starých průmyslových regionů (mj. v rámci systému regionální politiky) jsou zdrojem poznání práce R. Wokouna a jeho spolupracovníků (2003, 2006, 2008, 2010). Teorie konceptu místního rozvoje je rozpracována v práci J. Macháčka (2004), který se rovněž zabývá obecnějšími otázkami problematiky ekonomické lokalizace (2001). Při hledání možností rozvoje využitelných i pro staré průmyslové regiony je inspirativní práce P. Rumpela (2002), podle níž právě koncept komplexního teritoriálního marketingu je nutné chápat jako důležitou součást procesu změny starých průmyslových regionů. Tématika nástrojů regionálního rozvoje a faktorů konkurenceschopnosti je přehledně zpracována i v monografii J. Ježka (1998).

Ze slovenské produkce zásadním způsobem vynikají v tomto obecnějším proudu práce M. Bučka, který publikoval rozsáhlejší díla zaměřená na teorii a metodologii regionálního rozvoje i kratší práce zaměřené přímo na změny v regionální konkurenceschopnosti průmyslových aktivit (např. 2008 – „*Reconfiguring „post-socialist“ regions: cross-border networks and regional competition in the Slovak and Ukrainian clothing industry*“).

2.5 Domácí literatura přímo zaměřená na staré průmyslové regiony a jejich transformaci

Domácí produkce zaměřená přímo na staré průmyslové regiony a vývoj jejich významové pozice je poměrně kvantitativně omezená. To je do určité míry překvapivé, neboť zde byla tradičně velmi silně zastoupená průmyslová výroba a docházelo k případům utlumení konkrétních průmyslových aktivit, případně k jejich transformaci na jiné odvětví ve vybraných lokalitách. Absentující publikační činnost je dána zpožděním za samotným

vývojem objektu studia a prvotní těžiště zájmu bylo směřováno na statistické sledování odvětvových a regionálních charakteristik průmyslu jako odvětví (viz výše práce K. Malíka, J. Mareše). Posun k zaměření pozornosti na problematiku vývoje a rozvoje jednotlivých lokalit nebyl na rozdíl od zahraničí (viz výše zmíněná debata o lokalitách) významný. Navíc před rokem 1989 nebylo možné příliš publikovat o problematických aspektech ve vývoji dotčených místních území (Ostravsko, Ústecko) a přenos zkušeností ze zahraničních regionů do místních publikačních aktivit byl značně omezen.

Na Katedře geografie Přírodovědecké fakulty Masarykovy university (tehdy ještě Universita J. E. Purkyně) v Brně probíhal na sklonku sedmdesátých a na začátku osmdesátých let výzkum starého průmyslového regionu Rosicka-Oslavanska (viz např. Hynek a kol., 1983), v němž z našeho pohledu byla zajímavá relativně komplexní geografická analýza menšího, kompaktního průmyslového regionu s celou řadou postřehů zřejmě typických pro řádovostní úroveň starých průmyslových mikroregionů až mezoregionů s postupně upadajícím těžebním průmyslem i dalšími průmyslovými odvětvími. Ve výše uvedeném výzkumu a studii je mj. zachycen vznik, vývoj a počínající mikroregionální deindustrializace.

Na konci 80. let pak vznikaly v rámci Výzkumného ústavu rozvoje obcí a měst (VUROM) odborné studie a analýzy zaměřené na vývoj a problematiku průmyslu jako celku i na situaci v Moravskoslezském kraji (především P. Šindler, V. Baar, J. Kern) a lze je na poměry tehdejší doby hodnotit jako velmi zajímavé. Určitým ekvivalentem byly obdobně zaměřené výstupy Sociálně-ekonomického ústavu ČSAV v Ústí nad Labem, kde byly zpracovávány analýzy k průmyslu v tehdejších Severočeském kraji, ale tyto výstupy byly značně tendenční a kvalitativně slabší.

Nárůst zájmu o problematiku, byť pozvolný, můžeme zaznamenat po roce 1989, což je dáno jak uvolněním poměrů, tak výrazným nárůstem relevance objektu studia, kdy zejména Ostravsko a Ústecko čelilo zásadním strukturálním problémům a rozvojovým výzvám. Díky tomu je logické, že právě tato území jsou i zdrojem takto zaměřené publikační činnosti. Prvotním a inspirativním dílem je práce A. Kadeřábkové působící tehdy v Ústí nad Labem (1991 – „*Restrukturalizace a problémové regiony – zkušenosti vyspělých zemí*“), v níž jsou zpracovány v českém jazyce do té doby nikde nepublikované zkušenosti s vývojem SPR v Belgii, Francii a Německu). O rok později publikoval ostravský autor J. Kern (1992 – „*Problematika rekonstrukce ostravsko-karvinské aglomerace*“) práci zaměřenou na místní specifické problémy nutného procesu změny.

Významným ostravským autorem současnosti je K. Skokan, který patří k nejrespektovanějším odborníkům v ČR na problematiku klastrů (2003) a v nedávném publikačním výstupu diskutoval možnosti jejich existence v kontextu podmínek starých průmyslových regionů (2009 – „*Regional Clusters and Transformation of Old Industrial Regions*“). Dalším autorem z Ostravska je J. Sucháček, který přispěl k tématu starých průmyslových regionů několika publikacemi, a to jak obecnější povahy (2005 – „*Restrukturalizace tradičních průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách*“), tak komparativními studiemi (2008 – „*Restrukturalizace Ostravy, Katovic a Košic v komparativní perspektivě*“) i pracemi zaměřenými na specifické problémy proměny image SPR (2010 – „*Na cestě k nové identitě. Ostrava, Katovice a Košice po roce 1989*“).

Pod vedením ostravského geografa P. Rumpela se po roce 2005 etabluje skupina mladších autorů (O. Slach, T. Boruta), kteří sledují obecné tendence vývoje starých průmyslových regionů (2007 – „*Vybrané teoretické aspekty restrukturalizace starých*

průmyslových regionů (s důrazem na stimulaci inovačního potenciálu)“ i propojení tématu s nastupující otázkou profilace měkkých faktorů rozvoje (2008) s tématem nástupu kreativních odvětví a ekonomiky (2010 – „Creative Industries in Spatial Perspective in the Old Industrial Moravian-Silesian Region“) či s problematikou proměny image starých průmyslových regionů (2010 – „Re-imageing of industrial cities in the Czech Republic: chosen drivers of the change“).

3 Základní konceptualizace problematiky starých průmyslových regionů

3.1 Výchozí vymezení a definování starých průmyslových regionů

Staré průmyslové regiony (angl. Old industrial regions případně Old industrial areas či Old industrial spaces) je obecně akceptovaný termín využívaný v ekonomické geografii a regionálním rozvoji pro území ve vyspělých státech světa s výraznou tradicí a historickou specializací na průmyslovou výrobu, které však postupně procházejí zásadní změnou svých strukturálních charakteristik a poklesem významové pozice a čelí důležitým transformačním a adaptačním výzvám na měnící se podmínky. Adjektivum „starý“ nelze chápat pouze ve smyslu brzké fáze nastartování industrializačního procesu, ale také ve významu započatého (v některých regionech již do značné míry ukončeného) transformačního procesu na postindustriální prostředí.

Odborná literatura nabízí několik pokusů o bližší rozpracování definice starých průmyslových regionů. Hamm, Wienert (1990) představují základní parametry pro zařazení mezi takto chápaná území:

- nadprůměrná hustota populace a velikost center osídlení;
- nadprůměrná vybavenost fyzickou infrastrukturou;
- brzká industrializace ve srovnání s ostatními územími ve státě;
- regionální ekonomika je charakterizovaná dominancí specifického výrobního odvětví v pokročilé fázi životního cyklu;
- převaha velkých podniků;
- nízká schopnost zvládnout transformační proces pouze vnitřními zdroji.

Při hledání podpory pro akceptaci starých průmyslových regionů jako svébytné a etablované kategorie mezi ostatními regiony (např. rurální/periferní regiony) musí být diskuse jejich specifik mnohem detailnější. Je také třeba zdůraznit, že níže nabídnuté charakteristiky starých průmyslových regionů neexistují izolovaně, ale jsou vzájemně propojeny a vazby a vztahy mezi nimi ovlivňují výslednou podobu místní situace.

Lokalizace zdrojových a specifických průmyslových odvětví

Prvotním zdrojem pro formování dnešních starých průmyslových regionů je bezprostřední či pomocí dopravy dostupná lokalizace energetických a dalších surovin, které byly ve své době nástupu průmyslové revoluce nutné pro rozvoj průmyslových odvětví. Cumbers, Birch, MacKinnon (2006) konstatují stěžejní vliv těžebních revírů černého a hnědého uhlí na tyto lokalizační a difúzní procesy. Hudson (1988) zdůrazňuje význam koloniálních mocností v rámci mezinárodního obchodu (zejména Anglie), kdy alternativou „těžby“ byl dovoz suroviny (např. bavlna) ze zdrojové země a její zpracování místním průmyslem (Manchester, Liverpool). Pro staré průmyslové regiony je tak typická lokalizace průmyslových odvětví, která byla součástí prvotní difúze průmyslové revoluce, a tedy dosáhla vrcholu produkčního cyklu už na konci 19. stol. a v první polovině 20. stol. Jde hlavně o hutnický průmysl, těžké strojírenství, textilní průmysl, kovozpracující průmysl a vybrané

výroby chemického průmyslu. Boschma, Lambooy (1999) chápou skladbu průmyslových odvětví ve starých průmyslových regionech v obecné rovině následovně:

- produkce základních vstupů pro další odvětví (např. ocel);
- produkce typických produktů masové spotřeby (textil, auta).

V zásadě se tedy jedná o odvětví, která byla založena na prvotním vytěžování, využívání a zpracování surovinových zdrojů, na dodávání vstupů pro návazné průmyslové činnosti s vyšší přidanou hodnotou či na produkci výrobků široké masové spotřeby. Výrobní prostředí bylo často limitováno fundamentálními bariérami, jako jsou např. přirozeně omezená doba životnosti odvětví (vyčerpání zásob uhlí) či relativní vzdálenost od kontaktu s finálním spotřebitelem (meziprodukce, masová produkce), které mají negativní dopad na zajištění dlouhodobé konkurenceschopnosti regionální ekonomiky.

Přílišná specializace, negativní externality, aglomerační náklady

Staré průmyslové regiony jsou v literatuře popisovány jako regiony, které se vyznačují dominantním výskytem vybraných průmyslových odvětví (nejčastěji jednoho konkrétního). Tato situace je z dlouhodobého hlediska považována za problematickou. Právě na příkladu starých průmyslových regionů se tak ukázalo jako rizikové spoléhat na jedno (byť v daný moment silné a prosperující) odvětví, které může postupem času být vystaveno konjunkturálním změnám, interně i externě podmíněným krizím či celkové ztrátě konkurenceschopnosti. Tödling, Trippel (2004) hovoří v případě starých průmyslových regionů o přílišné specializaci („overspecialization“), Hassink (2005) konstatuje, že přílišná geografická koncentrace odvětví, celková izolovanost a přílišná interní orientace produkčního systému mohou být zdrojem ztráty regionální konkurenceschopnosti.

Další charakteristikou starých průmyslových regionů je výrazný výskyt negativních externalit prostředí, které způsobují dlouhodobě omezenou funkčnost a nízkou atraktivitu prostředí. Tento argument lze přiblížit např. na dopravní infrastrukturu, která prvotně generuje (resp. následuje) ekonomický růst, ale následně se stává negativní komponentou prostředí (rozsáhlé kolejiště, přístavy atd.) a omezuje další rozvoj. Obdobná paralela je i v oblasti životního prostředí, které je ve fázi extenzivní industrializace značně narušeno a pak se stává problematickou strukturou, která limituje budoucí rozvojové šance (dopad na negativní image prostředí, nižší ochota obyvatel zůstat v místě atd.).

Důležitou charakteristikou starých průmyslových regionů, vycházející ze dvou výše zmíněných, je fakt, že v místním urbánním a celkově zahuštěném prostředí se očekávatelné aglomerační úspory dostávají do negativní polohy a můžeme hovořit o aglomeračních nákladech (Hassink, 2005, Boschma, Lambooy, 1999). Jedná se o paradoxní situaci, kdy při vzniku a formování prvotní lokalizace průmyslu sehrávají aglomerační úspory zásadní pozitivní úlohu, ale postupem času se koncentrace problematických struktur, rigidních procesů a mechanismů stává problematickou a brání vzniku inovací, změn a nástupu nových osobností. Dělicí linie mezi aglomeračními úsporami a náklady je velmi úzká a není doposud jednoznačně vysvětlena (výjimkou jsou texty R. Martina (2006, 2010) – viz další části práce).

Nízká míra adaptability, nezvládnutí přechodu na postfordismus

V obecné rovině se staré průmyslové regiony vyznačují nižší schopností adaptability na měnící se podmínky, postupem času narůstající rigidita a uzavřenost prostředí vede v dlouhodobém měřítku ke slabší schopnosti vytvářet a přijímat inovativní impulsy a změny. Tato charakteristika (někdy je spíše považována za příčinu poklesu významu SPR

v dlouhodobém horizontu) je dále v práci rozpracována v rámci konceptu tzv. uzamčení prostředí (lock-in).

V konkrétní rovině je pak pro staré průmyslové regiony v této souvislosti čteně konstatováno nezvládnutí přechodu z fordistického akumulacího režimu na flexibilní akumulací režim (Sucháček, 2005).

Je to dáno zejména vlastními charakteristikami nového způsobu akumulace (flexibilita, individualita, efektivita) (Rumpel, 2002), který je neslučitelný s vnitřní podstatou nastavení způsobu produkce v SPR (extenzivní a masová produkce, exploatace zdrojů). To bylo navíc právě posíleno přirozenou či udržovanou rigiditou prostředí, kdy byl podporován stávající produkční model až k totální ztrátě konkurenceschopnosti a celkovému úpadku (blíže viz Hassink, 2010).

Celková zaostalost prostředí

Celkovou charakteristikou starých průmyslových regionů je jejich problematičnost a zaostalost. Nelze je vnímat ve smyslu absence ekonomických struktur jako např. v případě periferních regionů, ale ve smyslu negativní kumulace problémů a zastaralosti struktur, tedy jako nesouladu existujících struktur s požadavky aktuální doby. Kumulace a provázanost výše zmíněných vlastností (odvětví v pokročilé fázi životního cyklu, monostrukturnost, negativní externalita, rigidita prostředí, aglomerační náklady) vytvářejí limity pro konkurenceschopnost a negativně ovlivňují obecněji vnímanou image (vnitřní i vnější) starých průmyslových regionů. Steiner (1985) tuto situaci v případě starých průmyslových regionů hodnotí jako převahu externalit podobnosti (externalities of similarity), což je v rozporu se soudobou akcentací na existenci externalit různorodosti (externalities of diversity) v nejprogresivnějších regionech světa. Staré průmyslové regiony tak můžeme hodnotit jako regiony druhé výkonnostní ligy, které nezachytily trendy vývoje a při snaze obstát v globální soutěži regionů nezačínají ze stejné startovací pozice.

3.2 Problematické aspekty výzkumu starých průmyslových regionů

Přes výše jasně vymezené vlastnosti starých průmyslových regionů i přehled konkrétních příkladů je nutné konstatovat určité problémy v konceptualizaci těchto území. Na jedné straně existují přístupy souhrnně vymezující specifika starých průmyslových regionů jako jednotného souboru regionů vůči ostatním, na druhou stranu zcela absentuje typologie samotných starých průmyslových regionů v rámci nich samotných. Cumbers, Birch, MacKinnon (2006) to zdůvodňují následujícími aspekty:

- problém s definováním a klasifikováním průmyslových sektorů;
- problém s dostupností dat o jednotlivých SPR ve srovnatelných územních jednotkách;
- různost period procesu industrializace v jednotlivých zemích.

Při hledání obecných tendencí vývoje, příčin úpadku a potenciálních možností rozvoje starých průmyslových regionů je třeba uvažovat následující (problémové) skutečnosti:

- Jednotlivé staré průmyslové regiony nevycházejí ze stejné startovací pozice, a to zejména díky rozdílnému začátku industrializace i její odlišné podobě v různých regionech. Identické bývají často pouze externě vnímané strukturální problémy regionů, rozdílné jsou však jejich podmiňující faktory.
- Rozdílný je průběh transformačního procesu i časování nástupu deindustrializace, a tedy poklesu zaměstnanosti v průmyslu. Townsend (1997) uvádí, že vrchol

zaměstnanosti v průmyslu byl v USA a Kanadě v 50. letech 20. století, v Nizozemí Švédsku a Velké Británii v průběhu 60. let 20. století, ale např. v Řecku a Portugalsku až v 90. letech 20. století.

- Proces transformace konkrétních starých průmyslových regionů je ovlivněn specifičností místních podmínek a nastavením a rozsahem místních podpůrných politik. Ache (2000) popisuje odlišný kontext pro transformaci SPR ve Velké Británii pod neo-liberálním politickým modelem a v Německu v rámci podpůrné strategie ovlivněné sociálně demokratickou politikou.
- Vývojová trajektorie dalšího směřování starých průmyslových regionů je mnohdy velmi odlišná. A to jak z pohledu koncepčního nastavení (někde je nadále usilováno o udržení pozice průmyslu, zatímco jinde je usilováno o diverzifikaci ekonomické struktury s výrazným nárůstem odvětví terciéru), tak výsledné úspěšnosti celkového transformačního procesu a komplexní změny území.

3.3 Staré průmyslové regiony v Evropě a jejich regionálně ekonomická typologie

Na základě výše popsaných charakteristik můžeme konstatovat, že se v kapitalistických státech Evropy od zhruba 70. let 20. století (a v postsocialistických od 90. let 20. století) formovala skupina regionů, které můžeme označit právě jako staré průmyslové. Přehled hlavních, v literatuře nejčastěji zmiňovaných, příkladů je představen v tabulce č. 2. a obrázku č. 1. Pro úplnost je třeba dodat, že výskyt starých průmyslových regionů není typický jen pro evropský prostor, ale že jejich obdobné příklady můžeme nalézt i v dalších státech světa (USA – Detroit a okolí, Čína – Mandžusko). Staré průmyslové regiony se v nejvyspělejších státech světa stávají negativním protikladem tzv. nových ekonomických prostorů („new industrial spaces“), jako jsou např. Silicon Valley a okolí dálnice 128 v USA, okolí dálnice M4 ve Velké Británii či Bavorsko (blíže Castells 2000, Markusen, 1996, Scott, 2000). Tato území v podstatě převzala původní dominanci dnešních starých průmyslových regionů ve vytváření hodnot a akceleraci růstu pro soudobou společnost.

Výše bylo konstatováno, že v dosavadním studiu starých průmyslových regionů absentují pokusy zaměřené na vymezení základní typologie v rámci kategorie starých průmyslových regionů. Níže nabídnutá typologie vychází primárně ze sledování dosaženého stavu indikátorů regionální ekonomiky a zcela opomíjí další geografické dimenze a struktury. Alternativou by tak např. mohla být rozpracovaná typologie starých průmyslových regionů dle jejich plošné velikosti, dle míry úpadku jejich fyzických struktur, dle přístupů k řešení jejich problémů atd. Další možností by mohlo být sledování změny výkonnosti a regionální ekonomiky v konkrétní časové periodě.

Z hlediska metodologického vychází typologie z analýzy základních ekonomických ukazatelů dle dat dostupných na síti Eurostatu a jako územní dimenze je zvolena úroveň NUTS II. To je inspirováno ekonomickým přehledem vývoje starých průmyslových regionů u autorů Cumberse, Birche, MacKinnona (2006), kteří rovněž využívají regiony NUTS II. Výhodou je možnost využít časové řady rámcově srovnatelných parametrů z jednoho zdroje, kde by mělo být alespoň základním způsobem eliminováno riziko různé podoby dat u jednotlivých národních statistických úřadů. Za hlavní problém využití NUTS II pro sledování starých průmyslových regionů je třeba považovat jejich záběr pro příliš velká území. U mnohých starých průmyslových je tak situace zkreslena započítáním územích s jiným charakterem geografických podmínek (např. zejména u „velkých“ NUTS II v Polsku).

Nabídnuté řešení má objektivní limity a předem je třeba zdůraznit jeho určitou schematičnost a zjednodušenost a je ho třeba chápat jako pokus vytvořit vstupní podklad pro další diskusi.

Staré průmyslové regiony jsou kategorizovány na základě stavu regionální ekonomiky v roce 2008, a to na základě dosažených hodnot základních indikátorů (hrubý domácí produkt na obyvatele (HDP/ob.), míra nezaměstnanosti, zaměstnanost v průmyslu a podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti). Zároveň je do přehledu zapracováno hledisko hodnocení výkonnosti daného SPR v rámci svého státu, kdy jsou hodnoty porovnávány s průměrem dosaženým na národní úrovni.

Tab. 2 Staré průmyslové regiony v Evropě - vybrané ekonomické parametry stavu v roce 2008

	HDP /ob. (tis eur)	Vlastní stát (=100)	Míra nezam. (%)	Vlastní stát (=100)	Zam. prům. (tis.)	Prům. na zam. (%)	Vlastní stát (=100)
Česká republika	14,2	100	4,4	100	1566	31,3	100
Severozápad	11,0	77	7,8	177	171	32,9	105
Moravskoslezsko	12,2	86	7,4	168	202	35,5	113
Německo	30,2	100	7,5	100	9016	23,2	100
Düsseldorf	34,5	114	7,4	99	516	22,1	95
Münster	25,7	85	6,4	85	290	24,4	105
Arnsberg	28,3	94	8,7	116	453	27,6	119
Saarland	29,9	99	7,1	95	100	21,8	94
Sachsen	22,4	74	12,9	172	429	22,1	95
Španělsko	23,9	100	11,3	100	3226	15,9	100
Baskicko	29,4	123	6,4	57	237	23,8	150
Francie	30,4	100	7,8	100	4118	15,5	100
Picardie	23,9	79	7,5	96	167	20,9	134
Pas De Calais	24,7	81	11,4	146	252	16,8	108
Lorraine	24,5	81	8,4	108	216	22,7	146
Alsace	28,3	93	6,1	78	169	20,1	129
Rakousko	34,0	100	3,8	100	731	17,8	100
Steiermark	29,4	86	3,4	89	120	20,5	115
Oberösterreich	33,6	99	2,6	68	165	23,2	130
Polsko	9,5	100	7,1	100	3600	22,7	100
Lodzkie	15,0	158	6,7	94	300	22,5	99
Slaskie	10,3	108	6,6	93	540	29,6	130
Velká Británie	29,6	100	5,6	100	3854	13,1	100
Tees Valley	20,8	70	7,9	141	80	15,6	119
Northumberland	24,6	83	7,3	130	90	14,1	108
Gr. Manchester	26,4	127	7,7	138	168	14,1	108
Lancashire	23,2	78	5,4	96	101	15,1	115
South Yorkshire	22,2	75	8,2	146	76	13,4	102
Derbyshire	24,7	83	5,3	95	173	17,5	133
West Midlands	25,8	87	9,4	168	166	15,2	116
S. W. Scotland	26,7	90	5,4	96	131	13,0	99

Zdroj dat: databáze regionálních statistik Eurostat (2011)

Klíčovým faktorem pro odlišení jednotlivých typů je výkonnost ekonomiky v podobě vyprodukovaného HDP (absolutně na hlavu či relativně k průměru v rámci státu), což odděluje staré průmyslové regiony, které překonaly výpadek ve výkonnosti regionální ekonomiky a nadále patří v rámci svých států k územím, kde jsou vytvářeny zásadní ekonomické hodnoty, od průměrně výkonnostně situovaných až k regionům, které klesly do podprůměru a jsou v rámci svých států ekonomicky marginální. Další faktorem je podoba struktury regionální ekonomiky, a to zejména vyjádřená zaměstnaností v průmyslu a podílem průmyslu na celkové zaměstnanosti, kdy je sledováno, zda je stále absolutně či relativně významné odvětví, a to jak v rámci regionální situace, tak v poměru k hodnotám národní úrovně. Z hlediska současně *dosažené významové pozice o podoby regionální ekonomiky* tak můžeme v rámci SPR vymezit následující typy:

- ekonomicky významné regiony bez zásadnějšího příspěvku průmyslu (příklady: Gr. Manchester, Saarland, Lodzskie (zde je ve srovnání s regiony v západní Evropě níží HDP na obyvatele, ale vzhledem k výkonnosti regionů v Polsku jde o ekonomicky nadprůměrný region));
- ekonomicky významné regiony s pokračující úlohou průmyslu (příklady: Baskicko, Düsseldorf, Arnsberg, Alsace a Oberösterreich);
- ekonomicky průměrné regiony bez zásadnějšího příspěvku průmyslu (příklady: S. W. Scotland, Pas- De- Calais, Derbyshire, Northumberland, West Midlands);
- ekonomicky průměrné regiony s pokračující úlohou průmyslu (příklady: Münster, Lorraine, Steiermark, Sachsen, Slaskie a Moravskoslezsko);
- ekonomicky marginální regiony bez zásadnějšího příspěvku průmyslu (příklady: Tees Valley and Durham, South Yorkshire, Lancashire);
- ekonomicky marginální regiony s pokračující úlohou průmyslu (Picardie, Severozápad).

Zdroj dat: databáze regionálních statistik Eurostat (2011)

4 Teoretická vysvětlení příčin růstu a pádu starých průmyslových regionů

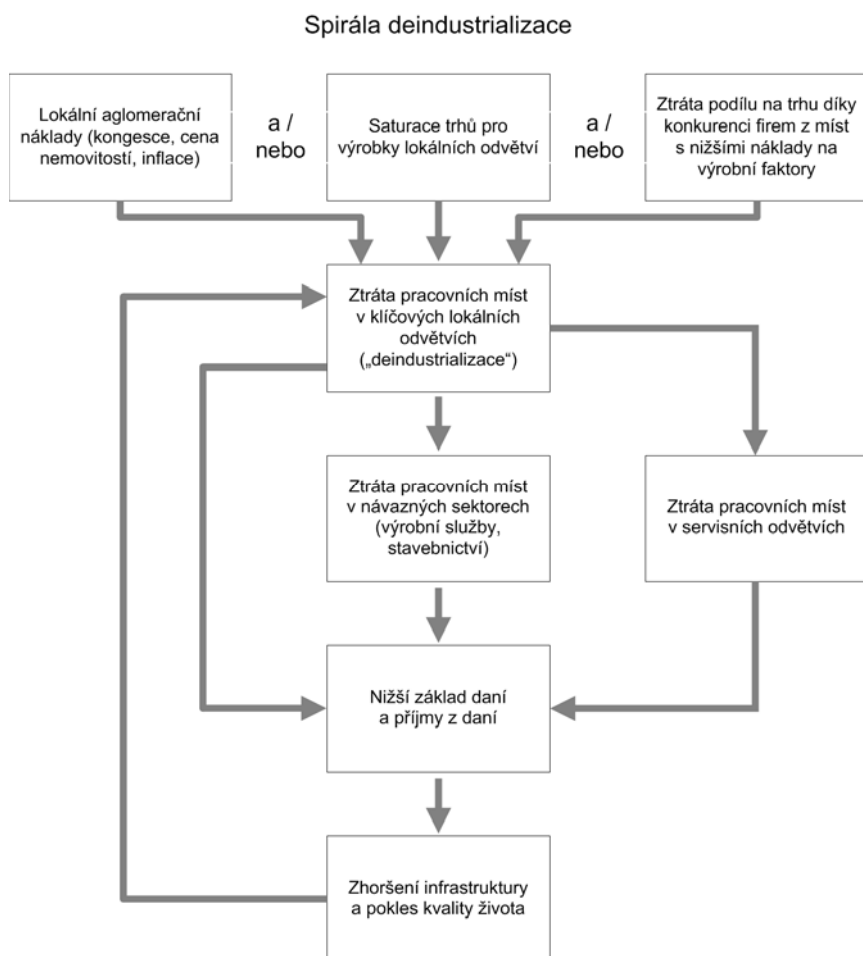
V široké skupině teorií zaměřených na vysvětlení regionálního vývoje není žádná konkrétní explicitně zaměřená na interpretaci situace ve starých průmyslových regionech. Zároveň ale existují teorie, které jsou více či méně aplikovatelné pro sledovaná území, a to jak pro hodnocení celkového vývoje, tak vybraných procesů a struktur. Text je dále zaměřen na vybrání zásadního z tradičních teorií, které však vysvětlují spíše dílčí aspekty formování či úpadku starých průmyslových regionů. V této části jsou i stručně diskutovány dílčí aspekty z inovačně a znalostně orientovaných teorií, které představují novou vlnu v regionalistickém výzkumu a jsou spíše použitelné pro diskusi možných směrů rozvoje starých průmyslových regionů. Stěžejní pozornost je následně věnována teoriím ovlivněným poznatky nově nastupující evoluční geografie, které jsou považovány za nejinspirativnější teoretický rámec pro vysvětlení obecných principů vývoje, úpadku a procesu změny v starých průmyslových regionech. Záměrem textu je představit implikace pro staré průmyslové regiony, a nikoliv vypracovat detailní rozbor jednotlivých teorií (zde je k dispozici práce Blažka a Uhlíře (2002)).

4.1 Tradiční teorie regionálního rozvoje a staré průmyslové regiony

Velice často, zejména v dřívějších literárních výstupech o starých průmyslových regionech, je vyzdvihován význam skupiny teorií, které akcentují *přirozenost cyklického vývoje*. Do této kategorie patří teorie výrobních cyklů (Vernon, 1966), na ni navazující teorie ziskových cyklů (Markusen, 1985) a teoretické přístupy z konce 70. let (Norton, 1979, Rees, 1979) aplikující koncept Kondratiefových dlouhodobých vln na růst a pokles průmyslových oblastí. Tyto teorie propojují klasický životní cyklus výrobku na širší vztahy ve výrobě a s tím související prostorovou diferenciací v rozložení kapitálu, organizaci firem a pracovní síly. Jednotlivé výrobky procházejí třemi základními fázemi (1. Vznik a uvedení na trh, 2. Standardizace objemové výroby a výrobních technologií, nárůst produkce a exportu, 3. Zralost produktu, ztráta komparativní výhody a pokles produkce). Preference pro lokalizaci výroby se mohou lišit právě v závislosti na aktuální fázi cyklu, kdy např. pro poslední fázi cyklu výrobku s rutinní povahou produkce může dojít k jejímu přesunu i do jiných regionů s levnější pracovní silou. Jinými slovy lze dle těchto teoretických přístupů konstatovat, že regiony mají odlišné dispozice pro výrobu určitého produktu v závislosti na fázi jeho životního cyklu (Blažek, Uhlíř, 2002). Příčiny krize a úpadku starých průmyslových regionů je možno vidět právě v přechodu jednotlivých fází výroby, zániku nebo přesunutí původní dominantní výroby. Díky tomu se regiony dostávají do fáze poklesu (případně přímo kolapsu) místní ekonomiky. Rees (1979) vidí právě tuto skutečnost jako rozhodující faktor útlumu průmyslu v tradičně průmyslové oblasti na severovýchodě USA (tzv. Rust Belt) a přesunu produkce do jižních oblastí USA (tzv. Sun Belt). V oblastech na jihu šlo realizovat standardizovanou výrobu za nižších nákladů na pracovní sílu než v původních lokalitách. V kritice těchto pojetí (Lambooy, 1986) je zdůrazněna jejich omezená možnost vysvětlit proč původní aglomerace s lokalizací průmyslové výroby ztrácí schopnost vytvářet nové produkty a obnovovat funkci své regionální ekonomiky. Ze znalosti aktuální situace v globální ekonomice je navíc podceněna role nadnárodních korporací, které v rámci jejich produkčních řetězců moho vytěžují výhody z propojení původních výrobních (zůstává management, VaV atd.) a nových oblastí (kompletace, výroba atd.).

Další skupina teoretických přístupů je ovlivněna pracemi švédského autora Gunnara Myrdala z 50. let 20. stol, které akcentují *kumulativní povahu příčinných vazeb* jako faktor změny. Myrdal (1957) se zaměřuje spíše na hodnocení příčin diferenciací na vyšších řádovostních úrovních a k tématice blízké starým průmyslovým regionům se přibližuje v momentě, kdy nabízí ilustrativní příklady k podložení svých teorií. V této souvislosti se do obecné známosti dostalo vysvětlení celkového regionálního úpadku v návaznosti na uzavření průmyslového podniku, ze kterého návazně plynou další negativní souvislosti (backwash effects), jež dále prohlubují prvotní problém. Právě tento přírůstek je do značné míry inspirativní pro vysvětlení celkového úpadku v rámci vybraných starých průmyslových regionů, ke kterému došlo po kumulaci negativních příčin po uzavření či utlumení klíčových výrobních. Bližší rozpracování negativní kumulace faktorů pro staré průmyslové regiony rozpracovali autoři v pozdějších letech, a to jak v obecné rovině (Knox, 1984, viz níže schéma spirály deindustrializace), tak na příkladu studií konkrétních lokalit (např. Tomaney, Pike, Canford, 1999). Určitým omezením těchto přístupů je přílišný důraz na hledání příčin a vysvětlení úpadku před hledáním možných způsobů řešení. Navíc je podceněna možnost, že negativní událost může generovat i výraznější pozitivní efekty (v případě starých průmyslových regionů může například rozklad stávajících rigidních struktur vytvořit prostor pro nové inovativní koncepce a řešení).

Obr. 2 Spirála deindustrializace

Přeloženo, upraveno dle Knox (1984)

Podstatným zdrojem teoretické inspirace, vysvětlující spíše obecný kontext změn ve starých průmyslových regionech, je regulační teorie. Tento teoretický přístup inspirovaný výstupy francouzských autorů (Aglieta, 1979, Lipietz, 1986) popisuje vývojové fáze kapitalismu jako kontinuální přechod mezi dílčími obdobími, jež se vyznačují *specifickým způsobem akumulace a regulace při utváření výrobního procesu, tvorby technologií i širších ekonomických a společenských vztahů*. Z hlediska prostorové diferenciacie je pak důležitý předpoklad, že výsledná podoba reality je formována převládajícími formami a strukturami daného aktuálního způsobu akumulace a regulace (např. lokalizace těžkého průmyslu v počátcích průmyslové regulace v dnešních starých průmyslových regionech). Blažek a Uhlíř (2002) konstatují, že přes obecnou univerzálnost tohoto přístupu je nejčastěji dáván do souvislosti mezi přechodem z postfordistického k flexibilnímu způsobu akumulace a regulace. Zde právě nacházíme vazbu k aktuální problematice starých průmyslových regionů, které jsou hodnoceny jako území, jež nezvládla tento přechod a nedokázala se adaptovat na nový způsob akumulace a regulace. To je dáno především faktem, že klíčové komponenty nového způsobu akumulace (specializace a flexibilita) nebyly v souladu se způsobem akumulace typickým pro

staré průmyslové regiony (masová a standardizovaná produkce). Od 90. let 20. století jsou pak právě v návaznosti na tento teoretický přístup publikovány četné případové studie úspěšných regionů, které se flexibilně přizpůsobily novému způsobu akumulace. Pro naše účely jsou tyto studie cenné při komparaci těchto regionů se starými průmyslovými regiony a při hledání faktorů a příčin rozdílů mezi nimi.

Z tradičních teoretických konceptů jsou částečně využitelné i vybrané aspekty ze strukturalistických přístupů. Jedná se zejména o práce D. Massey, které se zabývají *změnami v organizaci výroby a jejích prostorových konsekvencí*. Massey (1984) popisuje nové formy v rámci mezinárodní dělby práce a začínající vliv velkých nadnárodních firem. Dřívější významnost a uzavřenost vztahů v rámci sektorů a regionů je nahrazena uzavřeností vztahů v rámci velkých firem a na různých hierarchických úrovních jak firemní, tak územní dimenze. Pro staré průmyslové regiony tyto práce nabízejí vysvětlení zániku pracovních míst, a to zejména v odvětvích průmyslu, která byla v rámci rozličných firemních strategií (nejčastěji v kontextu snižování výrobních nákladů) přesunuta z původních regionů do nových lokalit často v úplně jiných částech světa.

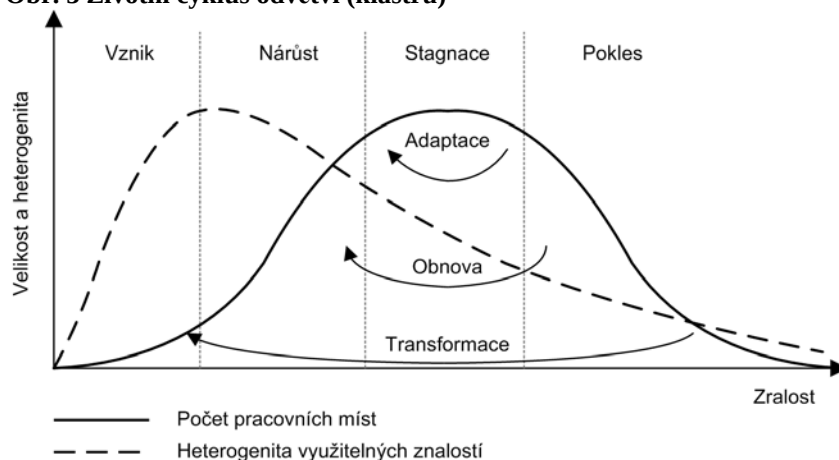
4.2 Moderní teorie regionálního rozvoje a staré průmyslové regiony

Pomyslným můstkem mezi tradičními a moderními teoretickými přístupy jsou směry zaměřené na *významnost koncentrace a specializace obdobně zaměřených aktérů a potažmo celých ekonomických odvětví*. Základem tohoto pojetí jsou práce A. Marshalla (1920) a jeho koncept specializovaného výrobního území (Blažek, Uhlíř (2002) překládají jako „výrobní okrsek“), kde zvýšená koncentrace vybraného (průmyslového) odvětví generuje pozitivní externality a aglomerační úspory zejména v podobě efektivního využívání technologií a specializované pracovní síly, jejich znalostí a kompetencí. V regionu vzniká celková „úspěšná“ atmosféra stimulující ekonomický růst (blíže také Nativel, Sunley, Martin 2002). V tomto duchu také byly později interpretovány praktické zkušenosti z pozitivního vývoje vybraných regionů v severní Itálii v 70. a 80. letech 20. stol. (tzv. „třetí Itálie“) (blíže zejména Becattini (1978) a Brusco (1982) a četné případové studie „flexibilních, specializovaných výrobních území“ v nejvyspělejších státech světa (proslulé se stalo zejména Silicon Valley v USA). Mezi hlavní faktory úspěchu patří velký podíl relevantně specializovaných malých a středních firem, specifický způsob spolupráce, dezintegrace výroby a její vertikální a flexibilní organizace. Jde tedy o přesný opak situace a způsob produkce, jež jsou charakteristické pro staré průmyslové regiony, a tyto studie tak pro staré průmyslové regiony opět představují referenční rámec pro absentující faktory a možnosti jejich konkurence v měnícím se ekonomickém prostředí.

Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že preferenci úzké odvětvové specializace a vazeb mezi aktéry nelze chápat automaticky a jednoznačně pozitivně a právě sledování dlouhodobého vývoje v rámci starých průmyslových regionů je toho dokladem, kdy přílišná specializace a pevné vazby vyústily v ekonomickou stagnaci. Právě proto je zajímavé, že se do popředí značné pozornosti akademické a zejména aplikační sféry (v podobě mnohých koncepčních strategií a finančních podpůrných rámců) dostal koncept tzv. klastrů (Porter, 1990, Skokan, 2004). Jde o detailní rozpracování geografické koncentrace vybraných ekonomických odvětví a integraci produkce v rámci nich v podobě horizontálních a vertikálních vztahů a vazeb. Kritika (zejména Martin, Sunley, 2003) zdůrazňuje zejména určitou nedotaženost v konceptualizaci tématu, nevyjasněnost vztahů v rámci klastru (zejména kooperačních a konkurenčních) a stylizaci do podoby nového a aktuálního diskursu při

pouhém jiném pojmenování dlouhodobě existujících a popisovaných fenoménů (např. koncentrace ekonomických odvětví). Z mnohých případů popisujících vznik a fungování klastrů také vyplývá podcenění dlouhodobé vývojové trajektorie ovlivněné přirozeným životním cyklem odvětví a podcenění následných vývojových fází (zejména stagnace a úpadek). Z pohledu starých průmyslových regionů je tak velmi zajímavé propojení cyklicky orientovaných přístupů s konceptem klastrů (zejména Menzel, Fornahl, 2007, Belusssi, Sedita, 2009) (blíže viz obrázky č. 3). Ve vztahu vzájemné inspirace jde tak spíše o opačnou situaci, kdy znalost vývoje a principů úpadku starých průmyslových regionů může výrazným způsobem obohatit teoretický koncept klastrů.

Obr. 3 Životní cyklus odvětví (klastru)

Přeloženo a upraveno dle Menzel, Fornahl (2007)

Z nejnovějších teorií pak přichází důležitý zdroj inspirace z přístupů, které zdůrazňují stěžejní úlohu *procesu učení se, nabývání a využívání znalostí, vytváření a zavádění inovací a důležitosti funkčních sítí vztahů při stimulaci konkurenceschopnosti regionální ekonomiky*. Jedná se o poměrně heterogenní skupinu přístupů, které vycházejí zejména z praktické zkušenosti vývoje vybraných úspěšných regionů a snah generalizovat a přenést principy úspěchu do jiných geografických podmínek. Výchozí inspirace těchto přístupů je ve vnímání ideálního prostředí, jak ho popisuje J. Jacobs (1984), která zdůrazňuje význam aglomeračních úspor, hustoty sociálních interakcí volnější povahy a pozitivní úlohu diverzity ekonomických struktur, aktérů a procesů. Právě diverzita stimuluje nové nápady a kreativitu, jež jsou nezbytné pro vznik inovačního procesu. V takto nastaveném prostředí je pak klíčová úloha firem a relevantních institucí a jejich zakořenění v prostředí, znalost (Maskel, Malmberg, 1999, Asheim, 1996). Klíčovým mechanismem regionální diferenciace se stává celková schopnost aktérů učit se a přijímat inovativní koncepty. Praktickým aplikacím těchto teorií, zejména podpoře regionálních inovačních systémů (Asheim, Isaksen, 2002, Asheim, Gertler, 2005) a tvorbě regionální výhody (constructing regional advantage) (Cooke, Leydesdorff, 2006), se podařilo (podobně jako u konceptu klastrů) získat pozornost aplikační sféry a tím i dostupné finance na jejich podporu. Vzhledem ke značné aktuálnosti těchto konceptů teprve postupem času bude možné zhodnotit efektivnost takto vynaložených prostředků. Pro staré průmyslové regiony tyto přístupy představují hlavně inspiraci pro možný směr dalšího vývoje.

4.3 Teoretické koncepty inspirované evolučními přístupy v regionálních vědách

Ve společenských vědách se v posledních letech dostaly do popředí odborného zájmu přístupy zdůrazňující nutnost pracovat s evoluční perspektivou. Z obecnější diskuse v mnoha odborných disciplínách (zejména např. ekonomie) vyplývá, že nelze vynechat studium historického vývoje a kontextu pro pochopení utváření a interpretace soudobé situace. V rámci ekonomické geografie a regionálního rozvoje se tento směr formuje v podobě tzv. „evoluční ekonomické geografie“ („Evolutionary Economic Geography“) (blíže viz např. Boschma, Frenken, 2006, Martin, Sunley, 2006, Hassink, 2010). Ta představuje v současnosti publikačně velmi bohatý směr garantovaný nejrespektovanějšími odborníky naší vědecké komunity, ale hlavně ideově velmi inspirativní diskurs, který výrazným způsobem přispívá k hledání odpovědí na klíčové otázky odborné disciplíny. Z hlediska obsahového reaguje na omezení klasické ekonomie pracovat s geografickou a historickou perspektivou, bez kterých však poznání fungování reality není možné. Zaměřuje se na poznání transformace prostorové organizace produkce, distribuce a spotřeby v čase při zdůraznění významu historických konsekvencí pro současnou podobu a možné budoucí vývojové trajektorie.

Pro staré průmyslové regiony a interpretaci jejich dosavadního vývoje představuje evoluční ekonomická geografie nejinspirativnější směr s výraznou relevancí poznatků. Právě u starých průmyslových regionů, jež prošly (i opakovaně) celou fází hospodářského cyklu, lze nejlépe dokumentovat nutnost pracovat s historickou perspektivou při syntéze procesů a jevů současnosti a při hledání rozvojového potenciálu. Součástí evoluční ekonomické geografie je detailní rozpracování několika teoretických konceptů, které lze považovat pro explanaci situace v SPR za stěžejní. Jde zejména o tzv. závislost na zvolené cestě (path dependency) a princip uzamčení (lock-in).

4.3.1 Závislost na zvolené cestě

Jedná se o ústřední a nejvíce odborně rozpracovaný koncept evoluční ekonomické geografie. Vychází z prací ekonomů P. Davida (např. 1997), který na příkladu několika technologických inovací (nejznámější se stala klávesnice typu QWERTY, která přes existenci několika lepších alternativ zůstává nejpoužívanějším typem – blíže i viz Blažek, Uhlíř, 2002) dokumentuje tendenci ekonomických procesů probíhat po určité, v čase stabilní, vývojové trajektorii (zvolené cestě). Ta může být v počátku iniciována náhodným jevem (to ovšem bylo následně předmětem kritiky ze strany ekonomických geografů) a nemusí vždy vést k neefektivnější alokaci zdrojů, jak ho popisuje klasická ekonomie. Zvolená cesta vychází z historického kontextu svého vzniku a je limitována dalšími konsekvencemi (blíže viz tabulka č. 3), které ji udržují v dlouhodobé existenci. V rámci přesunu tématu do ekonomické geografie a regionalistiky dochází k posunu pozornosti od individuálních příběhů jednotlivých inovací či ekonomických procesů k obecnějšímu využití konceptu v prostorové perspektivě. Zde zvolená cesta (path dependent) představuje specifický kontext formování ekonomické struktury, technologických změn a institucí v konkrétních geografických podmínkách a je chápána jako klíčový obsah ekonomického prostředí v území (blíže viz Martin, Sunley, 2006). Koncept závislosti na zvolené cestě koresponduje i se současnou preferencí procesů učením se a přeléváním znalostí v rámci regionálních inovačních systémů, kdy se ukazuje, že klíčovou komponentou vzniku a existence těchto procesů je jejich fixace na konkrétní specifické území (place dependent).

Tab. 3 Faktory podmiňující nástup a setrvačnost vývojových trajektorií

Faktor	Zdůvodnění
Technologické uzavření	Tendence vybraných technologií zůstávat nadále ve využívání přes existenci efektivnějších alternativ (např. díky velkým nákladům na změnu technologie, úsporám z rozsahu komplementarit a kompatibilitě na jiné technologie či vlivem lobby)
Dynamika vzrůstajících výnosů	Pozitivní externality (snižující se jednotka vstupu na produkci výstupu) a další mechanismy (učení se děláním, sledováním), blízkosti stejných ekonomických aktérů vytvářejí pozitivní zpětné vazby (trajektorie se sebe udržuje)
Institucionální setrvačnost	Formální a neformální instituce, sociální a kulturní formy inklinují k sebereprodukci a velké stabilitě v čase

Přeloženo a upraveno dle Martin, Sunley (2006)

4.3.2 Princip uzamčení

Dalším klíčovým konceptem pro pochopení situace starých průmyslových regionů je princip uzamčení (lock-in) (v české literatuře se objevil i překlad J. Sucháčka (2005) „institucionálně-hospodářská rigidita“). V zásadě se jedná o stav, kdy se prostředí stává obecně neprostopné pro nové progresivní aktivity i jedince a je udržována (mnohdy i uměle podporována) stávající situace s výraznými prvky rigidity, která je do značné míry limitní pro udržování dlouhodobé konkurenceschopné pozice. G. Grabher (1993) posunuje poznání principu uzamčení o vymezení tří základních typů:

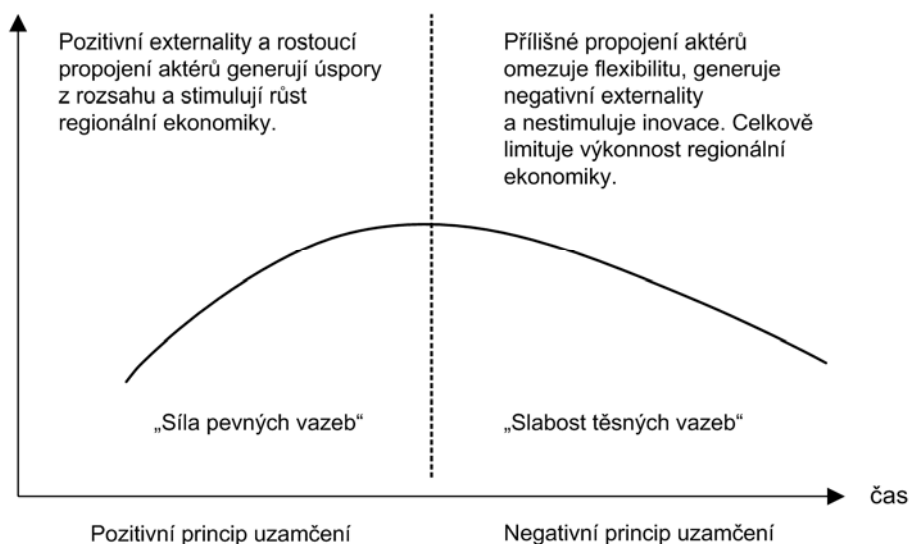
- Funkční lock-in – jedná se o důsledek silných hierarchických vazeb mezi firmami (zejména v rámci dodavatelsko-odběratelských vztahů jde např. o „jistotu“ odbytu), které vedou k omezené schopnosti sledování a přizpůsobování se tržním požadavkům, k omezené možnosti konat rozhodnutí a tím k poklesu celkové konkurenceschopnosti v tržním prostředí (navíc za extrémní situace ukončení dlouhodobých vazeb při ekonomickém kolapsu původního a jediného hierarchicky nadřazeného odběratele).
- Kognitivní lock-in – jedná se o příliš silné sociální propojení a zakořenění ekonomických a společenských aktérů (over embedness), kteří navíc sdílejí a reprodukují (interně i externě) podobné hodnoty, názory a celkový pohled na svět (common world-view). Tento fakt má negativní rozměr v situaci, kdy je třeba vnímat počátek strukturální krize, identifikovat a vykonat změny, provést restrukturalizaci firem a odvětví. Praktické případové studie (nejčastěji z německého prostředí (Grabher, 1993, Hassink, 2005) demonstrují neochotu (neschopnost) klíčových aktérů vůbec připustit, že by jejich odvětví (region) mohl postihnout útlum.
- Politický lock-in – obsahově se blíží předchozímu typu, ale zde je zdůrazněna politická dimenze regionálních procesů a mechanismů. Podstata je v dlouhodobé podpoře stávajících ekonomických a personálních struktur a akceptování pouze strategie podporující stávající vývojové trajektorie. Dochází k zformování propojené struktury aktérů (management firem, odbory, politici) v podobě sebeudržující se (self-sustaining coalition), které jedná v rámci svých oportunistických zájmů a fakticky brání novým progresivním a restrukturalizačním tendencím. Hassink (2005) popisuje snahu takových koalic bojovat o finanční intervence z národní a nadnárodní úrovně do

upadajících průmyslových odvětví a tím omezují možnou podporu pro perspektivní podnikatelské projekty mimo tato odvětví.

Další stěžejní rozšíření vnímání principu uzamčení přinášejí přední britští autoři R. Martin a P. Sunley (2006), kteří dokládají, že princip uzamčení nelze vnímat automaticky od počátku negativně, a zdůrazňují evoluční fáze jeho vývoje. Podstata je v přesunu od pozitivního rozměru propojenosti a vazeb mezi aktéry (charakterizovaná úsporami z rozsahu, pozitivními externalitami) k negativní podobě principu uzamčení, kdy příliš silné vazby mezi aktéry podmiňují rigiditu procesů, struktur, celkovou konfiguraci místní situace a dochází k poklesu výnosů z rozsahu. Právě tento aspekt je klíčový pro hodnocení situace ve starých průmyslových regionech, kdy původní silné nastavení vazeb pozitivně stimulovalo růst jejich ekonomické výkonnosti, ale následně se paradoxně stalo faktorem jejich úpadku a ztráty ekonomické pozice.

Obr. 4 Princip uzamčení a jeho posun do negativní podoby

Relativní výkonnost regionální ekonomiky

Přeloženo, upraveno, zjednodušeno dle Martin (2006)

4.3.3 Závislost na zvolené cestě a princip uzamčení – implikace pro staré průmyslové regiony

Propojení teoretických konceptů závislosti na zvolené cestě a principu uzamčení a představuje významný interpretační rámec pro hodnocení příčin růstu a pádu starých průmyslových regionů. Teorie závislosti na zvolené cestě je pro staré průmyslové regiony klíčová ve zdůraznění propojení jejich minulosti a současnosti na možnosti jejich budoucího rozvoje. Vývojová trajektorie starých průmyslových regionů je nastavena prvotní fází industrializačního procesu a charakterizována extenzivní masovou produkcí s negativními dopady na životní prostředí. Samo o sobě nastoupení na určitou vývojovou trajektorii ale není problematické a díky pozitivně vazebným faktorům (blíže viz tabulka 4) vznikají předpoklady pro utváření odvětvové struktury a pro růst regionální ekonomiky

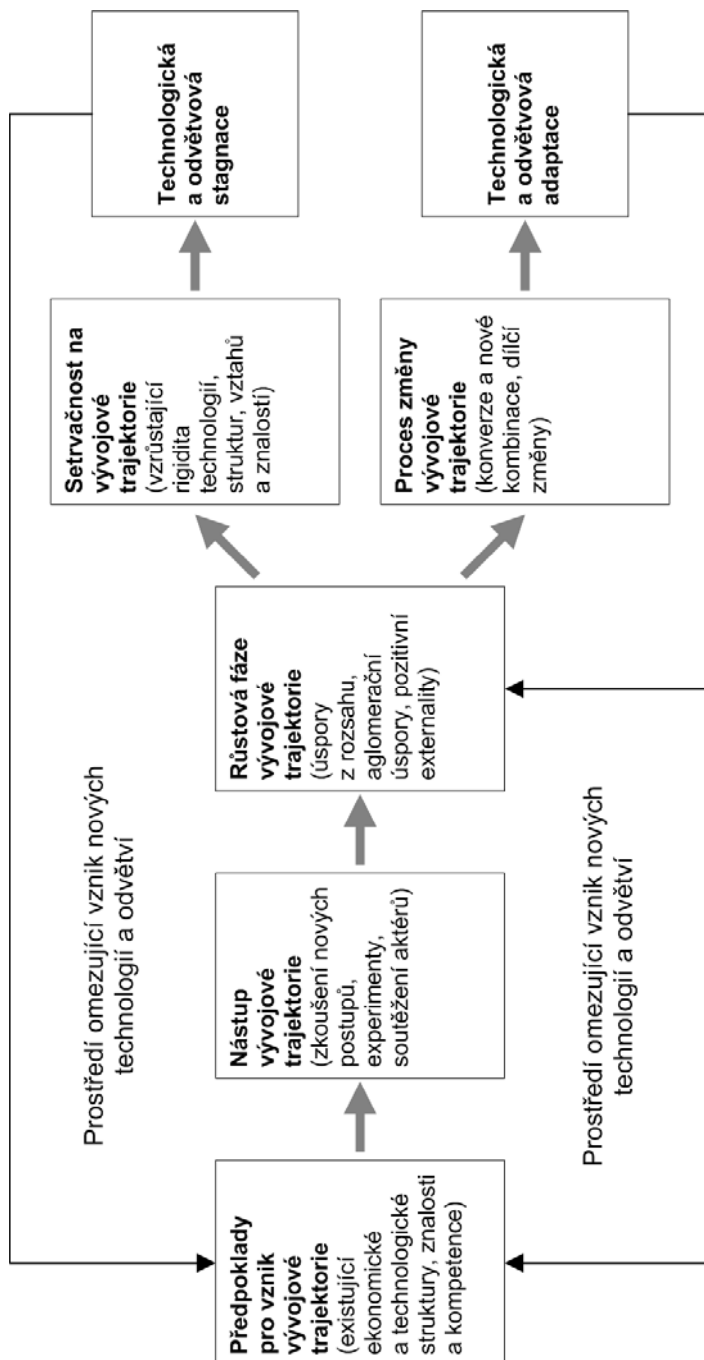
Tab. 4 Faktory prohloubení závislosti na zvolené cestě a implikace pro staré průmyslové regiony

Zdroj zvolené cesty	Implikace pro SPR
Základna přírodních zdrojů	Vývojová trajektorie je ovlivněna výskytem a těžbou surovin (např. uhlí) a lokalizací návazných ekonomických odvětví.
Klesající náklady aktiv (hodnot) a infrastruktury	Těžký průmysl a na něj návazná infrastruktura, dopravní systém, urbánní prostředí vytvářejí prostředí se silnou fixací kapitálu, vstupní náklady jsou již zainventované, fixní náklady jsou klesající a variabilní náklady jsou mnohem nižší než náklady na změnu, a tak je prostředí celkově zakonzervované.
Externí úspory ze specializace	Lokální průmyslová odvětví a klastry jsou posilovány existencí pozitivních externalit Marshallova typu pramenících z výhod koncentrace specializovaných aktérů (široká báze kvalifikované pracovní síly, síť subdodavatelů a podpůrných institucí, přelévání znalostí, koordinační efekty).
Technologické uzavření	Způsob lokálního procesu vytváření znalostí a učení se, mezifirmní dělba práce a propojené technologické a výzkumné instituce vytvářejí specializovaný regionální inovační systém a vytváření nových technologií.
Agglomerační úspory	Pozitivní zpětná vazba vznikající z koncentrace diverzifikovaného spektra pracovní síly, blízkosti a velikosti trhu, husté sítě vztahů, dodavatelů, služeb a informací, široké spektrum specializovaných akcí a aktivit.

Přeloženo, upraveno a zjednodušeno dle Martin, Sunley, 2006

Negativní rozměr získává až situace, kdy dochází, zejména v kontextu projevu principu uzamčení (lock-in), k velké resistenci prostředí vůči externě generovaným požadavkům na změny a uzavření vývojové trajektorie v neprogresivní a novým nárokům na konkurenceschopnost neodpovídající linii. Transformační procesy jsou velmi pomalé a rigidita stávajících struktur je významná. R. Martin (2010) popisuje dvě hlavní evoluční linie regionální adaptace, kdy staré průmyslové regiony spadají do té, která inklinuje k odvětvové a technologické stagnaci. Následující obrázek schematicky, ale naprosto jednoduše a výstižně, popisuje samou podstatu přechodu starých průmyslových regionů do problematické podoby, jejímž finálním výsledkem je pokles výkonosti regionální ekonomiky a celková ztráta konkurenceschopnosti a významu.

Obr. 5 Evoluční linie regionální adaptace

Přeloženo, upraveno, zjednodušeno dle Martin (2010)

5 Proces vzniku starých průmyslových regionů

Současná existence vybraných regionů nejvyspělejších států světa v podobě, již označujeme jako staré průmyslové regiony, je dána procesem postupného vzniku a evoluce průmyslové výroby (průmyslová revoluce, její difúze a fáze industrializace) a prostorovou variací dosažené fáze převládajícího způsobu produkce (kapitalismu). Tyto procesy mají vždy konkrétní prostorové ukotvení, a tím dlouhodobě ovlivňují změny v prostorové organizaci společnosti. Díky tomu se zároveň v čase mění významové postavení jednotlivých území. Jinými slovy, proces formování starých průmyslových regionů je ovlivněn úlohou těchto území v dané vývojové etapě v kontextu měnících se podmínek. Je samozřejmé, že průběh rozhodujících společensko-produkčních procesů měl v jednotlivých vyspělých státech světa vždy unikátní charakter respektující kontext místní situace, přesto lze, při určitém zjednodušení, nastínit klíčové mezníky směřující k „pádu“ vybraných území do specifické kategorie sledovaných regionů.

Tab. 5 Klíčové mezníky ve vývoji ekonomik vyspělých států světa

Fáze kapitalismu	Konkurenční kapitalismus	Industriální kapitalismus	Globalizovaný kapitalismus
Časové období	Přelom 18./19. stol. – přelom 19./20. stol.	Přelom 19./20. stol. – cca. 1980	Cca 1980 - dosud
Převládající fáze industrializace	Difúze průmyslové revoluce	Industrializace	Deindustrializace
Způsob produkce	Manufaktury	Fordismus/Taylorismus	Flexibilní produkce
Role veřejného sektoru	Nejdříve: Žádná Později: Inicie regulace	Silná (přímá): Manažer/Regulátor	Silná (nepřímá): Partner/Facilitátor
Převládající technologie	Nejdříve: Energie vody, páry, zpracování bavlny Později: Využívání uhlí, zpracování oceli,	Zpracování ropy a plastů, těžké strojírenství, výroba automobilů, letadel	Mikroelektrotechnika, biotechnologie, robotizace, Informační systémy

Adaptováno, zjednodušeno a přeloženo z Knox, Agnew, McCarthy, 2008

5.1 Vývojové fáze kapitalismu

V odborné literatuře (Knox, Marston, 2003, Knox, Agnew, McCarthy, 2008) jsou vymezeny tři základní vývojové fáze převládajícího režimu organizace společnosti, tedy kapitalismu. *Konkurenční kapitalismus (Competitive Capitalism)* je v návaznosti na merkantilismus uvažován jako iniciační fáze kapitalismu charakterizovaná značnou svobodou podnikání a slabou regulací volného trhu (laissez-faire). Ekonomika je charakterizována konkurenčním vztahem menších (často rodinných) firem, existuje silné propojení mezi výstupy ze stále převažujícího zemědělství a jejich manufakturním zpracováním. Z hlediska vztahu k práci je dominantní ruční práce a případně převaha fyzické práce na začínající mechanizaci a strojích. *Industriální (organizovaný) kapitalismus (Organized Industrial Capitalism)* je spojen s přelomem 19. a 20. stol. a dominantním postavením sektoru průmyslu s výrazným nástupem masové produkce, zaměstnanosti, mechanizace a automatizace. Způsob produkce je označován jako Fordismus, resp. Taylorismus (viz níže), zvětšuje se velikost firem a roste závislost produkce na energetických surovinách (zejména ropě). Oproti předchozí fázi významným způsobem roste rozsah regulačních mechanismů (veřejných i privátních, např. odbory ve firmách). Soudobou fází můžeme označit jak o *Globální (vrcholný) kapitalismus (Globalized (Advanced) Capitalism)* symbolizovaný oslabováním

sektoru průmyslu, zejména ve vztahu k zaměstnanosti, na úkor služeb. Rozpadá se důraz na masovou produkci a roste důraz na flexibilní organizaci produkce. Zásadního významu dosahuje nadnárodní rozměr ekonomických vztahů a vliv nadnárodních korporací (TNCs), v rámci kterých je produkce organizována podle geograficky rozsáhlých a hierarchicky organizovaných řetězců a sítí (blíže Dicken, 2007), jež do značné míry eliminují regulační mechanismy z předcházejícího období (stát, odbory) (Amin, Thrift, 1994).

5.2 Difúze průmyslové revoluce

Nástup a masové rozšíření kapitalismu a jeho evoluce do výše popsaných fází je provázána s nástupem průmyslu jako dominantního ekonomického odvětví (na úkor zemědělství). Nástup průmyslu (Průmyslová revoluce (Industrial Revolution)) má zdrojové místo ve střední Anglii v „Black Country“ (oblast s těžbou uhlí v blízkosti Birminghamu). Nástup průmyslové výroby byl však spíše evoluční než revoluční. Norton (2004) uvádí jako příklad první průmyslové továrny mlýn na zpracování hedvábí právě ve střední Anglii, který byl dokončený v roce 1722, využíval proud vody jako energetický zdroj a zaměstnání zde našlo 300 pracovníků. Teprve pozdější vynálezy (zejména parní stroj) posílily dynamiku procesu industrializace a jeho prostorovou difúzi. Právě průmyslová revoluce může být demonstrována jako učebnicový příklad difúze inovačních procesů v prostoru. V první vlně průmyslové revoluce (do roku 1840) došlo k industrializaci území ve střední Anglii (Birmingham, Manchester, Liverpool, Sheffield). V rámci druhé vlny průmyslové revoluce (do roku 1850) se industrializace dostala na kontinent Evropy, do Belgie, Nizozemí, západní části Německa (Porýní, Porúří) a do Francie (Alsasko, Normandie). Ve třetí vlně průmyslové revoluce proběhla nejdříve industrializace v Nizozemí, střední Francii a Německu, na západním kraji Rakouska-Uherska (severozápadní Čechy, do 1860) a poté pokračovala na další území Rakouska-Uherska (Slezsko), do severní Itálie, severního Španělska a severního Rakouska (do roku 1870) (blíže k vlnám průmyslové revoluce deBlij, Murphy, 1998). Pollard (1981) konstatuje, že toto prostorové šíření průmyslové revoluce do značné míry určilo postavení jednotlivých území na dalších více než 50 let, kdy bylo utvořeno jádro industrializované Evropy a zbylé periferní regiony (severní Skandinávie, Irsko, prakticky celý Iberský poloostrov, východní Evropa a Balkán).

5.3 Změny převládajícího způsobu produkce a jeho prostorové dopady

Pro pochopení existence dnešních starých průmyslových regionů je však zásadní popsání principu utváření jejich ekonomické dominance a následného zlomu do podoby, jež neodpovídá aktuálním představám a nárokům na konkurenceschopnost území. Tato změna souvisí především s převládajícím způsobem produkčního režimu v dané době a zároveň vytváří odlišné požadavky na charakter území, kde jsou vytvářeny rozhodující hodnoty. Pro staré průmyslové regiony je pak rozhodující přechod od zlatého období v časech fordistického režimu akumulace, který plně využil nashromážděné znalosti a technologie z průmyslové revoluce k extenzivní masové výrobě, do pro ně problematických časů flexibilního režimu akumulace. Akcelerátorem přechodu pak byla ropná krize v 70. letech 20. století, která vytvořila tlak na omezování energeticky náročných provozů masové a energeticky náročné výroby. Podstata problému spočívá ve faktu, že území s výrazným úspěchem v době fordismu nejsou v zásadě schopná plynule přejít do následného způsobu flexibilní akumulace, neboť předchozí režim vytvořil závislost na ekonomických a fyzických strukturách a procesech, které mají určitý stupeň odolnosti vůči změnám v čase. Flexibilní režim akumulace se tak dynamičtěji mohl projevit tam, kde nebyla taková tradice ve fordisticky orientované produkci, a předmětem zájmu kapitálu se tak stala jiná území. Následně budou popsány principy

rozdílnosti obou produkčních režimů s cílem demonstrovat jejich dopad na měnící se pozici dnešních starých průmyslových regionů.

Podstata fordismu ve vztahu k produkci a pracovní síle (Albrechts, Swyngedouw, 1989) spočívá v:

- masové produkci homogenních produktů;
- uniformní výrobě;
- výrobě motivované zdroji;
- silné integraci (zejména vertikální) výrobních firem;
- snižování nákladů prostřednictvím mezd;
- jednoduchých a rutinních úkolech pracovníků;
- vysoké specializaci pracovních pozic;
- důrazu na disciplínu pracovníků při tlaku na snižování jejich odpovědnosti;
- stabilitě a ochraně pracovních pozic odbory.

Rámcové podmínky formování ekonomické dominance dnešních SPR v časech fordismu (blíže viz Lash a Urry (1987) jsou následující:

- koncentrace a centralizace průmyslového, bankovního a obchodního kapitálu ve vybraných regionech a v malém počtu zemí;
- nástup těžebního a zpracovatelského průmyslu jako klíčových ekonomických odvětví;
- regionální ekonomická specializace;
- vzrůstající oddělení vlastnictví a kontroly, nárůst hierarchické organizace firem;
- posilování manažersko-vědeckých postupů v řízení výroby (tzv. Taylorismus);
- posilování významu kolektivních organizací.

Podstata flexibilní akumulace (postfordismu, neofordismu) ve vztahu k produkci a pracovní síle (Albrechts, Swyngedouw, 1989) spočívá v:

- malosériové produkci, flexibilní výrobě pestré řady produktů;
- výrobě motivované poptávkou;
- vertikální dezintegraci firem;
- snižování nákladů subdodávkami;
- rozmanitých úkolech pracovníků;

- eliminaci striktního vymezení pracovních pozic;
- důrazu na odpovědnost pracovníků;
- vysoké stabilitě a ochraně pozic pro klíčové pracovníky, žádné stabilitě a špatných pracovních podmínkách pro sezónní a nekmenové pracovníky (či v rámci subdodávek).

Rámcové podmínky pro oslabování pozice dnešních SPR v časech flexibilní akumulace (blíže viz Knox, Agnew, McCarthy (2008) jsou následující:

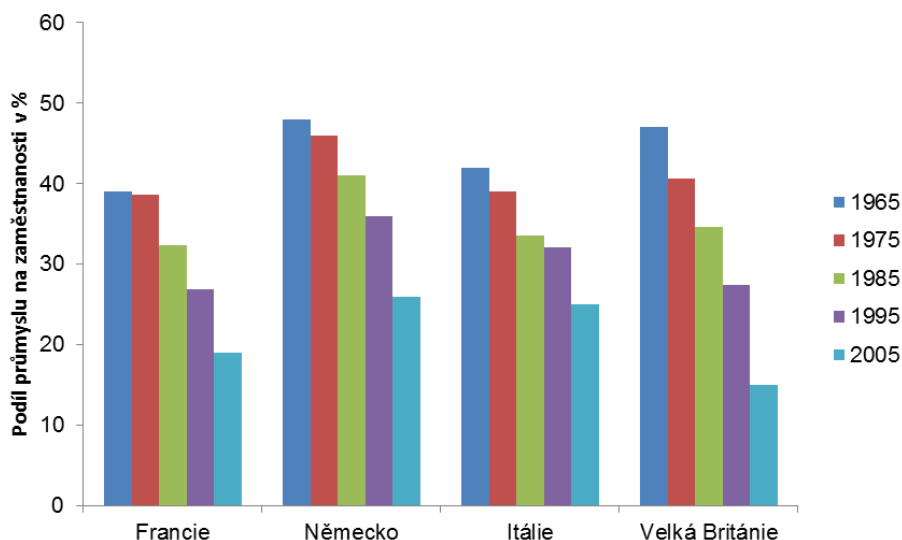
- narůstající separace finančních trhů od průmyslové produkce, nárůst globální dimenze podnikání, velké firmy mimo regulační a kontrolní mechanismy národních států;
- pokles (absolutní i relativní) manuálně pracujících, přesun zaměstnanosti do služeb;
- pokles v průměrné velikosti výrobního podniku (celkové změny v produkci, efektivizační procesy, posílení významu subdodávek, přesun výrob nejvíce náročných na práci do ekonomicky slabších států);
- pokles stupně koncentrace průmyslu do konkrétních zemí a regionů, nová variabilita mezinárodní dělby práce jako důsledek globálních investičních toků a nadnárodní průmyslové produkce v rámci produkčních řetězců;
- pokles významu jádrových průmyslových aglomerací, dekoncentrace pracovních příležitostí.

5.4 Deindustrializace jako kontextuální trend pro formování starých průmyslových regionů

Samotná existence a aktuální preference nového způsobu produkčního režimu ještě není přímým zdrojem poklesu významu starých průmyslových regionů. Za ten je možné označit až proces deindustrializace, což je v podstatě důsledek nezvládnutého přechodu na flexibilní akumulací režim a požadavky nové doby a spočívá v nutnosti omezovat kapacity úzce napojené na způsob fordistické produkce. Gregory, Johnston a kol. (2009) definují deindustrializaci jako pokles průmyslových aktivit a omezování průmyslových kapacit, který je spojen relativním snížením výstupu a zaměstnanosti. Bluestone a Harrison (in Pavlínek, 1993) popisují deindustrializaci v USA, kdy velké podniky na severovýchodě musely po ropném šoku omezovat produkci a investice a díky obtížné dohodě s odbory na snížení mezd raději volily relokaci své produkce na jih USA, do Evropy či do rozvojových států světa. Regiony původní lokalizace průmyslu ztratily dobře placené a kvalifikované pracovní pozice a ty byly pouze částečně nahrazeny novými, špatně placenými, nestabilními a nekvalifikovanými pracovními pozicemi. Klasickým vyústěním procesu deindustrializace je nárůst nezaměstnanosti se všemi jejími ekonomickými, sociálními a psychologickými dopady, neboť široká masa původních zaměstnanců průmyslových podniků se díky svému znalostnímu a kompetenčnímu profilu ocitá mimo preference regionálního trhu práce v době flexibilního výrobního režimu

Z hlediska času nebyl nástup procesu deindustrializace v nejvyspělejších státech světa rovnoměrný a byl vždy ovlivněn kontextem místní ekonomické a politické situace. P. Pavlínek s využitím prací J. Kolka (obojí Pavlínek, 1993) přisuzuje opožděnější nástup deindustrializace v západní Evropě oproti USA (konec versus začátek 70. let 20. stol.) faktu vlastnictví významných evropských průmyslových podniků státem a neochotou tehdejší politické reprezentace konat privatizační a restrukturalizační kroky v první fázi nástupu problémů (i zde jsou však v rámci Evropy rozdíly – viz dříve zmíněná rozdílná situace v Británii a Německu).

Obr. 6 Vývoj podílu průmyslu na celkové zaměstnanosti ve vybraných státech Evropy

Zdroj dat: 1965-1995 Cumbers, Birch, Mackinnon (2006), 2005 statistika OECD (2011).

Bez ohledu na dílčí specifické variace u jednotlivých států sledujeme zhruba od pol. 70. let 20. století významný pokles podílu průmyslu na celkové zaměstnanosti. Navíc je zřejmé, že i v rámci jednotlivých národních států byla prostorová distribuce pracovních pozic v průmyslu nerovnoměrná, a tak se tento úbytek nejvíce projevil na trzích práce v regionech se silnou tradicí a podílem extenzivní fordistické produkce. Zformovala se tak skupina regionů napříč národními státy, které čelily podobným problémům a rozvojovým výzvám.

6 Proces změny starých průmyslových regionů v kontextu soudobých trendů

V předchozím textu byla popsána situace a nastíněny její příčiny, kdy se staré průmyslové regiony dostaly do pozice, která je charakterizována problematičností místních struktur ve vztahu k soudobým požadavkům a postupující ztrátou celkového významového postavení. V dalším textu tak musí být diskutovány možnosti změny této vývojové trajektorie a hledání směrů pro transformaci dílčích struktur i celkové pozice. Pavlínek (1997) definuje transformaci obecně jako proces, jehož výsledkem je měnící se charakter kapitalistického hospodářského a společenského systému. V současnosti je klíčovým transformačním procesem změna postfordistické akumulace na flexibilní výrobní režim. Při užším pohledu na situaci ve starých průmyslových regionech chápeme jejich transformaci jako *úsilí o celkovou změnu a přizpůsobení klíčových ekonomických, sociálních a fyzických struktur na soudobě požadované parametry pro konkurenceschopný rozvoj. Podstatné je zdůraznit, že cílem není návrat do původní dominantní pozice v industriální době, ale snaha hledat novou pozici s určitým stupněm významu v postindustriální době*. Transformace (celkový proces změny) starých průmyslových regionů má následující dílčí komponenty:

- Hospodářskou dimenzi, jejímž obsahem je oživení či konverze původních ekonomických (průmyslových) struktur s cílem nalézt znovu potenciál pro ekonomickou konkurenceschopnost a výkonnost, a to zejména ve smyslu udržení či posílení zaměstnanosti a produkce. Z hlediska ekonomické geografie (a i této práce) je tato součást považována pro celkovou transformaci za stěžejní. Tuto dimenzi označujeme jako *ekonomickou restrukturalizaci*.
- Fyzickou a environmentální dimenzi, v rámci které dochází k nápravě extenzivní průmyslovou činností narušených fyzických struktur a životního prostředí. Jedná se zejména o opuštěné a ekologicky narušené průmyslové areály a návazné (např. dopravní) plochy, celkovou image veřejných urbánních prostor a zlepšení narušených složek životního prostředí (ovzduší, stav půd a podzemních vod, krajinný ráz a zápach). Byť se jedná o finančně velmi nákladnou součást transformace, tak z hlediska výstupů a možnosti hodnotit celkovou proměnu se jedná o nejlépe uchopitelnou součást. Tuto dimenzi označujeme jako *fyzickou a environmentální revitalizaci*.
- Sociální dimenzi, při níž je nutné projít celkovou změnou sociální situace a charakteristik společnosti. Vychází z faktu, že ve starých průmyslových regionech je zvýšená koncentrace obyvatelstva, které má problémy přijímat benefity (zejména na trhu práce) v postindustriální době a flexibilně orientované produkci. Jde zejména o nesoulad sociálních, vzdělanostních, kompetenčních a dovednostních charakteristik místních obyvatel s požadavky nové doby. To vyúsťuje ve zvýšený výskyt problematičkových sociálně patologických jevů. Zkušenosti ze starých průmyslových regionů v nejvyspělejších státech světa a z nejpokročilejší fáze transformace (např. později diskutovaný Manchester) jasně dokazují, že změny v této oblasti jsou nejpomalejší a nejhůře identifikovatelné. Tuto dimenzi označujeme jako *sociální transformaci*.

6.1 Ekonomická restrukturalizace jako zásadní komponenta procesu změny

Ekonomická restrukturalizace, chápáná jako hospodářská dimenze transformace (regenerace) starých průmyslových regionů, sehrává v rámci tohoto procesu celkové změny

zásadní úlohu, neboť výrazně determinuje možnosti změn jak ve fyzické podobě regionů, tak v jejich sociálních charakteristikách. Přesto není v literatuře (a zejména v české) dané téma detailně rozpracováno. J. Sucháček (2004) definuje restrukturalizaci jako dlouhodobý proces přeměn hospodářské a institucionální struktury regionu tak, aby mohlo být dosaženo cílů, např. ekonomického růstu regionu, zvýšení konkurenceschopnosti regionu a zlepšení životního a sociálního prostředí. Chápání pojmu ekonomická restrukturalizace rozšiřuje P. Pavlínek (1993), který považuje restrukturalizaci za postupné směřování k bodu, ve kterém je zachován zisk při nižší výrobě a nižším odbytů výrobků základních průmyslových odvětví. Toho lze dosáhnout především snížením nákladů na pracovní sílu, zavíráním výrobních kapacit a snižováním podílu lidské práce na výrobě (zde tedy autor velmi inklinuje k podobnému chápání restrukturalizace a deindustrializace). Restrukturalizaci lze obecněji vnímat dle Clarka (In Pavlínek, 1993) ve vztahu k procesu cílevědomé nebo plánované strukturální proměny jako odpověď na měnící se podmínky trhu, a jde tedy o ekonomickou a společenskou strategii koncipovanou k přetvoření existující krajiny, a tím přemístěním (v přeneseném slova smyslu) firmy a průmyslového odvětví na novou dráhu akumulace a bohatství.

V kontextu dříve popsanych teoretických směrů vysvětlujících příčiny úpadku starých průmyslových regionů, jež akcentují evoluční povahu vývoje a postupnou stylizaci SPR do rigidní vývojové trajektorie se stagnací místních odvětví, je nezbytné restrukturalizaci chápat ne jako pasivní proces ekonomického útlu, ale **jako snahu překonat rigiditu stávajících struktur, prolomit princip uzamčení a hledat nové možné směry adaptace regionální ekonomické trajektorie**. P.Cooke (1995) při akceptaci restrukturalizace jako dynamického procesu, kdy je nutné překonat setrvačnost a odpor stávajících struktur a institucí, vymezuje dvě *základní podoby restrukturalizace*:

- Bouřlivá restrukturalizace (noisy restructuring), kdy existuje silný institucionální odpor pro procesy změny a existuje silná vůle konzervovat původní stav a struktury či modernizovat pouze stávající produkční možnosti.
- Poklidná restrukturalizace (quiet restructuring), kdy institucionální odpor k procesům změny je slabý a vzniká prostor pro vytvoření nových odvětví, které jen z části navazují na stávající.

R. Hassink (2007) na základě toho konstatuje, že čím více bude regionální ekonomika charakterizován diversifikovanější produkční strukturou, tím více se bude restrukturalizace blížit k poklidné variantě (a tedy bude slabší princip uzamčení).

Zásadní je také otázka *strategického směřování, resp. průběh restrukturalizačního procesu*. M. Tripl, A. Otto (2009) vymezují následující scénáře:

- Postupné dílčí změny, inovace orientované na proměnu stávajících odvětví – jedná se pouze o respektování dosavadní vývojové trajektorie, dochází pouze k organizačním změnám či privatizačním procesům v rámci existujících místních velkých firem a k atrakci zahraničního kapitálu. Dílčí transformaci prochází i znalostní infrastruktura a ze strany firem vzrůstá poptávka po výzkumném a vzdělávacím prostředí na kvalifikovanější pracovní síly a nových technologie pro stávající odvětví.
- Podpora diverzifikace. Může mít formu nástupu odvětví ze sektorů, které zde doposud neexistovaly (tzv. nesouvisějící diverzifikace (unrelated diversification (variety)), ale může mít i charakter rozšíření ekonomické základny a firem ve stávajících odvětvích

(související diversifikace (related) diversification (variety)). Zdroj diverzifikace může být externí (lokalizace zahraniční firmy v regionu a k navázání místní subdodavatelé a partneři) či místní (lokální firma je schopna posunout své aktivity a kapacity do jiného odvětví či využít je jiným způsobem ve stávajícím odvětví (upgrading)).

- Radikální změny, nástup nových (konkurenceschopných, high-tech) odvětví - jde o zásadní proměnu vývojové trajektorie, kdy je možné navázat na místní zakořeněné zdroje, kompetence a zkušenosti. Tato změna je spojena se vznikem mnoha nových firem (bez ohledu na to, zda jsou místní či externí). Nezbytným předpokladem jsou fundamentální změny v rámci místní znalostní infrastruktury a výzkumné báze. Důležité jsou zároveň finanční intervence ze státní úrovně na podporu těchto transformačních procesů. Zdrojem inspirace jsou pozitivní případové studie takových scénářů restrukturalizace (nástup IT odvětví ve finském Tampere, německém Dortmundu či kanadské provincii Ontario).

6.2 Rozvoj starých průmyslových regionů – lokální tradice versus globální trendy

Transformační a adaptační proces regionální ekonomiky a podoba nově nastoupené vývojové trajektorie starých průmyslových regionů jsou výsledkem vzájemné kombinace dlouhodobé místní tradice a obecných globálních trendů rozvoje územních jednotek. Místní tradice je chápána jako prostorové ukotvení a dlouhodobé zakořenění působení ekonomických struktur, institucí a specifického znalostního systému, jehož obsahem je schopnost a způsob vytváření znalostí a učení se, konvence, rutiny a transfer znalostí (zejména tacitních) (Storper, 1995). Obecné (globální) trendy pak vytvářejí požadavky na budoucí směřování a přizpůsobení se v zájmu udržení konkurenční pozice. Jde o schopnost regionální ekonomiky neustále produkovat poptávané hodnoty a zajišťovat regionální potřeby (zaměstnanost, mzdy). Pro dlouhodobé držení konkurenceschopné trajektorie regionální ekonomiky (či v případě SPR pro její oživení) je nezbytná existence funkčního inovativního prostředí (innovative milieu). To lze definovat právě jako schopnost vybraných míst vytvářet, přitahovat a udržovat ekonomickou aktivitu, držet vztahy a vazby mezi místním znalostním systémem a globálními trendy (Amin, Thrift, 1992). V následující tabulce jsou představeny vybrané tradičně průmyslové oblasti, které byly schopny najít vhodnou novou kombinaci nastavení regionální ekonomiky a funkčních inovačních systému v konkrétních odvětvích.

Tab. 6 Příklady transformace regionální ekonomiky jako kombinace místní tradice a globálních trendů

Průmyslový region	Místní tradice	Globální trend	Nová kombinace
Manchester	Těžký průmysl	Kulturní scéna/ světová pop kultura	Kulturní odvětví
Porúří	Těžký průmysl	Globální turismus, zážitková ekonomika	Industriální kultura a cestovní ruch
North Pas-de-Calais	Oděvnictví	Preference spotřeby a pohodlnosti	Odvětví zásilkového prodeje zboží
Emilia-Romagna	Textilní průmysl	High-tech odvětví	Módní trendy konfekce
Jutland	Nábytkářství	Preference kvality a životního stylu	Trendy design nábytek

Přeloženo a upraveno dle Malecki, Hospers (2007)

6.2.1 Trend podpory regionálních inovačních systémů v technologicky založených odvětvích

Jako základní směr rozvoje starých průmyslových regionů se nabízí v současnosti akcentované téma podpory procesu učení se, tvorby a šíření inovací, a to zejména v technologicky (high-tech) orientovaných odvětvích. Základní koncepce této rozvojové strategie vychází z teoretického diskursu učících se regionů (Florida, 1995, Rutten, Boekema, 2007) a v praxi z aplikace dnes už klasického schématu inovačního systému na místní podmínky. V rámci funkčního regionálního inovačního systému musí docházet k efektivnímu propojení tří základních subsystémů. První prostředí generuje a šíří znalosti (vzdělávací a výzkumné instituce, technologická centra, centra excelence, vědecké parky, inkubátory), druhé prostředí garantuje rámcové podmínky v regionu, vytváří podpůrné rámce a pobídky, moderuje vztahy a vazby aktérů (regionální instituce, rozvojové agentury, regionální pobočky centrálních institucí a další intermediální instituce) a třetí, rozhodující prostředí, představuje aplikační sféra v podobě širokého spektra firem (velké firmy, malé a střední podniky, subdodavatelské sítě) (např. Asheim, Gertler, 2005, Cooke, 2007).

Implikace trendu pro transformaci starých průmyslových regionů

V odborné literatuře je, při diskusi možných směrů a nástrojů transformace starých průmyslových regionů, téma opětovného obnovení funkčního regionálního inovačního systému považováno za prioritní, nikoliv však jednoduše proveditelné. M. Trippl, A. Otto (2009) v této souvislosti zdůrazňují specifichosti SPR, které souhrnně označují jako inovační dilema (innovation dilemma). To spočívá v kritickém nedostatku schopnosti generovat radikální inovace a uzavření inovačních aktivit v rámci stávajících vývojových trajektorií. Problémy ve fungování místních RIS pak pramení z přílišné specializace na odvětví v pokročilé fázi životních cyklů, na ně navázané vzdělávací infrastruktury a instituce a také z existence silného principu uzamčení. Díky tomu je potřeba přistupovat k podpoře formování existence místních RIS s vědomím těchto limitujících prvků a nečekat tvorbu RIS v ideální podobě známé z aktuálně nejvýkonnějších regionů. Spíše je nutné přijímat postupné kroky a dílčí změny v rámci stávajících RIS, které postupem času mohou přejít v diverzifikaci ekonomické struktury a k radikálnějším změnám spojeným s nástupem nových odvětví (blíže viz tabulka).

Tab. 7 Strategický přístup k restrukturalizaci ekonomiky a regionálních inovačních systémů starých průmyslových regionů

Komponenta RIS	Pozvolné změny stávajících odvětví	Diverzifikace	Radikální změny, nástup nových odvětví
Firmy	Restrukturalizace a modernizace místních firem Zahraniční kapitál jako zdroj nových znalostí	Zakoření a podpora inovací u zahraničních firem jako katalyzátorů rozvoje Diverzifikace místních firem	Nově založené malé firmy jako rozhodující agenti změny Podpůrná role velkých externích i interních firem
Znalostní a vzdělávací infrastruktura, VaV	Podpora modernizace tradičních odvětví pomocí nových technologií a postupů	Prolomení rigidní specializace a technologií tradičních odvětví Orientace na požadavky nastupujících odvětví	Tlak na základní výzkum v nových oblastech Orientace na instituce terciálního vzdělávání, vědecké parky, akademické spin-off centra
Instituce a sítě vztahů	Prolomení nedůvěry, nové uspořádání existujících vztahů	Vytváření dodavatelsko-odběratelských sítí Podpora inovačních sítí	Tvorba lokálních znalostních sítí mezi univerzitami a podniky Vstupování do externích sítí
Koncepce a strategie	Podpora restrukturalizace místních firem Podpora adaptace znalostní infrastruktury Podpora nových zájmových koalic	Atrakce a zakoření přímých zahraničních investic Podpora změny nastavení znalostní infrastruktury Propagace inovačních sítí	Propagace možností podnikání Podpora transformace znalostní infrastruktury Posilování lokálních i globálních znalostních sítí

Přeloženo, upraveno a zjednodušeno dle Trippl, Otto (2009)

6.2.2 Trend nárůstu významu a atrakce kreativních skupin obyvatelstva

Do popředí odborného zájmu se v posledních letech dostávají teoretické rozpracování a praktické návaznosti trendu, jež akcentuje významnost existence a koncentrace talentovaných (kreativních) skupin obyvatelstva. Tito lidé jsou považováni za schopné vytvářet a udržovat společenský progres a přidanou hodnotu. R. Florida (zejména 2002) skupinu označuje jako tzv. kreativní třídu (creative class) a v rámci ní vymezuje dvě podskupiny - tzv. super kreativní jádro (architekti, inženýři, designéři, umělci, herci, programátoři, přírodovědci a učitelé) a tzv. kreativní profesionály (manažeři, obchodníci, finančníci, právníci a vyšší zdravotnický personál) (blíže viz Slach, 2008). Celý teoretický koncept, zejména vlastní vymezení kreativní třídy a následná empirická snaha podpořit teorii pomocí rozmanitých indexů, byl předmětem široké akademické diskuse a kritiky (např. Peck, 2005), přesto se mu dostalo mnohých praktických aplikací v podobě koncepcí a strategií na podporu atrakce těchto skupin obyvatelstva. Základem je pak předpoklad, že tito lidé upřednostňují celkovou kvalitu života v místě, image prostředí a možnosti trávení volného času před stávající nabídkou pracovních pozic (sami ji generují). Celkově se to promítá do změny strategie rozvoje území ve městech/regionech vyspělých států světa, a to ve smyslu přesunu pozornosti od politik zaměřených primárně na podporu podnikání (business climate) k politikám orientovaným na lidské zdroje (people climate).

Implikace trendu pro transformaci starých průmyslových regionů

Situace v této oblasti je pro staré průmyslové regiony značně komplikovaná. To vyplývá z faktu, že stávající přítomnost kreativních (talentovaných, vzdělaných) skupin obyvatelstva je v rámci starých průmyslových regionů relativně nízká. To je dáno zejména dlouhodobou poptávkou na trhu práce po manuální práci, rutinních činnostech a převaze využívání ustálených a kodifikovaných postupů a znalostí. Dalším negativním aspektem je neochota těchto lidí přicházet (bydlet, pracovat) do starých průmyslových regionů, neboť ty nenaplňují jejich požadavky na podobu a kvalitu veřejných prostor, na stav životního prostředí i nabídku volnočasových aktivit. Empirické studie rozložení kreativní třídy v Evropě jednoznačně potvrzují tendenci těchto lidí primárně směřovat do globálních metropolí (Londýn) či prestižních urbánních center než do starých průmyslových regionů (Amsterdam, Barcelona, Mnichov, Milán) (např. Hall, 2000, Fritsch, 2007, Helbrecht, 2001).

6.2.3 Trend v posilování významu symbolů, image a jejich marketingu

Dalším z významných globálních trendů vrcholné fáze kapitalismu se zásadními dopady na regionální diferenciaci se stává posilování symbolické a ikonické funkce místních struktur a procesů (blíže Lash, Urry, 1994). Důležitá je tak nejen jejich vlastní obsahová podstata, ale i způsob, jakým jsou reprodukovány a sdělovány. Stále více se tak významnou stává nástroj regionálního marketingu, ať už v podobě užšího pojetí jako způsobu komunikace k interním (místní obyvatelstvo, firmy) a externím (potenciální obyvatelstvo, investoři) cílovým skupinám (např. Bianchini, Landry, 1995) či v širším pojetí jako komplexního konceptu koordinace procesů a priorit regionálního managementu (Rumpel, 2002). Tento stav je posilován nástupem fenoménu rostoucí konzumní spotřeby a vytvářením její poptávky na globální úrovni. Zajímavé je to, že vedle klasických výrobků a služeb se předmětem globálního konzumu (vyjádřeném zejména cestovním ruchem) stávají i nehmotné a unikátní statky (zážitky, akce, představení) založené na spotřebě v neopakovatelném a symbolickém prostředí. Předmětem ekonomických vztahů, a tím i meziregionální konkurence (a potažmo obsahem strategií regionálního rozvoje), se tak stávají i sféry, které dříve sehrávaly mnohem pasivnější úlohu (např. kulturní scéna, historické dědictví).

Implikace pro transformaci starých průmyslových regionů

Možnosti starých průmyslových regionů čelit tomuto trendu jsou nejednoznačné. Na jednu stranu problematičnost stávajících struktur a problematická image prostředí („černé plochy na mapě“, „měsíční krajina“) stěžují možnosti profilace a prezentace území. Jde o pohyb v kruhu, kdy samotný proces deindustrializace, útlumu či přímo úpadku vybraných odvětví přináší obrazy zoufalství a beznaděje (Hubbart, 1996) a tím zároveň odrazuje kapitál od investic a lokalizace, což je zásadní element transformace (Schamp, 2000).

Na druhou stranu specifičnost starých průmyslových regionů je třeba vnímat jako potenciál pro odlišení (place branding) v marketingových aktivitách, kdy není nutné složité a uměle vytvářet jakoukoliv jinou stylizaci pro přitáhnutí pozornosti a stimulaci spotřeby. Industriální krajina, objekty, dědictví fungují jako výjimečný a funkční lokalizační předpoklad cestovního ruchu (blíže např. Hudson, 1994). Ve starých průmyslových regionech tak vznikají unikátní industriální památky schopné lákat klientelu z celého světa (např. areál bývalých hutí Völklinger Hütte v Sársku). Zároveň ústup průmyslových činností a následné

demolice plošně rozsáhlých fyzických struktur (často v exkluzivních lokalitách center měst) vytvářejí předpoklady pro realizaci velkých regeneračních schémat v podobě vlajkových projektů (flag ship projekty). Jedná se o finančně náročné projekty, které svou velikostí (např. regenerace jižního předměstí Birminghamu na 170 hektarech), estetickou výjimečností (např. budova Guggenheimova muzea od Franka Gheryho v Bilbau) a symbolikou (např. budova Urbisu v Manchesteru) přitahují pozornost a mohou se stát katalyzátorem rozvoje celého území. Opuštěné nebo architektonicky a historicky nehodnotné prostory jsou snáze využitelné pro novou výstavbu obchodních a zábavních center (např. obchodní centrum Bull ring v centru Birminghamu s unikátní stavbou obchodního domu společnosti Selfridges od Jana Kaplického) či velkých sportovních arén (např. Manchester City Stadium) vhodných pro pořádání vrcholných sportovních a kulturních akcí.

Při celkovém zhodnocení nejsou možnosti starých průmyslových regionů v reakci na globální trendy zcela ideální, neboť problematičnost a rigidita jejich stávajících struktur a narušenost prostředí je řadí do znevýhodněné startovací pozice. Na druhou stranu oproti jiným problematickým regionům (např. periferní či hospodářsky slabé) mají potenciál v podobě existence předpokladů pro funkčnost inovativního prostředí. Existuje zde šance na vznik a šíření pozitivních externalit a aglomeračních úspor generovaných koncentrací a blízkostí aktérů v urbánním prostředí. Využitelná je dlouhodobá zkušenost s funkčností ekonomických struktur a silné infrastrukturní zázemí. Podstatou úspěšného transformačního procesu je tedy nalezení a přijetí vhodné kombinace tradice a trendů, což je, dle zkušeností z několika vybraných regionů (zejména Manchester, Porúří) možné.

7 Transformace Manchesteru jako případová studie procesu komplexní změny

Následující pasáž publikace představuje případovou studii vybraných aspektů transformačního procesu britského města Manchester a jeho zázemí. V dřívějším textu byl v kapitole zaměřené na staré průmyslové regiony v Evropě i v dalších částech práce hojně zmiňován britský Manchester, resp. Greater Manchester jako územně vyšší celek. Greater Manchester je regionem na úrovni NUTS II a vedle města Manchester zahrnuje i Salford, Bolton, Bury, Oldham, Rochdale, Stockport, Tameside, Trafford a Wigan. Jedná se o jednu z nejstarších průmyslových oblastí světa, zdrojové území průmyslové revoluce, ukázkový případ nástupu raného kapitalismu i demonstraci deindustrializačních procesů. Centrum regionu, město Manchester, představuje celosvětově známý symbol těchto trendů a neuvěřitelně koncentrovanou případovou studii vývoje a transformace průmyslových měst, resp. regionů. Následující pasáž je doslovně převzata, ale výrazně zkrácena a zjednodušena do podoby souhrnu podstatných fragmentů, z publikace *Měkké faktory rozvoje* (Rumpel, Slach, Koutský, 2008), kde autor v kapitole *Manchester, město v kontinuálním procesu změny* (str. 96 až 130) detailně analyzoval posun města z pozice čelního představitele raného kapitalismu do fáze úpadku a následného úsilí o nastoupení do nové významové pozice v globální ekonomice. Smyslem zařazení výběru do tohoto textu je nabídnout stručnou, ale ucelenou ukázkou vývoje nejznámějšího starého průmyslového regionu konkrétního území ze zahraničí, na němž jde zároveň nejlépe demonstrovat proces jeho proměny (vize, události, instituce, aktéři). Pro vyčerpávající přehled o transformaci města Manchester odkazujeme na publikaci *Manchester – City of Revolution* (Peck, Waard, 2002).

7.1 Formování ekonomické pozice

Růst Manchesteru (populační i významový) je úzce spjat s průmyslovou revolucí, jejíž dopady se zde projeví především v textilním průmyslu (ten zde měl tradici již od 16. století). Zásadními lokalizačními faktory tehdejší doby pro expanzi textilního průmyslu byla geografická poloha v centru Anglie (navíc v dalším vývoji posílená železničním propojením s významným přístavem Liverpool), zdejší vhodné klima pro zpracování bavlny a prostorová blízkost vstupních surovin (pomocí Bridgewater Canal bylo dováženo uhlí z okolních oblastí v Lancashire). Nedílnou součástí byly samozřejmě také technologické inovace (např. pohon párou, spřádací kolo apod.), které umožnily výrazně zvýšit efektivitu výroby. Role snadno dostupné pracovní síly jako lokalizačního faktoru byla spíše následná, tedy ve smyslu, že lidé přicházeli za pracovními příležitostmi, které začaly vznikat v průmyslu. Kombinace výše zmíněných faktorů způsobila výrazný nárůst významu města na ekonomické mapě světa, které se stalo světovým centrem textilního průmyslu (vžil se název „Cottonpolis“). P. Dicken (2002) uvádí, že pro Manchester byl základem dominantního postavení města ve světové hierarchii měst industriální doby nejenom archetyp továrního kapitalismu, ale také synergie finanční a obchodní moci města v textilním průmyslu spolu s vysoce integrovanou regionální dělbou práce se specializovanou strukturou. Kolem komplexu textilního průmyslu se navíc úspěšně rozvinula další průmyslová odvětví, především strojírenství a chemický průmysl (zejména v průběhu 19. stol.).

7.2 Restrukturalizace ekonomiky

7.2.1 Deindustrializace a celkový pokles místní ekonomiky

Pokles průmyslové výroby začal již před druhou světovou válkou, ale jeho hlavní projev můžeme sledovat až v poválečných letech s vrcholem v 80. letech 20. století. Mezi roky 1972 a 1984 se zmenšil počet pracovních míst v průmyslu o 207 000 bez náhrady v podobě rostoucího terciéru. V 80. a na začátku 90. let 20. století přesahovala nezaměstnanost v Manchesteru 20 %. Příčiny poklesu významu průmyslu a ztráty ekonomické moci Manchesteru ve druhé polovině 20. stol. nabízí P. Dicken (2002):

- Nárůst globální konkurence. Globální ekonomika prochází zásadními změnami, které mění ekonomické uspořádání světa (blíže a komplexněji k daným změnám např. Dicken, 1998). V případě Manchesteru jde pak zejména o zásadní změny v rámci textilního průmyslu, kdy bylo třeba čelit nové konkurenci v rámci Evropy (Německo, Itálie, Francie) a v posledních letech rovněž konkurentům z nastupujících asijských ekonomik.
- Proměna strategie (velkých) firem. Manchester byl jedním z klasických příkladů toho, jak místní velké firmy v 70. a 80. letech 20. stol. přemísťovaly své kapacity do jiných regionů (zejména do zahraničí nebo do jihovýchodní Anglie).
- Neúspěch (zejména počáteční) v příchodu přímých zahraničních investic. Manchester (resp. celý region North West) nevyužil svého postavení ekonomického centra a zahraniční investice byly výrazně kvantitativně omezenější než ve Skotku, Walesu či v severovýchodní Anglii. To bylo způsobeno především nedostatečnou aktivitou v atrakci přímých zahraničních investic.

7.2.2 Strukturální změny na trhu práce

Prvotní příčinou strukturálních změn byl úpadek konkurenceschopnosti podstatné části místní průmyslové výroby a nastartování deindustrializačních tendencí. V rámci hodnocení deindustrializace se obecně předpokládá, že podíl průmyslu (zejména z hlediska zaměstnanosti) klesá na úkor služeb. Manchester se ocitl v problematické situaci, kdy tento proces změny nebyl z hlediska času návazný. V určité fázi vývoje upadl sektor průmyslu, aniž byl nahrazen dynamickým sektorem služeb. Sektor průmyslu upadl z autonomních příčin (viz výše), a tedy naprosto nezávisle na sektoru služeb. V letech 1981 – 1996 klesla v Manchesteru zaměstnanost jak v průmyslu, tak i službách.

Od druhé poloviny 90. let 20. stol. můžeme v rámci Manchesteru hovořit o skutečném nástupu sektoru služeb a obecněji o nárůstu diverzifikace místní ekonomické struktury. Výrazným způsobem narůstá hlavně podnikání v oblasti nemovitostí, obchodu a v posledních letech také tzv. kreativní odvětví (médiá, reklama, komunikace atd.). V průmyslu bylo v roce 2001, dle údajů britské národní statistiky, zaměstnáno v Manchesteru 10,7 % z ekonomicky aktivních, což je pouhý zlomek oproti hodnotám z minulosti.

Z hlediska sociálních změn na trhu práce jsou nejvýraznějšími trendy soudobého vývoje města vzrůstající podíl pracujících žen a nárůst pracovních míst obsazovaných na

částečný úvazek (to je obecným trendem v postindustriálních společnostech s výraznou preferencí flexibility pracovní síly). Giordano a Twomey (2002) uvádějí, že mezi lety 1971 – 1997 poklesla v Manchesteru zaměstnanost mužů na plný úvazek o 42 % a na částečný úvazek narostla o 52 %, zatímco u žen poklesla zaměstnanost na plný úvazek o 19 % a na částečný úvazek narostla o 12 %. Kritické hlasy směrem k soudobé terciální specializaci zdůrazňují fakt, že sice v rámci služeb vznikají nová pracovní místa, ale ta jsou mnohdy mnohem méně placená než dřívější pracovní příležitosti v průmyslu, a navíc jsou mnohdy právě pouze v režimu částečného úvazku (pracovní místa v restauracích, barech, hotelích, personál na jednorázových kulturních akcích atd.). Nathan, Westwood (2002) navíc zdůrazňují v kontextu těchto změn na trhu práce v Manchesteru výrazný nárůst preference určitých osobnostních vlastností a schopností (např. vizáž, komunikační dovednosti, charisma, empatie), které jsou požadovány po pracovní síle, čímž může vznikat nesoulad mezi možnostmi a schopnostmi pracovníků z industriální doby a soudobými požadavky.

Odborná literatura diskutuje zajímavý fenomén z oblasti trhu práce, který označuje jako mezeru (Manchester gap) (pro bližší přehled je k dispozici studie vývoje místního trhu práce od dvojice Giordano a Twomey, 2002). Ten je založen na souběžném poklesu nezaměstnanosti a celkové zaměstnanosti. Díky tomu nelze jednoznačně převzít argumentaci médií a politiků, která jako hlavní důkaz úspěchu vývoje v Manchesteru deklaruje právě pokles nezaměstnanosti. Naopak častým jevem místního trhu práce je spíše odchod do předčasného důchodu či přechod jedince do stavu pracovní neschopnosti, doplněný nárůstem pracovních míst na částečný úvazek. Jak již bylo výše stručně naznačeno, pozoruhodným vývojem prochází proces nezaměstnanosti. Úpadek průmyslu doprovázel nárůst nezaměstnanosti a fenomén nezaměstnanosti se stal nedílnou součástí ekonomické charakteristiky města v průběhu 20. století. Giordano a Twomey (2002) vymezují čtyři základní vývojové fáze nezaměstnanosti ve městě: 1. vysoká nezaměstnanost mezi roky 1983 – 1986 2. klesající nezaměstnanost mezi roky 1986 – 1990 3. opětovný nárůst nezaměstnanosti mezi roky 1990 – 1993 a 4. klesající nezaměstnanost od roku 1993. V roce 2001 byl počet nezaměstnaných 14 316, což byla nejnižší hodnota od počátku 70. let, a míra nezaměstnanosti byla 5,0 %. Přesto tato hodnota přesahovala míru nezaměstnanosti v regionu North West (3,6 %) a průměrnou míru nezaměstnanosti ve Velké Británii (3,35 %).

7.3 Součásti a aktéři transformace

7.3.1 Vize a strategie transformace

Jedním z klíčových prvků regenerace města Manchester byla profilace silné vize budoucí pozice města, a tedy nastavení orientace regenerace. Výchozím předpokladem byla akceptace meziměstské konkurence (druhá polovina 80. let) a vize byla založena na získání konkurenceschopné pozice v postindustriální společnosti. Brian Robson za základní elementy postupně krystalizující se vize považuje (2002):

- repopulaci městského centra. Bylo především nutné změnit trend odchodu lidí z centra města, snížit velký podíl nemovitostí vlastněných městem a přivést do centra města vysoce příjmové skupiny obyvatelstva, aby byl podpořen růst konzumu v centru města;
- kapitalizaci sportovní tradice města. V první řadě se jednalo o podporu místních fotbalových klubů (Manchester City a Manchester United) a kandidaturu na pořádání olympijských her;

- posílení významu centra města jako místa spotřeby. To bylo založeno na podpoře kulturní scény s návaznou spotřební funkcí (bary, kluby, kina, hotely);
- podpora high-tech báze. Ústředním tématem bylo využití potenciálu místních univerzit, které vyústilo např. ve vznik Vědeckotechnického parku (iniciativa Manchester City Council a tří místních univerzit);
- zdůraznění role mezinárodního letiště v atrakci zahraničních investic.

Určitý posun od vize založené na selektivním úspěchu vybraných skupin k plošnějšímu rozložení benefitů v rámci probíhající regenerace města je patrný i z městské komunitní strategie (Manchester Community Strategy 2006 – 2015 (blíže viz koncepční rozvojový dokument od firmy KMPG, 2007), kde je definována vize: *Manchester – město světové třídy – kde každý získává benefity ze života, práce a studia v jedinečném moderním městě*. Dosažení této vize je pak založeno na následujících cílech:

- úspěch města se musí projevit ve všech částech města;
- lidé v Manchesteru by měli být bohatší, zdravější a šťastnější;
- děti a mladí lidé budou žít v bezpečí a budou moci naplnit svůj potenciál;
- bude zde více pracujících rodin;
- v 6 z 10 nemovitostí bude bydlet přímo vlastník;
- produktivita (přidaná hodnota na hlavu) bude v Manchesteru převyšovat průměr ve Velké Británii;
- Manchester bude v první desítce měst evropského businessu;
- populace města dosáhne 480 000 lidí.

7.3.2 Realizace regenerace – “Manchester model”

Regenerace města Manchester byla realizována především prostřednictvím jedinečného organizačního modelu, který vešel v obecnější známost jako “Manchester model of regeneration”. Základem tohoto modelu je vytvoření výkonné jednotky (společnosti), která je odpovědná za realizaci regenerace v konkrétním území. Ve městě byl tento model uplatněn v regeneraci části Hulme (společnost: Hulme City Challenge), centru Manchesteru (Central Manchester Development Corporations) a v současnosti je tento model jádrem regenerace New East Manchester (New East Manchester Limited). Brian Robson (2002) uvádí základní principy modelu:

- je vytvořena samostatná organizační jednotka (společnost) s výkonnou pravomocí;
- vysoká míra autonomie vůči lokální vládě;
- je vedena specializovaným týmem lidí převedených z relevantních odborů City Council;
- společnost jako taková nevlastní majetek, ale spojuje dohromady klíčové aktéry z relevantních institucí, kteří mohou přispět k realizaci programu regenerace;
- tento typ společnosti, která je z velké části nezávislá na lokální vládě, je přitažlivější pro privátní sektor, který je tak více vtažen do procesu regenerace;
- model nabízí úzkou a flexibilní rozhodovací platformu (klíčoví politici a úředníci).

7.3.3 Kandidatura na olympijské hry

Dvojitá kandidatura Manchesteru na olympijské hry (OH) je odbornou literaturou i přímo místními experty považována za jednu z klíčových (vedle výbuchu bomby v centru města) událostí, které výrazně ovlivnily průběh regenerace města. Manchester kandidoval na OH dvakrát a vždy neúspěšně (v roce 1996 zvítězila Atlanta a v roce 2000 Atény). Přes dvojitý neúspěch kandidatury jako takové jednoznačně převažuje pozitivní hodnocení kandidatur pro rozvoj města (Cochrane, Peck a Tickell, 2002). Je možno diskutovat nad výchozím principem, zda kandidatura na OH posloužila jako katalyzátor regenerace města plánovitě (kandidatura jako nástroj regenerace města) nebo zda téma regenerace města bylo podpůrným tématem vlastní kandidatury (regenerace jako nástroj kandidatury).

Vymezení pozitiv, která přinesla kandidatura města na OH:

- nastavení vize, která byla obecně akceptována;
- aktivizace místních klíčových hráčů;
- vytvoření komunikační platformy pro partnerství rozhodujících aktérů rozvoje města;
- změna fungování lokální vlády – pragmatická, orientovaná na cíl, přátelská k privátnímu sektoru;
- v rámci kandidatury přišlo do města mnoho finančních prostředků, které by bez kandidatury zřejmě nepřišly.

V případě kandidatury města na OH jednoznačně platilo, že přínosný může být už samotný proces kandidatury, aniž na konci stojí úspěch v podobě získání pořadatelsví akce. Navíc město zúročilo nabyté zkušenosti, a i proto následně uspělo v kandidatuře na Commonwealth Games 2002, které se staly velice úspěšnou akcí (ekonomicky i sportovně).

7.3.4 Výbuch bomby v centru města

Regenerace města byla výrazně ovlivněna nečekanou situací, kdy v červnu (15. 6.) roku 1996 Irská republikánská armáda odpálila nálož v centru města. Jednalo se o největší výbuch bomby v době míru ve Velké Británii (zraněno bylo okolo 250 lidí). Bomba zasáhla území velké přes 1 km², poničeno bylo přes 1 200 budov a negativní dopady akce pocítilo přes 670 firem. Celkové náklady na obnovu nejhůře zasaženého území dosáhly 500 mil. liber (blíže k události např. Williams, 2000). Samozřejmě není pochyb, že se jednalo o tragickou a odsouzeníhodnou akci, přesto panuje pozoruhodná shoda v hodnocení expertů i odborné literatury, že z čistě „úzkého“ pohledu regenerace města měla tato událost mnoho pozitivních dopadů.

- Vytvořil se pocit sounáležitosti ve městě, stimulovalo se odhodlání aktérů rozvoje a podpora veřejnosti pro rychlou nápravu fyzických škod.
- Byl „vyčištěn“ střed města od starých budov, tudíž bylo možné vytvořit nové urbanistické řešení. Mohlo tak vzniknout několik architektonicky unikátních staveb a prostorů, které jsou dnes základem pro soudobý marketing města.
- Z hlediska regenerace založené na růstu spotřeby tak mohlo vzniknout mnohem atraktivnější centrum (zejména luxusní apartmány a obchody).
- Spolupráce na novém regeneračním schématu města výrazně prohloubila vztah veřejného a soukromého sektoru

7.3.5 Marketing města jako nástroj transformace

Výraznou součástí regenerace Manchesteru je aktivní využití konceptu městského marketingu. Městský marketing je dnes, v době globální konkurence, nedílnou součástí politik všech významných měst, přesto je mu třeba věnovat v rámci soudobého Manchesteru samostatnou pozornost, neboť v regeneraci hraje zcela mimořádnou roli. Městský marketing je významný zejména z následujících důvodů:

- Jde o jeden z nástrojů, který může napomoci oslabení negativní image, kterou vytvořil úpadek těžkého průmyslu (ze své podstaty řeší formu, nikoliv obsah, a tak negarantuje vlastní proměnu struktury).
- Regenerace Manchesteru je založena na spotřební profilaci centra města (bydlení, kultura, zábava, business). Městský marketing tak musí být z hlediska daných témat i cílových skupin, na které je primárně regenerace orientována, jedním z klíčových konceptů rozvoje města.
- Nedílnou součástí regenerace města byla sázka na “velkolepé akce” (kandidatura na OH, Commonwealth Games, velké kulturní akce), kde je použití konceptu marketingu nutným předpokladem.

Zajímavá je i otázka institucionalizace konceptu městského marketingu v Manchesteru. Od roku 1996 funguje společnost Manchester Marketing, neboť rozhodující aktéři rozvoje území dospěli k názoru, že je třeba koordinovat marketingové akce. Manchester Marketing, ač byl prvotně iniciován lokálními politiky, nyní řeší koordinaci marketingu na vyšší regionální úrovni, což Deas a Ward (2002) považují za součást širší strategie, která se snaží zakotvit do reálného života původně umělou metropolitní dimenzi a konstruuje tak “nový ekonomický prostor”.

7.3.6 Veřejný a privátní sektor jako aktér procesu transformace

Rozhodujícím aktérem veřejného sektoru na lokální úrovni byl (je) Manchester City Council (MCC). K. Ward (dle provedeného interview) zdůrazňuje význam MCC zejména od konce 80. let v souvislosti se změnou jeho politiky ve smyslu odklonu od podpory municipálního socialismu a inklinace k podpoře podnikatelských aktivit, přínos vidí zejména v rámci organizace, koordinace, usměrňování procesu regenerace (navíc v rámci MCC působily vždy klíčové osobnosti pro rozvoj města, např. Graham Stringer či Sir Howard Bernstein). M. Hebbert (dle provedeného interview) vidí přínos MCC zejména v oblasti marketingové profilace města, koordinace partnerství s privátním sektorem, “přípravy” území a usměrňování regeneračního procesu pomocí územního plánování. Z organizačního hlediska je důležité, že v rámci struktury MCC funguje oddělení regenerace, které komplexním způsobem pokrývá problematiku regenerace města.

Na regionální úrovni funguje Association of Greater Manchester Authorities (AGMA) jako semi-formální seskupení lokálních autorit (10 členů The Greater Manchester + Blackburn, Blackpool a Warrington). Semi-formální pozice plyne ze situace, kdy je na jedné straně pevně nastavená organizační struktura fungování asociace, na druhé straně nejde o instituci legislativně definovanou. Jde o následovníka regionální vlády (Greater Manchester Council), která byla zrušena v roce 1986. V rámci AGMA fungují komise pro specifické oblasti (např. pro dopravu, životní prostředí, ekonomický rozvoj), které se snaží koordinovat a usměrňovat dění v daných tematických oblastech na regionální úrovni (např. v rámci

regionální dopravy to však není příliš úspěšné, viz neexistence jednotného integrovaného systému autobusové dopravy). Dalšími důležitými hráči na této hierarchické úrovni jsou Manchester Marketing (viz výše) a Manchester Investment and Development Agency Service (MIDAS), kteří mají na starosti marketingovou prezentaci území a atrakci investic.

Odborná veřejnost se jednoznačně shoduje nad výrazným příspěvkem národní úrovně pro regenerační proces města Manchester. Je ovšem velmi složité v rámci formátu této práce příspěvek uceleně posoudit, neboť národní vláda se účastnila procesu regenerace mnoha způsoby, mnoha finančními toky a přes rozličné instituce. Nicméně panuje obecná shoda, že bez výrazné pomoci vlády (směřující zejména do infrastruktury a podpory prostředí) by nikdy regenerační proces Manchesteru nedosáhl současné podoby.

Hlavním nástrojem centrální vlády v rámci podpory rozvoje dílčích území v Anglii bylo vytvoření 9 regionálních rozvojových agentur, přes které dochází k mnoha finančním transferům do jednotlivých regionů. Území Manchesteru spadá pod správu North West Regional Development Agency (NWRDA), která si jako hlavní smysl své existence stanovila podporu podnikání, iniciaci ekonomického rozvoje, podporu investic a partnerství veřejného a privátního sektoru, rozvoj turismu, zvyšování kvalifikace místních lidí a zlepšování kvality života v regionu.

Důležitou úlohu v rámci regenerace města hraje privátní sektor především na poli aktivit, které skýtají výrazný tržní potenciál, a jsou tedy pro privátní sektor výrazným způsobem atraktivní (např. kandidatura na OH, profilace města jako kulturně-spotřebního centra, projekty residenčního bydlení v centru). K rozhodujícím podnikatelským aktérům v rozvoji města tak patří především developerské společnosti (zejména Urban Splash, která prakticky určuje trendy bydlení ve městě), finanční instituce (např. Co-operative Bank, jež byla první bankou ve Velké Británii, která měla centrálu mimo Londýn) a firmy z marketingové a mediální oblasti (např. TV studia Granada). Privátní sektor sehrává dominantní roli především v ekonomickém oživení úzce vymezeného městského centra, kdy určuje tři základní témata dnešního života v centru Manchesteru:

- Bydlení – v centru vznikají stovky luxusních bytů, které přitahují zpět do centra města skupiny obyvatel s vyššími příjmy a vyšším sociálním statutem.
- Spotřeba – centrum města je prostorem s výraznou preferencí spotřební funkce (restaurace, bary, hotely, kluby, sportovní centra, obchodní domy, butiky apod.).
- Práce – privátní sektor generuje nové pracovní příležitosti zejména ve službách a kreativním průmyslu.

Klíčové osobnosti jako aktéři procesu transformace

Významným dílem přispělo k regeneraci Manchesteru i několik výrazných individualit, které sehrály, zejména díky svým vlastnostem a schopnostem, klíčovou roli iniciátorů změn a tahounů progresu (Robson, 2002, Cochrane, Peck, Tickell, 2002). Většinou se jedná o charismatické jedince, kteří výrazným způsobem přesáhnou "svou náplň práce" či jsou schopni vytvářet aktivity a činnosti, které se vymykají konvenčnímu hlavnímu proudu, a tím generují inovace a posilují rozvoj území. Na druhou stranu Manchester byl vždy, i díky své historické tradici, velmi atraktivní pro tento typ lidí, neboť ti zde nacházeli možnost realizovat své nápady. Není smyslem této práce přinést kompletní seznam výrazných osobností regenerace města, podstatné je upozornit na obecný jev a nabídnout hlavní příklady. Za ty je možno považovat zejména klíčové představitele Manchester City Council Grahama Stringera a Howarda Bernsteina, lídra kandidatury na OH Boba Scotta, developera Tomy Bloxhama z Urban Splash, Terryho Thomase z Co-operative Bank, Tonyho Wilsona jako výrazného představitele lokální kulturní scény. V obecné rovině není doposud role iniciativních jedinců pro rozvoj území příliš rozpracována a právě zkušenost z Manchesteru může být vhodnou inspirací.

7.4 Zhodnocení úspěšnosti transformačního procesu

Celkově lze tedy zhodnotit dosavadní regenerační proces jako úspěšný, neboť zejména v rámci proměny fyzických struktur bylo dosaženo pozoruhodných výsledků. V rámci sociálních struktur dochází k transformaci pomaleji a výsledky bude třeba hodnotit z delší časové perspektivy. Za hlavní dobré zkušenosti a inspiraci pro rozvoj ostatních starých průmyslových regionů se rozhodně dají považovat:

- podnikatelské chování města – jde zejména o změnu přístupu veřejného sektoru k privátnímu a změnu v chování samotného veřejného sektoru;
- nutnost investic do fyzického prostředí a infrastruktury – jedním z determinant regenerace města byla zcela zásadní proměna fyzických struktur, což je důležité pro nově příchozí obyvatelé, investory či turisty;
- marketing jako nástroj regenerace – v rámci narůstající meziměstské a regionální konkurence je třeba usilovat i prostřednictvím úspěšně nastaveného konceptu městského marketingu o klíčové cílové skupiny (potenciální obyvatelé města, investoři, turisté).
- docenění role měkkých faktorů rozvoje – součástí regeneračního procesu byla i výrazná profilace měkkých faktorů rozvoje města;
- významná role silných osobností – je zcela nepochybné, že jednu z klíčových rolí v regeneraci Manchesteru sehrály silné osobnosti ochotné angažovat se v realizaci veřejných věcí.

8 Český průmysl - stručný historický přehled s důrazem na transformaci po roce 1989

Průmysl představuje na českém území dlouhodobě významnou součást národního hospodářství a je to právě proměna konkurenceschopnosti průmyslové výroby, co do značné míry ovlivňuje měnící se celkové postavení státu ve světové ekonomice. Vzhledem k faktu, že průmyslová výroba je vždy zasazena do konkrétního území, tak se v souvislosti s jejím vývojem mění i významová pozice jednotlivých regionů, kde byla či je lokalizována. Existovala tak území, která díky síle svého průmyslu patřila v určité době k nejvyspělejším v Evropě, naopak po ztrátě výkonnosti a oslabení konkurenční pozice se potýkala se zásadními rozvojovými problémy. Před detailní analýzou Ústeckého kraje, jako příkladu této proměny, považujeme za přínosné stručně nastínit vývoj průmyslu na českém území, a to zejména s důrazem na transformační procesy po roce 1989. Dosažený stav, probíhající změny a regionální rozdíly v českém průmyslu (blíže zejména Vančura, Toušek, 1996, Kunc, 2005, Šerý, 2010) totiž představují základní kontext, ve kterém se vybrané regiony v ČR formují do podoby odpovídající definici starých průmyslových regionů popsané v teoretické části práce.

8.1 Historické vývojové etapy průmyslu na území ČR

8.1.1 Průmysl za Rakouska-Uherska

České země patřily k nejvíce industrializovaným a ekonomicky nejvýkonnějším územím Rakouska-Uherska i celé Evropy. V rámci monarchie zde byly soustředěny dvě třetiny všech průmyslových kapacit, většina výroby cukru, textilního a obuvnického průmyslu. Na začátku 20. století byla vyšší zaměstnanost v průmyslu pouze ve Velké Británii, Belgii a Švýcarsku. Nástup průmyslové revoluce byl přitom na našem území opožděný, její výraznější projevy lze zaznamenat až v druhé polovině 19. století. Ještě k roku 1869 bylo více než 50 % ekonomicky aktivních zaměstnáno v primárním sektoru ekonomiky (zemědělství, lesnictví, rybolov), zatímco v celém sekundárním sektoru (průmysl včetně stavebnictví) to bylo necelých 30 % (Häufler, 1960). Šíření průmyslové revoluce bylo však velice dynamické. Difúzní inovační vlna šla především ze sousedního ekonomicky a technologicky vyspělého Saska, zatímco hlavní město monarchie Vídeň plnila spíše politicko-kulturní funkce, a tak jednoznačně převažoval postup lokalizace průmyslu ze severozápadu na východ. Dalším zdrojem pokroku bylo pruské Slezsko, odkud se průmyslová revoluce rozšířila na Ostravsko. Rychlé zakoření a úspěšný rozvoj průmyslu byly podmíněny zejména možnostmi navázat na tradici v řemeslné a manufakturní výrobě (zejména výroba textilu a skla v severních Čechách (Purš, 1980, Mareš, 1980)), možnostmi využít zásoby hnědého a černého uhlí (mostecká pánev, kladenský revír, radnicko-nýřanský revír, ostravsko-karvinský revír, rosicko-oslavanský revír) a kvalitní dopravní dostupností území pomocí železnice a vnitrozemské plavby. Před první světovou válkou tak počet zaměstnaných v průmyslu dosahuje skoro 700 tis. pracujících. Z hlediska odvětvového jasně dominuje textilní průmysl, následovaný agregací průmyslu hutnického, kovo zpracujícího a strojírenského (blíže k odvětvím zpracovatelského průmyslu viz tabulka č. 8). Z územního pohledu se zřetelně profiluje lokalizace průmyslu v pásu Aš – Liberec – Ostrava a význam velkých měst v blízkosti uhelných revírů (Praha, Brno, Plzeň). Na počátku 20. století nejvíce industrializovaným územím v českých zemích byla oblast severních Čech (zhruba v dnešním vymezení krajů Ústeckého a Libereckého). Zde na 1000 obyvatel připadalo více než 100 zaměstnaných v průmyslu (103,4). Hodnota 100 v té době již nebyla dosažena v žádném z dnešních krajů.

Tab. 8 Zaměstnanost v odvětvích zpracovatelského průmyslu v českých zemích v roce 1902

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na zpracovatelském průmyslu (%)
Textilní	224 843	36,8
Kovoprůmysl*	106 193	17,4
Stavebních hmot**	77 580	12,7
Potravinářský	69 353	11,4
Dřevozpracující	31 060	5,1
Oděvní a kožedělný	28 194	4,6
Sklářský	25 367	4,2
Chemický	17 838	2,9
Papírenský	16 554	2,7
Polygrafický	13 270	2,2
Celkem	610 252	100

Zdroj dat: Mareš (1976),

Vysvětlivky: * agregace průmyslu hutnického, kovozpracujícího a strojírenského, ** včetně těžby stavebních surovin

8.1.2 Průmysl v meziválečném období

Po první světové válce vzniklé Československo (r. 1918) patřilo k ekonomicky nejvyspělejším státům Evropy, což určovala zejména výkonnost a technologická vyspělost průmyslové výroby. Zůstaly zde výrobní kapacity vybudované za monarchie, vznikaly nové a mnohé firmy získaly celosvětové renomé (Baťa, Škodovy závody, ČKD, Zbrojovka Brno (Komárek, 1990)). Výrazným rysem průmyslové výroby byl vysoký stupeň internacionalizace. Významné bylo zapojení do mezinárodního obchodu, kdy podniky vstupovaly na trhy v západní Evropě a zároveň využívaly dominantní pozici v bývalé monarchii (trh s cca 60 mil. obyvatel). Nejvýznamnější část zahraničního obchodu byla realizována s Německem (rok 1929 – 23 % vývozu, 39 % dovozu). Dalším aspektem bylo rostoucí zastoupení zahraničního kapitálu v domácí ekonomice (např. skupina Schneider-Creusot ve Škodových závodech, skupina Rotschild ve Vítkovických železárnách (Häufler, 1984) a naopak vstupování českého kapitálu do podniků v jihovýchodní Evropě a na Blízkém východě. Zaměstnanost v průmyslu kontinuálně narůstala až do nástupu hospodářské krize v roce 1929. V našich podmínkách důsledky krize postihly průmysl až v druhé polovině roku 1930. Podrobné sčítání živnostenských závodů z května 1930 ukázalo na nárůst počtu pracujících ve všech odvětvích zpracovatelského průmyslu oproti roku 1902 (blíže viz následující tabulka).

Tab. 9 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v českých zemích v roce 1930 a její změny od roku 1902

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1930/1902	Nárůst zaměstnaných
Textilní	283 119	23,8	125,9	58 276
Kovoprůmysl*	257 783	21,6	242,7	151 590
Stavebních hmot**	123 021	10,3	158,6	45 441
Potravinářský	112 950	9,5	162,9	43 597
Těžba paliv	108 291	9,1	N	N
Dřevozpracující	82 223	6,9	264,7	51 163
Oděvní a kožedělný	75 335	6,3	267,2	44 035
Sklářský	45 658	3,8	180,0	20 291
Chemický	36 867	3,1	206,7	19 029
Papírenský	29 692	2,5	179,4	13 138
Polygrafický	26 806	2,2	202,0	13 536
Energetický	10 220	0,9	N	N
Celkem	1 191 965	100,0	N	463 202

Zdroj dat: Mareš (1976)

Vysvětlivky: N - nedostupné, vzhledem k absenci údajů za rok 1902, * agregace průmyslu hutnického, kovozpracujícího, strojírenského a elektrotechnického, ** včetně těžby stavebních surovin

Počet zaměstnaných vzrostl ve zpracovatelském průmyslu během 28 let na území českých zemí z 610,3 tis. na 1 073,5 tis., tzn. o více než 75 %. Největším absolutním přírůstkem zaměstnanců se prezentoval kovoprůmysl; nárůst překračoval hranici 150 tis. osob. Zaměstnanost se více než zdvojnásobila také v dalších odvětvích zpracovatelského průmyslu (oděvní a kožedělný, dřevozpracující, chemický a také polygrafický průmysl). V předchozí tabulce jsou uvedena data také o počtu pracujících v průmyslu paliv a energetiky, tedy údaje, které za rok 1902 nebyly k dispozici. Na počátku 30. let se na celkové zaměstnanosti v průmyslu podílela těžba palivo energetických surovin téměř 10 %.

Průmyslová výroba po roce 1918 rostla významně zejména v období let 1921 až 1929. V uvedených letech byl registrován její nárůst zhruba o 2/3. Největší dynamikou se prezentovaly kovoprůmysl a chemický průmysl, ve kterých vzrostla výroba o více než 150 %.

Zatímco na počátku 20. století byl průmysl, kromě největších městských aglomerací, koncentrován výrazně do území severních Čech, poté se proces industrializace začal zesilovat i na dalších územích dnešní České republiky. Nicméně nadále pokračovala převaha koncentrace průmyslu severně od linie Cheb, Praha, Olomouc, Ostrava (3/5 produkce a 54 % zaměstnaných (Mareš, 1980)). Mezi méně industrializovaná území v té době patřily především jižní Čechy a oblast Českomoravské vrchoviny.

Důležitým mezníkem byl nástup světové hospodářské recese ve 30. letech, která se projevila, díky propojení průmyslu na mezinárodní obchod a finanční trhy, poklesem externí poptávky a vyústila úbytkem výroby i zaměstnanosti. V celém Československu zaznamenala průmyslová výroba mezi roky 1929 a 1933 pokles o 40 %, přičemž nejvíce byl zasažen kovoprůmysl, výroba cukru a porcelánu. Počet nezaměstnaných v českých zemích přesahoval 800 tis. Po roce 1934 nastalo ekonomické oživení, rostla výroba i zaměstnanost, přesto se již výkonové ukazatele ve 30. letech nedostaly na úroveň roku 1929.

Následovaly mnichovská dohoda a druhá světová válka, které svým působením a konečnými důsledky zcela narušily kontinuitu vývoje českého průmyslu. Během války byla řada průmyslových kapacit na našem území zabrána ve prospěch plnění německých vojenských a strategických cílů, výroba se zmenšila na polovinu a ke konci války byly mnohé

fyzické struktury průmyslu poničeny. Zcela zásadní vliv na další fungování průmyslu pak měl odsun německého obyvatelstva, jež se významným způsobem podílelo na vlastnictví, řízení, výrobě i rozvíjení obchodních vztahů v průmyslové výrobě. Německé obyvatelstvo žilo především v pohraničních oblastech naší země s Německem a toto silně industrializované území muselo být dosídleno obyvatelstvem z jiných regionů České republiky a Slovenska. Většina průmyslových kapacit zde byla obnovena a část jich byla přesunuta. Nárůst průmyslové výroby po válce byl výrazný, ale v roce 1948 po nástupu komunistické vlády byl na krátkou dobu zbrzděn. Průmyslové podniky, jak velké tak malé, byly během krátké doby znárodněny.

8.1.3 Průmysl v socialistickém období

Po roce 1948 prochází průmyslová (resp. celá ekonomická) produkce radikální změnou. Zásadní je odklon od tržně fungující ekonomiky a příklon k centrálně plánovanému národnímu hospodářství se silnými přerozdělovacími mechanismy. Průmysl jako producent materiálních výstupů reprezentuje hlavní odvětví ekonomiky státu. Podstata průmyslové produkce spočívá v extenzivním využívání přírodních surovin (zejména černé a hnědé uhlí) a preferenci těžkého průmyslu (energetika, metalurgie, těžké strojírenství, chemie a stavební materiály). Problémem se stává postupná ztráta konkurenceschopnosti v energetické náročnosti výroby a produktivitě práce, což vede k nutnosti dotovat prakticky veškerá odvětví a výstupy průmyslu (blíže viz Komárek, 1990). Během socialismu rostl počet zaměstnaných v průmyslu (mezi roky 1948 - 1989 nárůst o 700 tis. z 1,4 mil. na 2,1 mil.). K největšímu nárůstu došlo v 50. letech, kdy počet zaměstnaných v průmyslu vzrostl na 1,85 mil. (úvazky plné i částečné). Podíl zaměstnaných v průmyslu se na celkové zaměstnanosti od roku 1948 do roku 1960 zvýšil z 35,2 % na 41,6 %. Dvoupětinová zaměstnanost v průmyslu byla poprvé na území České republiky zaznamenána v roce předchozím, tj. v roce 1959 (40,2 %).

Tab. 10 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v České republice v roce 1960 a její změny od roku 1930

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1960/1930	Nárůst (pokles) zaměstnaných
Kovoprůmysl*	739 999	44,3	287,1	482 216
Textilní	181 448	10,9	64,1	-76 335
Těžba **	163 523	9,8	151,0	55 232
Potravinářský	113 248	6,8	100,3	298
Oděvní a kožedělný	108 815	6,5	144,4	28 733
Chemický	87 567	5,2	237,5	50 700
Dřevozpracující	75 099	4,5	91,3	-7 124
Stavebních hmot***	75 050	4,5	61,0	-47 971
Sklářský	43 260	2,6	94,7	-2 398
Energetický	34 742	2,1	339,9	24 522
Papírenský	30 398	1,8	113,4	706
Polygrafický	16 659	1	62,1	-10 147
Celkem	1 669 808	100	140,1	503 179

Zdroj dat: Mareš (1976)

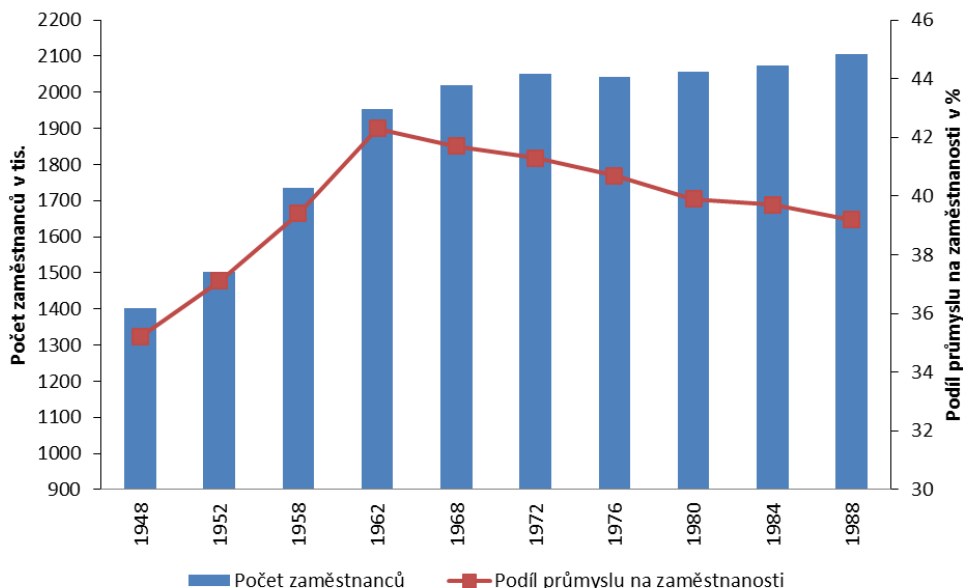
Vysvětlivky: * agregace průmyslu hutnického, kovozpracujícího, strojírenského a elektrotechnického, ** včetně těžby stavebních surovin, *** bez těžby stavebních surovin

O něco nižší počet zaměstnaných na konci roku 1960 uvádí Mareš (1976), který se neopírá o data oficiální statistiky (dnešní ČSÚ), ale vychází z výsledků speciálního šetření o průmyslu realizovaného tehdejší Státní plánovací komisí. Dle tohoto informačního zdroje pracovalo v průmyslu k 31. 12. 1960 pouze 1,67 mil. osob.

Co se týká odvětvové struktury, tak odvětvová agregace kovoprůmyslu zahrnovala koncem roku 1960 téměř 45 % všech zaměstnaných v průmyslu na území dnešní ČR. Oproti roku 1930 poklesla výroba textilního průmyslu, která byla doprovázena také podstatným snížením zaměstnanosti. Podíl textilu na celkové zaměstnanosti v průmyslu během analyzovaných 30 let klesl zhruba ze čtvrtiny (23,8 %) na desetinu (10,9 %). Mezi odvětví s nárůstem počtu zaměstnaných lze řadit těžbu, chemický průmysl, průmysl oděvní a kožedělný a také průmysl energetický. Nárůst počtu pracovníků v těžbě však ve skutečnosti nebyl tak vysoký, neboť pracovníci zabývající se těžbou stavebních surovin byli ještě v roce 1930 zahrnováni do průmyslu stavebních hmot. Tato skutečnost ovlivňuje i poměrně velký úbytek pracovníků v průmyslu stavebních hmot v období 1930 až 1960. Statistická data naznačují výrazný úbytek pracovníků v průmyslu polygrafickém a mírný úbytek v průmyslu dřevozpracujícím a v průmyslu skla, keramiky a porcelánu.

Vyššími přírůstky zaměstnaných v průmyslu se vyznačovala ještě první polovina 60. let. Do konce roku 1962 se počet zaměstnaných zvýšil na 1,95 mil. a podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti dosáhl v tomto roce maximální hodnoty 42,3 %. V roce 1966 registruje Statistický úřad na území dnešní ČR poprvé více než 2 mil. osob zaměstnaných v průmyslu. Tímto datem v podstatě končí první etapa socialistického vývoje průmyslu, kterou lze charakterizovat dynamickým nárůstem počtu pracovníků, a to zejména v odvětvích kovoprůmyslu. Z dílčích odvětví kovoprůmyslu se na nárůstu zaměstnanosti podílelo především hutnictví a těžké strojírenství. Od poloviny 60. let až do konce roku 1989 počet pracovníků průmyslu vzrostl již jenom o 100 tis. (druhá etapa socialistického vývoje). Nárůst počtu zaměstnaných v průmyslu i podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti v období let 1948–1989 znázorňuje obrázek č. 7. První etapa socialistického období se tedy vyznačovala rychlou rekonstrukcí válkou poničených a utlumených výrobních kapacit, prudkým nárůstem průmyslové výroby a zaměstnanosti. K tomuto zásadnímu růstu došlo i přes odsun německého obyvatelstva, které se výrazně podílelo na zaměstnanosti v průmyslu v tradičně průmyslových oblastech českého pohraničí. Dostupné pracovní příležitosti v průmyslu byly tak hlavním stimulačním faktorem pro příchod nového obyvatelstva do vysídlených oblastí. Kromě obnovy pohraničí byla velká pozornost věnována posilování role Ostravska (výstavba Nové huti v Ostravě – Kunčicích, zvyšování těžby černého uhlí) i pánevních regionů v severozápadních Čechách (severočeská a sokolovská pánev). Z méně industrializovaných území byla pozornost zaměřena především na oblast Českomoravské vysočiny (rozhodnutí vlády o zprůmyslnění tohoto území však bylo přijato již v říjnu 1946). Při hodnocení vývoje průmyslu v letech 1948 – 1989 u nás však nelze opomenout ani mohutnou industrializaci převážně zemědělského Slovenska.

Obr. 7 Vývoj počtu zaměstnaných v průmyslu a podílu průmyslu na zaměstnanosti v socialistickém období

Zdroj dat: Časové řady základních ukazatelů statistiky práce (ČSÚ, 2010)

Od druhé poloviny 60. let klesá podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti, a to zejména postupným nástupem trendu terciarizace, nejprve v největších městech, později i v menších, především městech okresních. V roce 1980 podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti klesl pod 40 % a o dva roky později pracovalo v terciárním sektoru již více osob než v samotném průmyslu.

Velice důležitým faktorem ovlivňujícím technologickou úroveň průmyslu jako takového byla reakce centrálně plánovaných ekonomik států sovětského bloku na světovou energetickou krizi v 70. letech. V nejvyspělejších státech světa došlo v souvislosti s růstem cen energií k zásadnímu přehodnocení způsobu průmyslové výroby, tlaku na nové technologie, opuštění energeticky náročných výrob a výrobních kapacit. V českém průmyslu, kde byly tržní mechanismy regulovány, přetrvávala nulová sensitivity výrobních faktorů (zaměstnanost, mzdy, technologie) vůči externí ekonomické situaci. Možnost reagovat na trendy byla omezená i díky organizačnímu uspořádání firem, kdy v ekonomice dominovaly velké firmy se silnou horizontální i vertikální integrací, naopak prakticky neexistovaly nezávislé malé a střední firmy (blíže viz Toušek, Vančura, 1996). Komárek (1990) kriticky zhodnotil pokračující dopředu naplánované investice do zcela nekonkurenceschopných a energeticky neudržitelných výrob i v posledních letech socialismu.

Na konci roku 1989 pracovalo v průmyslu více než 2,1 mil. osob, z toho na podniky ústředně (ministerstvy) řízeného průmyslu připadalo 1,85 mil. osob, na výrobní družstva průmyslového charakteru 200 tis. osob a na komunální průmysl (okresní, městské podniky) 50 tis. osob. Počet pracovníků v kovoprůmyslu překročil hranici 1 mil. a podíl tohoto agregovaného odvětví na celkové zaměstnanosti v průmyslu se blížil polovině (47,3 %). Na rozdíl od 1. etapy vývoje socialistického průmyslu, kdy nárůst zaměstnanosti táhlo především hutnictví a těžké strojírenství, v druhé etapě se zaměstnanost zvyšovala především v lehkém

strojírenství a elektrotechnice. Většina odvětví v období let 1960 – 1989 zaznamenala mírný nárůst počtu pracovníků. Mezi odvětví s výrazným nárůstem zaměstnanosti patřila, i díky výstavbě nových tepelných elektráren a jaderné elektrárny v Dukovanech, energetika a dle oficiálních statistických dat také průmysl skla, keramiky a porcelánu. V analyzovaném období pokračoval úbytek pracovníků v textilním průmyslu a v průmyslu stavebních hmot. Mírně se snížil počet zaměstnanců také v papírenském průmyslu.

Tab. 11 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v České republice k 31. 12. 1989 a její změny od roku 1960

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1989/1960	Nárůst (pokles) zaměstnaných
Kovoprůmysl	1 012 334	47,6	136,8	272 335
z toho: hutnický	145 733	6,9	N	N
kovozpracující	112 622	5,3	N	N
strojírenský	601 907	28,3	N	N
elektrotechnický	152 072	7,2	N	N
Těžba paliv	204 978	9,6	125,4	41 455
Textilní	155 423	7,3	85,7	-26 025
Potravinářský	144 959	6,8	128,0	31 711
Oděvní a kožedělný	122 672	5,8	112,7	13 857
z toho: oděvní	55 233	2,6	N	N
kožedělný	67 439	3,2	N	N
Chemický	118 971	5,6	135,9	31 404
Dřevozpracující	76 837	3,6	102,3	1 738
Sklářský	73 880	3,5	170,8	30 620
Ostatní	58 464	2,7	N	N
Energetický	57 470	2,7	165,4	22 728
Stavebních hmot	54 143	2,5	72,1	-20 907
Papírenský	28 865	1,4	95,0	-1 533
Polygrafický	17 077	0,8	102,5	418
Celkem	2 126 073	100,0	126,7	397 801

Zdroj dat: Mareš (1976), Toušek, Tonev (2002), Informační systém o průmyslu CRR, MU (200)
vysvětlivky: N – údaje za rok 1960 nebyly k dispozici

Od druhé poloviny 70. let rostly ukazatele průmyslové výroby zejména v okresech Ostrava-město, Sokolov, Chomutov, Most a Teplice (Kopačka, 1992). Tento nárůst, nekorrespondující se světovými trendy, lze považovat za jeden z faktorů formování Ostravska a Ústecka do podoby starých průmyslových regionů s existencí zastaralých ekonomických a fyzických struktur, technologického vybavení a nekonkurenceschopné výroby (na rozdíl od dalších tradičně industrializovaných území z dob průmyslové revoluce a meziválečného období (nejen Plzeňsko nebo Brněnsko, ale např. i Zlínsko)).

Souhrnný účet finálnímu stavu československého průmyslu na konci socialismu vystavil prognostik W. Komárek (1990, volně dle str. 13 a 37): „Dle průmyslového potenciálu jsme nejnasyčenější zemí na světě, z toho ovšem nevyplyvá závěr o celkové ekonomické úrovni. Především jde o modernost a strukturu průmyslu, jeho výkonnost a konečné národohospodářské výsledky. Průmysl je charakterizován širokým sortimentem výrobků, souhrnným poklesem efektivnosti, klesající účastí na mezinárodní dělbě práce a omezováním využívání vědeckotechnických informací. Vyrábí se na sklad, do zásob, bez ekvivalentu na efektivní rozvoj ekonomiky a za nevýhodných cen či na rozsáhlé úvěry bez naděje na splacení.“

8. 2 Transformace průmyslu po roce 1989

Po roce 1989 prošla průmyslová výroba na našem území zásadní transformací ovlivněnou celkovou proměnou politické, ekonomické a společenské situace. Byla opuštěna koncepce ekonomiky založené na kolektivním vlastnictví výrobních kapacit a centrálním plánování výroby a byly obnoveny principy tržního hospodářství fungujícího před rokem 1938. Změny po roce 1989 nelze však chápat pouze jako návrat na „ztracenou cestu“, neboť i vývojové trajektorie vyspělých kapitalistických států zaznamenaly v průběhu 20. stol. značný posun. M. Hampl (1996) popisuje nutnost zvládnout dva paralelní transformační procesy, kdy místní (specifická) postsocialistická transformace centrálně plánované ekonomiky na tržní probíhá v kontextu obecnějších transformačních tendencí směřování nejvyspělejších států světa k postindustriální společnosti. Z pohledu průmyslu transformace prvního typu (místní, specifická, postsocialistická transformace) obsahuje rychlé fundamentální procesy nutné k možnosti průmyslových podniků existovat v podmínkách tržního kapitalismu. Druhý typ transformace (obecná, postindustriální) chápeme jako úsilí podniků o stabilní fungování a posilování konkurenceschopné pozice v globální ekonomické soutěži. Je zřejmé, že mezi oběma transformačními proudy je oboustranná vazba a probíhají kontinuálně, přesto je možné zdůraznit startovací a iniciační význam postsocialistické transformace a teprve na ni následně navazujících intenzifikačních procesů. Těžiště postsocialistické transformace je možné zasadit mezi roky 1989 – 1999 a je charakteristické výrazným projevem deindustrializace. Naopak od roku 2000 dochází ke stabilizaci výkonových ukazatelů průmyslu a vývojová trajektorie je odvislá zejména od cyklického vývoje globální ekonomiky.

8.2.1 Průmysl v 90. letech

Toto období je charakterizováno radikálními změnami v podobě poklesu zaměstnanosti a výroby v průmyslu spojenými s nárůstem problémů na trhu práce. Z celkového pohledu na národní hospodářství významným způsobem poklesla zaměstnanost v zemědělství a průmyslu, naopak rostl počet zaměstnaných ve službách. Rozsáhlé strukturální změny započaly až po zahájení transformace hospodářství na počátku roku 1991. V první etapě transformace ekonomiky (do roku 1992) probíhalo uvolňování pracovníků z priméru a sekundéru velmi dynamicky. Během dvou let se snížil počet pracovníků v prvním sektoru o více než 205 tis. a ve druhém sektoru o 221,4 tis. (v samotném průmyslu dokonce o 227 tis.). Po období stagnace zaměstnanosti (1993 - 1996) došlo v poslední etapě hodnoceného období (ekonomická recese trvala zhruba do poloviny roku 1999) k dalšímu poklesu zaměstnanosti jako důsledku reálného projevu opožděných transformačních procesů. V období 1989 - 1999 ubylo v průmyslu více než 700 tis. pracovníků.

Tab. 12 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v České republice k 31. 12. 1999 a její změny od roku 1989

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1999/1989	Pokles (nárůst) zaměstnaných
Strojírenský	239 814	17,1	39,8	-362 093
Kovozpracující	153 951	11,0	136,7	41 329
Elektrotechnický	149 074	10,6	98,0	-2 998
Potravinářský	146 472	10,5	101,0	1 513
Chemický	101 859	7,3	85,6	-17 112
Sklářský a stavebních hmot	78 089	5,6	61,0	-49 934
Oděvní a kožedělný	77 255	5,5	63,0	-45 417
Hutnický	75 643	5,4	51,9	-70 090
Textilní	72 575	5,2	46,7	-82 848
Ostatní	69 206	4,9	118,4	10 742
Dřevozpracující	68 487	4,9	89,1	-8 350
Těžba	60 358	4,3	29,4	-144 620
Energetický	51 008	3,6	88,8	-6 462
Polygrafický	35 902	2,6	210,2	18 825
Papírenský	20 516	1,5	71,1	-8 349
Průmysl celkem	1 400 209	100,0	65,9	-725 864

Zdroj dat: Toušek, Tonev (2002), Informační systém o průmyslu, CRR, MU (2000)

Největší úbytek pracovníků zaznamenal průmysl strojírenský a těžební. Na tomto místě je však nutno zdůraznit, že již před privatizací či v průběhu privatizace docházelo k „atomizaci“ velkých strojírenských podniků a řada nástupnických subjektů byla řazena do jiných odvětví. Nejčastěji šlo o odvětví hutnického a kovozpracujícího průmyslu, méně často o jiná odvětví průmyslu (např. výroba a rozvod energií). Kromě toho některé nově vzniklé subjekty podnikaly v dílčích odvětvích terciéru, takže ve skutečnosti úbytek počtu pracovníků v průmyslu byl nižší. Největším indexem poklesu výroby (ale i zaměstnanosti) se v 90. letech prezentoval průmysl kožedělný. Výroba obuvi i dalšího kožedělného zboží byla prakticky utlumena. V tomto období byla také uzavřena řada sklářských provozů, výrazně se snížila v důsledku poklesu bytové výstavby i výroba stavebních hmot. V elektrotechnickém průmyslu se počet pracovníků zvýšil o 3 tis. Vývoj tohoto odvětví se však podstatně lišil od ostatních odvětví průmyslové výroby. K významnému poklesu produkce zde došlo hned v roce 1990 (nekonkurenceschopné výrobky) a to se promítlo do snížení původní zaměstnanosti na polovinu. Poté se počet pracovníků začal zvyšovat. Jednoznačný podíl na nárůstu měly některé zahraniční investice v druhé polovině 90. let. Z tabulky č. 12 plyne, že v 90. letech existovala pouze dvě analyzovaná odvětví s nárůstem počtu pracovníků. Jednalo se o polygrafický průmysl a potravinářský průmysl, u kterého vzrostl počet pracovníků v pekárnictví a výrobě nápojů.

Následující tabulka vyjadřuje úbytek počtu pracovníků zpracovatelského průmyslu v jednotlivých krajích ČR. Největší úbytek byl zjištěn v hlavním městě Praze a v krajích Jihomoravském a Ústeckém. Kdybychom vzali v potaz i těžbu, která se v této době vyznačovala útlumem a výrazným snížením zaměstnanosti, tak bychom zjistili, že nejen v Ústeckém, ale i Moravskoslezském kraji klesl počet zaměstnaných v celém průmyslu během deseti let o více než dvě pětiny.

Tab. 13 Zaměstnanost ve zpracovatelském průmyslu v krajích České republiky k 31. 12. 1999 a její změny od roku 1989

Kraj	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1999/1989	Pokles počtu zaměstnaných
Praha	87 637	6,8	53,8	-75 255
Středočeský	141 891	11,0	72,9	-52 618
Jihočeský	82 932	6,4	84,9	-14 697
Plzeňský	81 434	6,3	84,4	-15 039
Karlovarský	38 038	2,9	85,4	-6 520
Ústecký	86 565	6,7	65,8	-45 041
Liberecký	73 496	5,7	71,0	-30 046
Královehradecký	87 669	6,8	70,4	-36 892
Pardubický	74 549	5,8	69,2	-33 229
Vysočina	75 392	5,8	81,3	-17 336
Jihomoravský	136 212	10,5	64,2	-75 909
Olomoucký	83 085	6,4	66,3	-42 300
Zlínský	93 871	7,3	69,5	-41 288
Moravskoslezský	151 832	11,7	67,9	-71 661
Celkem	1 294 603	100,0	69,9	-557 831

Zdroj dat: Toušek, Tonev (2002)

Lze konstatovat, že strukturální změny takovéto intenzity, které se uskutečnily v 90. letech, nemají v historii ČR obdoby. Výkonová diferenciacie jednotlivých podniků však nebyla primárně podmíněna příslušností k vybranému průmyslovému odvětví, ale schopností managementu zvládnout transformační procesy a změny (blíže viz např. Toušek, Vančura, 2006). Na konci tohoto období však můžeme hodnotit český průmysl již jako konkurenceschopný sektor schopný participovat na globální tržní ekonomice.

Hlavní témata 90. let týkající se českého průmyslu:

Změna vlastnictví průmyslových podniků - privatizace

Jednou z prvních nutností postsocialistické transformace bylo obnovení převažujícího soukromého vlastnictví, které je základem kapitalistického pojetí fungování ekonomických vztahů. Privatizační proces zahrnoval jednak navrácení majetku původním vlastníkům (resp. jejich dědicům), jednak distribuci státního majetku k novým privátním majitelům pomocí prodeje majetku českým či zahraničním investorům a prostřednictvím tzv. malé a velké privatizace. Předmětem tzv. malé privatizace byly především provozy občanské vybavenosti (restaurace, obchody atd.), ale tato privatizace se týkala také průmyslu komunálního (výrobní družstva se řešila podle zákona o transformaci družstev z roku 1992). Podniky původně tzv. ústředně řízeného průmyslu zahrnujícího i největší průmyslové zaměstnavatele byly privatizovány z větší části během dvou vln velké kuponové privatizace. Toušek, Vančura (2006) uvádějí, že už do roku 1995 bylo privatizováno 1719 podniků, které reprezentovaly 70 % průmyslové výroby.

Později se ukázalo, že problematickým aspektem kuponové privatizace byla nedotažená legislativní opora procesu (zejména role tzv. podílových fondů, které skupovaly kupóny od občanů), což vyústilo v mnohdy netransparentní vlastnictví podniků či problémy spojené se specifickými zájmy nových majitelů. Ze zpětného pohledu se jako chybné jeví, že pouze málo důležitých výrobních a exportních podniků bylo privatizováno přímo do rukou

zahraničních investorů. Příklad Škody Mladá Boleslav (privatizace do rukou německé firmy Volkswagen) nebyl v dostatečné míře následován dalšími makroekonomicky významnými podniky. V první polovině devadesátých let tak byl v sektoru velkých podniků s možností exportu realizován pouze vstup mezinárodního konsorcia IOL (společností Shell, AIP a Conoco) do České rafinérské, vstup Procter&Gamble (P&G) do Rakony Rakovník a Philip Morris do české části Československého tabákového průmyslu.

Fungování odvětví a podniků v tržních podmínkách

V podmínkách tržního hospodářství nemohly být nadále uplatňovány základní atributy socialistického řízení ekonomiky: plánovitě řízení ekonomiky jako celku, systém plánování přenesený na jednotlivé podniky a regulace cen na trhu, která neodpovídala reálné hodnotě ekonomických statků. Byla připravena ekonomická reforma, jejímž cílem bylo zavedení principů tržního hospodářství a volné hospodářské soutěže. Bylo nutné deregulovat cenovou politiku producentů, kteří tak nově mohli reálně určovat ceny svých výstupů (liberalizace cen). V podmínkách tržní ekonomiky bylo nutné přistoupit k restrukturalizaci fungování podniků, které byly kvantitativně předimenzované (přezaměstnanost - zejména na řídicím a administrativním úseku, nadbytečné produkce a provozy) a technologicky zaostalé a jejich pozice v otevřené mezinárodní ekonomice byla velmi problematická. Došlo k emancipaci vybraných součástí velkých horizontálně i vertikálně integrovaných podniků, kdy menší jednotky byly schopné efektivněji fungovat v tržním prostředí. Některé podniky zanikly, neboť jejich existence v tržním prostředí byla nemožná.

Nové parametry zahraničního obchodu

Zásadní proměnou prošla celková orientace státu i pozice jednotlivých podniků v rámci mezinárodního obchodu. Došlo k rozpadu Rady vzájemné hospodářské pomoci a k výraznému oslabení dříve převažujících dodavatelsko-odběratelský vztahů v rámci této sítě. Uvedená změna měla však spíše ekonomické (neschopnost partnerů platit za výrobky reálné tržní ceny po jejich liberalizaci) než politické příčiny. Bylo třeba vytvářet vztahy a síť s novými partnery, a to zejména ve vyspělých ekonomikách západních států. Podmínkou bylo stanovení kurzu koruny tak, aby měna mohla být prostředkem mezinárodního obchodu. Kurz byl úmyslně podhodnocen, a tak podniky měly usnadněný vstup na zahraniční trhy (blíže viz Toušek, Vančura, 2006). Zároveň byla oslabena regulativní opatření deformující mezinárodní obchod (vývozní licence, nutnost využívat zprostředkující organizace mezinárodního obchodu). To umožnilo podnikům vstoupit do otevřených mezinárodně-obchodních vztahů a udržet dlouholetou proexportní tradici ekonomiky. Na druhou stranu podniky byly v otevřené ekonomice vystaveny silným konkurenčním tlakům (na domácí i zahraniční scéně) a to bylo pro mnohé z nich, díky technologické zaostalosti a neefektivní výrobě, likvidační.

8.2.2 Průmysl na začátku 21. století

Od začátku nového tisíciletí dochází v České republice k významnému oživení průmyslové výroby a zaměstnanosti. Byl zastaven radikální propad jejich hodnot způsobených deindustrializačními procesy. Rozhodujícím faktorem opětovného posilování průmyslu je příchod velkého počtu zahraničních investic, kdy mnoho investičních projektů bylo průmyslové povahy (především ze zpracovatelského průmyslu). Mezi roky 1999 a 2008 se zdvojnásobila průmyslová výroba, průměrně rostla ročně o 9 %. Oživení průmyslu je patrné i z dat o zaměstnanosti v průmyslové výrobě, kdy v roce 2008 pracovalo v průmyslu ve srovnání s rokem 1999 takřka o 90 tis. více osob. Jako jediný se na růstu zaměstnanosti podílel zpracovatelský průmysl, kde ve stejném období vzrostl počet zaměstnaných o 116 tis. Konjunkturální vývoj českého průmyslu byl zastaven na konci třetího čtvrtletí roku 2008, kdy

se v ČR začaly více projevovat dopady celosvětové hospodářské krize, která se negativně promítla do hodnot průmyslové výroby i zaměstnanosti. Celkově lze konstatovat, že český průmysl je díky silné internacionalizaci, zapojení do mezinárodního obchodu a mezinárodní dělby práce primárně závislý na vývoji světové ekonomiky a vývoji průmyslové výroby v nejvyspělejších státech světa. Na základě údajů z publikace Panorama zpracovatelského průmyslu (MPO, roky 2000 - 2008) posilovala mezi roky 1999 a 2008 nejvíce průmyslová odvětví spojená s automobilovým průmyslem, elektrotechnika a chemický průmysl. Naopak pokles byl nejvýznamnější absolutně v průmyslu textilním a oděvním a relativně v průmyslu kožedělném. Lze říci, že v průběhu transformace průmyslu v ČR po roce 1989 toto odvětví prakticky zaniklo.

Tab. 14 Zaměstnanost v průmyslu v České republice k 31. 12. 2008 a její změny od roku 1999

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 2008/1999	Nárůst (pokles) zaměstnaných
Těžba	55,2 tis.	3,7	72,1	-21 tis.
Zpracovatelský průmysl	1 378,5 tis.	92,3	109,1	116 tis.
Výroba a rozvod energií	60,1 tis.	4,0	91,3	-6 tis.
Průmysl celkem	1 493,8 tis.	100,0	106,3	88 tis.

Zdroj dat: Trh práce v ČR 1993 - 2010 (ČSÚ, 2011)

Hlavními tématy tohoto období byly:

Příliv zahraničních investic

Od druhé poloviny 90. let můžeme zaznamenat v ČR významný příliv zahraničního kapitálu, a to především formou přímých zahraničních investic (PZI). Damborský, Dobrá (In Wokoun et al., 2010) za hlavní faktory nárůstu považují privatizaci bankovního sektoru, prodej státních podílů velkých firem, příchod obchodních řetězců a dopady investičních pobídek. Dle údajů České národní banky (ČNB, 2011) dosáhl k 31. 12. 2009 stav přímých zahraničních investic v České republice 2,3 bilionu Kč. Většina investic mířila do sektoru služeb (54 %) a na zpracovatelský průmysl připadla zhruba třetina (32 %) na investice do služeb a 32 % do zpracovatelského průmyslu. Největší podíl na investicích v ČR měl kapitál z Nizozemska (29 %), Německa (14 %) a Rakouska (12 %). Při analýze transformace českého průmyslu je přínosné sledovat příliv kapitálu využívajícího systém investičních pobídek. V rámci něho přicházely projekty prostřednictvím agentury CzechInvest a mířily především do zpracovatelského průmyslu a technologických center. Mezi lety 1993 - 2010 (těžiště však po roce 1998) přišlo do ČR celkem 1565 projektů v celkové výši investice 68 mld. Kč (CzechInvest, 2010). Z pohledu preference průmyslových odvětví dominovalo směřování investic do výroby dopravních prostředků (41 % z celkového objemu investic), elektrotechnického průmyslu (11 %) a všeobecného strojírenství (8 %).

Podíl jednotlivých krajů ČR na celkovém objemu PZI je velmi rozdílný. Tyto difference jsou podmíněny celkovou ekonomickou situací v regionu a také zvýhodněním vybraných krajů, resp. okresů u vybraných finančních nástrojů (blíže viz níže). Jednoznačně převažuje směřování zahraničního kapitálu do ekonomicky silného středočeského prostoru a následně do Moravskoslezského kraje.

Tab. 15 Stav přímých zahraničních investic (PZI) v krajích ČR k 31. 12. 2009

Kraj	Stav PZI (mld. Kč.)	PZI (v tis. Kč) na 1 obyvatele
Praha	118,5	949,0
Středočeský	27,4	219,5
Jihočeský	8,3	130,4
Plzeňský	7,1	124,9
Karlovarský	2,2	72,1
Ústecký	10,4	124,2
Liberecký	5,8	133,0
Královehradecký	3,6	65,1
Pardubický	4	76,6
Vysočina	5,8	113,2
Jihomoravský	13,4	115,9
Olomoucký	3,3	52,0
Zlínský	4	66,9
Moravskoslezský	17,3	138,4
ČR	231,1	220,0

Zdroj dat: Přímé zahraniční investice za rok 2009 (ČNB, 2011)

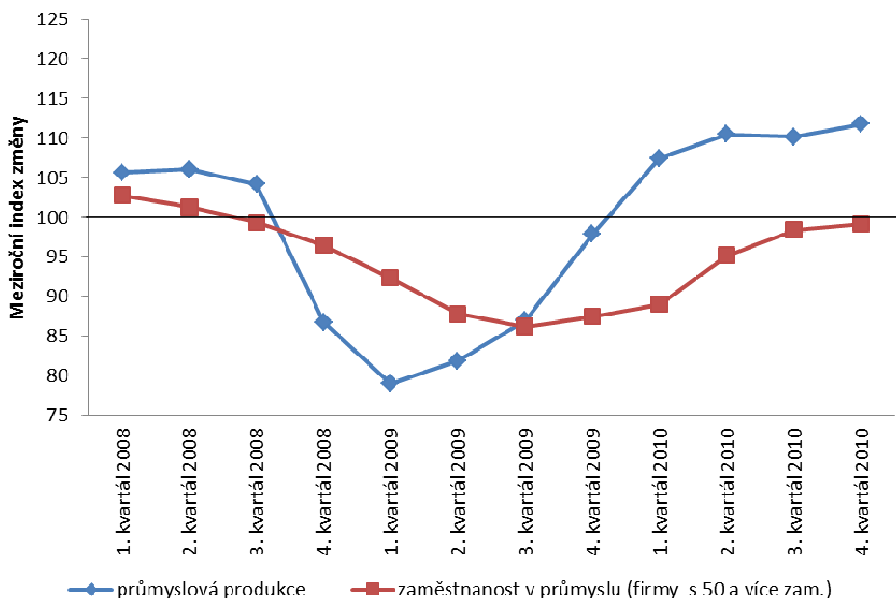
Produkční síť a řetězce

S postupující ekonomickou globalizací a v kontextu přílivu zahraničního kapitálu do české ekonomiky se stále významnější stává zapojení průmyslových podniků do globálních produkčních sítí a hodnotových řetězců. Jde o vytváření silných vazeb v rámci mezinárodní dělby práce a posilování vnitrofiremních (v rámci nadnárodních korporací) a subdodavatelských vazeb s výraznými prvky hierarchického uspořádání subjektů. Tato hierarchie ovlivňuje jak podíl na vytváření přidané hodnoty, tak vtažení do informačních toků a inovačních procesů (Sturgeon a kol., 2008; a na příkladu automobilového průmyslu viz blíže Pavlínek, Ženka, 2010). J. Blažek (2010) uvádí, že většina českých firem hraje v rámci produkčních sítí a hodnotových řetězců úlohu subdodavatelů druhého a třetího řádu (s narůstajícím řádem klesá míra autonomie, celková informovanost a ucelenost produkce).

Projevy globální krize

Důležitým tématem závěrečné fáze této dekády bylo sledování dopadů světové ekonomické a finanční krize. Hospodářská krize se v ČR projevila od konce třetího kvartálu roku 2008, vrchol zaznamenala v průběhu roku 2009 a během roku 2010 docházelo k ekonomickému oživení (především v posledním čtvrtletí). Stejně jako u krize ve 30. letech 20. století, tak i nyní se projevila vysoká sensitivita našeho průmyslu, kdy krize opět způsobila významný propad výroby a zaměstnanosti. Vzhledem k poklesu průmyslové výroby až ke konci roku 2008 tak ještě v roce 2008 v meziročním srovnání s předešlým rokem rostla produkce o 0,4 %. Zásadní propad průmyslové výroby nastal v roce 2009, kdy meziroční pokles činil zhruba 14 %. V roce 2010 zaznamenala průmyslová výroba růst, oproti nízkým hodnotám roku 2009, o více než 10 %.

Obr. 8 Meziroční index změny průmyslové produkce a zaměstnanosti v ČR dle kvartálů v letech 2008 a 2010

Zdroj dat: Rychlé informace o průmyslu (ČSÚ, 2011)

Pro sledování vývoje zaměstnanosti v průmyslu na úrovni státu lze využít data z Výběrového šetření pracovních sil (ČSÚ, 2011), která jsou k dispozici za jednotlivá čtvrtletí a v podobě zprůměrovaných hodnot také za jednotlivé roky. Tato data uvádějí v roce 2009 zhruba 1,35 mil. zaměstnaných v průmyslu, což je o 140 tis. osob méně než v roce 2008. Ve zpracovatelském průmyslu pak pokles dosáhl 135 tis. V roce 2010 se počet zaměstnaných zmenšil celkově o dalších 12 tis. Ekonomická krize vedla napříč spektrem průmyslových odvětví k zániku posledních neefektivních provozů, které přežily předchozí transformační procesy. V roce 2009 propadla výroba všech odvětví vyjma potravinářského průmyslu. Toušek, Novák (2010) vymezují dvě základní nejvíce zasažené skupiny odvětví z pohledu poklesu výroby. První skupina odvětví, kde poklesla výroba především v průmyslu strojírenském, následovaná průmyslem chemickým, plastikářským a kovo zpracujícím, nabrala v průběhu roku 2010 opět dynamiku výroby (i zaměstnanosti) a tlačila českou ekonomiku z krize. Druhá skupina odvětví pokračovala i v roce 2010 v poklesu a dopady krize tak znamenaly konce pro mnohé jejich provozy (především průmysly oděvní, kožedělný, sklářský a nábytkářský). Také z pohledu zaměstnanosti došlo v roce 2009 k poklesu všech odvětví, nejvíce se pokles projevil v průmyslu strojírenském, textilní, oděvním, kožedělném, elektrotechnickém a nábytkářském.

8.2.3 Vybrané podpůrné nástroje restrukturalizace průmyslu po roce 1989

V následujícím textu budou stručně nastíněny a zhodnoceny vybrané podpůrné nástroje, které byly po roce 1989 v ČR využity ve snaze udržet význam průmyslové výroby a eliminovat vzrůstající regionální rozdíly způsobené úpadkem průmyslu v konkrétních regionech. Za nejdůležitější byla vybrána problematika průmyslových zón a investičních pobídek. Jde o vzájemně související témata, kterým se dostalo základní politicko-strategické

podpory, finančního a institucionálního zajištění a k jejich realizaci a dopadům probíhá širší akademicko-odborná diskuse.

7.2.3.1 Průmyslové zóny

Vytváření průmyslových zón (PZ) a jejich další podpora (např. marketing) byly zejména v 90. letech 20. stol. chápány jako stěžejní nástroj podpory regionální ekonomické výkonnosti. Šlo o vymezení, případně nové vytvoření ploch, které byly z hlediska územně plánovací dokumentace zastavěné či zastavitelné objekty vhodnými pro průmyslovou produkci, případně obchod a služby. Součástí realizace projektů bylo zajištění dopravní dostupnosti nemovitostí a inženýrských sítí. Tyto prostory mohly vznikat jak v intravilánu, tak extravilánu obcí. Stát reagoval na trend v realizaci průmyslových zón zajištěním organizační (institucionální) a finanční podpory. Problematika byla svěřena agentuře CzechInvest podřízené Ministerstvu průmyslu a obchodu ČR a zároveň vznikl Program na podporu rozvoje průmyslových zón. Tento program fungoval mezi roky 1998 – 2005 a umožňoval investice ze strany státu (finanční nebo převod pozemků z půdního fondu) do tvorby průmyslových zón.

Tab. 16 Průmyslové zóny podpořené v rámci Programu na podporu průmyslových zón

Kraj	Počet PZ	Velikost PZ (ha)	Dotace (mil. Kč.)
Jihočeský	4	110	49
Jihomoravský	11	243	378
Královéhradecký	5	77	144
Liberecký	2	31	Půdní fond
Moravskoslezský	13	584	750
Olomoucký	8	170	152
Pardubický	4	107	91
Plzeňský	5	289	1076
Středočeský	10	452	2016
Ústecký	17	811	754
Vysočina	9	140	165
Zlínský	4	49	42

Zdroj dat: Databáze agentury CzechInvest (2007)

Agentura CzechInvest uvádí, že v roce 2009 na 91 podpořených průmyslových zónách investovalo celkem 535 podniků, kde bylo zaměstnáno 98 tis. lidí. Průměrná zaplněnost zainventovaných ploch firmami je 70%. Po roce 2005 byl původní podpůrný program nahrazen Programem na podporu podnikatelských nemovitostí a infrastruktury, který je spíše alternativou pro financování výrobních ploch a regeneraci brownfields z disponibilních prostředků v rámci relevantních operačních programů (zejména Operační program Podnikání a inovace – program Nemovitosti).

Celkově lze hodnotit realizaci a podporu průmyslových zón jako významný nástroj podpory lokálního a regionálního rozvoje v období transformace. Je velice obtížné vymezit celková pozitiva a negativa, neboť je třeba hodnotit realizované zóny samostatně. Celková úspěšnost zóny je dána především kvantitou a kvalitou jejího obsazení (hodnocení průmyslových zón je tak úzce spjato a mnohdy úplně neodděleno od hodnocení dopadu investiční pobídky pro přilákání konkrétní firmy). Průmyslové zóny mají každopádně významný dopad na místní trh práce s pozitivy i negativy, mění celkovou podobu a orientaci

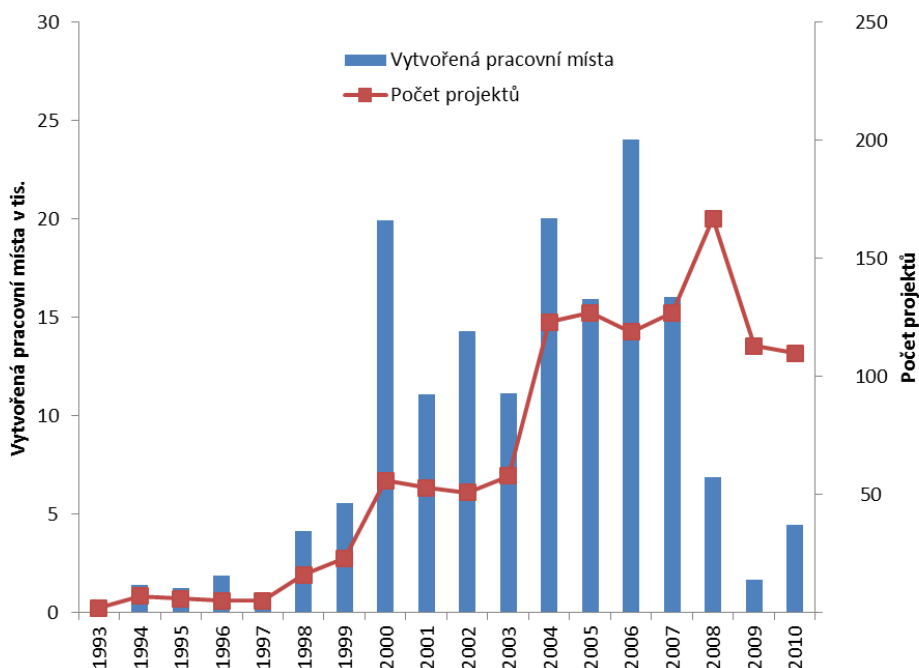
pracovní dojížděky a přináší environmentální rizika a problémy (zástavba a zatížení volné krajiny, narušení krajinného rázu atd.). Existuje několik odborných studií, které se zabývaly dopadem průmyslových zón na regionální rozvoj (např. Kunc, Tonev, 2009), kdy doposud nejdetailnější zhodnocení provedli Wokoun a kol. (2010) a konstatují, že „lze průmyslové zóny označit za významné akcelerátory rozvoje sekundárního sektoru s poměrně omezeným pozitivním vlivem na kvartér a kvintér a na základě realizovaného empirického šetření lze hodnotit vliv průmyslových zón na komplexní rozvoj místní, regionální i národní ekonomiky pozitivně.“

7.2.3.2 Investiční pobídky

Investiční pobídky jsou nástroj na podporu příchodu PZI do státu. Postupem času existovalo několik různě se lišících specifických programů, prostřednictvím kterých byly pobídky udělovány konkrétním domácím i zahraničním subjektům (např. Program na podporu zpracovatelského průmyslu, Program na podporu tvorby nových pracovních míst v regionech postižených nezaměstnaností, Rámcový program pro podporu technologických center a center strategických služeb). Změny v nastavení programů odrážely tehdejší požadavky ČR na preferované investice. Prvotní legislativní oporou pro udělování veřejných prostředků privátním subjektům investujícím v ČR bylo usnesení vlády č. 298 z roku 1998. Zde byla stanovena základní podmínka pro možné přidělení pobídky v podobě nutnosti investovat minimálně 25 mil. USD (ještě v průběhu roku 1998 vláda přijala nové usnesení a tuto hranici snížila na 10 mil. USD). V roce 2000 pak pro zabezpečení realizace investičních pobídek v ČR vznikl samostatný zákon (č. 72/2000 Sb.).

Nejčastější formou stimulace investičních projektů jsou úlevy na dani z příjmu, přímá podpora pracovních míst, příspěvky na rekvalifikace a finanční zvýhodnění či poskytnutí pozemků a zajištění infrastruktury. Do podpůrného systému byly zabudovány mechanismy, které zvýhodňovaly regiony s nadprůměrnou mírou nezaměstnanosti (např. pomocí nižší povolené investice s nárokem na pobídky), případně existovaly vybrané podpůrné programy orientované pouze na tyto problémové regiony. Díky tomu Moravskoslezský a Ústecký kraj patřily k investicemi nejvíce preferovaným regionům. Těžiště nastavení investičních pobídek se postupně posunovalo od původní absolutní převahy podpory investic směřujících do zpracovatelského průmyslu k postupné orientaci na technologická centra a centra strategických služeb (call centra, účetní centra atd.).

Obr. 9 Investiční projekty realizované prostřednictvím agentury CzechInvest

Zdroj dat: databáze agentury CzechInvest (2011), pozn: v grafu jsou zahrnuty pouze projekty, u kterých byla specifikace vytvořených pracovních míst)

Z celkového souboru byl zásadní podíl investičních projektů realizovaných ve zpracovatelském průmyslu, neboť sem mířilo mezi lety 1993 - 2010 94 % z objemu celkových investic, 82 % z vytvořených pracovních míst a 59 % z celkového počtu investičních projektů realizovaných agenturou CzechInvest. V rámci zpracovatelského průmyslu pak dominovaly investice navázané na výrobu dopravních prostředků (zejména automobilový průmysl). Pro jednotlivé kraje ČR je zajímavé sledovat, vedle celkového počtu projektů a vytvořených pracovních míst, také dílčí skupinu projektů zaměřených na realizaci technologických center a strategických služeb. Jedná se „elitnější klub“ mezi celkovým seznamem projektů, kde lze očekávat výraznější tvorbu přidané hodnoty, významnější využívání kodifikovaných i tacitních znalostí. Odlišné jsou i lokalizační faktory, kdy významnost nákladů na pracovní sílu a dostupnost investičních pobídek je nahrazena poptáváním kvalifikované pracovní síly a celkovou úrovní podnikatelského a inovačního prostředí (viz Víturka a kol., 2010). Na příkladu krajů ČR můžeme tento rozdíl dokumentovat na rozdílném zastoupení Prahy a Ústeckého kraje v případě těchto projektů a u celkového počtu projektů (kde dominuje zpracovatelský průmysl).

Tab. 17 Regionální rozložení investičních projektů realizovaných prostřednictvím agentury CzechInvest

	Počet projektů		Vytvořená prac. místa		Projekty center služeb a tech. centra	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Kraj						
Praha	79	5	15 725	7	61	9
Středočeský	209	13	36 155	17	84	12
Jihočeský	51	3	6 550	3	22	3
Plzeňský	116	7	13 829	6	51	7
Karlovarský	21	1	2 022	1	7	1
Ústecký	185	12	29 411	14	19	3
Liberecký	61	4	6 809	3	30	4
Královéhradecký	63	4	10 540	5	31	5
Pardubický	71	5	12 088	6	38	6
Vysočina	58	4	9 087	4	21	3
Jihomoravský	264	17	28 706	13	150	22
Olomoucký	98	6	12 305	6	39	6
Zlínský	84	5	5 695	3	47	7
Moravskoslezský	204	13	26 841	12	84	12
ČR	1 564	100	215 763	100	684	100

Zdroj dat: databáze agentury CzechInvest (2011)

Investiční pobídky se staly předmětem širší odborné i politické diskuse, a to zejména díky svojí finanční náročnosti na veřejné výdaje. Řešily se otázky efektivnosti vynaložených zdrojů i územní a environmentální dopady realizace významných projektů (blíže viz Wokoun a kol., 2010, Toušek, Kunc, 2004, Hlaváček, 2009). Při celkovém zhodnocení je důležité zdůraznit přínos investičních pobídek jako bezprostředního nástroje na řešení nárůstu míry nezaměstnanosti způsobené transformačními procesy v českém průmyslu. Je k dispozici několik detailnějších studií, které konstatují pozitiva (např. Deloitte, 2010) i negativa (Schwarz, 2007) využití tohoto podpůrného nástroje.

8.3 Staré průmyslové regiony v ČR

V teoretické části práce byly definovány staré průmyslové regiony na základě převzetí poznatků z literatury, kde byly generalizovány vývojové tendence těchto území ve vyspělých evropských státech. V této kapitole byl nastíněn specifický vývoj českého průmyslu, jeho historické etapy i základní aspekty transformace pro roce 1989. Při snaze vymezit na našem území staré průmyslové regiony pak musíme propojit právě obecné teoretické poznatky s vývojem a aktuálním stavem českého průmyslu. Zásadní je také dopad transformačních procesů na výslednou situaci v regionální ekonomice a na trhu práce. Jednotlivé kraje vstupovaly do transformační fáze s různorodou specializací průmyslu, s odlišnými parametry v zaměstnanosti i fázemi životního cyklu svých rozhodujících průmyslových výro. Důsledkem období změn jsou odlišné stavy zaměstnaných v průmyslu, absolutní i relativní poklesy v zaměstnanosti mezi jednotlivými etapami (viz tabulky v předchozím textu).

Pro vymezení starých průmyslových regionů je také nutné sledovat, vedle vývoje vlastních parametrů průmyslové výroby, celkové postavení regionálních ekonomik v rámci státu, a to zejména ve vztahu k hodnocení úspěšnosti transformačních procesů po roce 1989. Existuje mnoho možností a široké spektrum ukazatelů využitelných pro taková hodnocení. Ideální je zohlednit přístupy, které syntetizují více faktorů regionální konkurenceschopnosti a jsou schopny vyjádřit ucelenější pohled na pozici regionální ekonomiky. V této souvislosti se

jako nejvhodnější, metodicky a empiricky nejlépe podložené, jeví celkové zhodnocení regionální konkurenceschopnosti na základě dosažené úrovně v oblasti kvality podnikatelského prostředí, využití lidských zdrojů a inovačního potenciálu firem. Takto zaměřené regionální analýzy dlouhodobě zpracovává výzkumný tým pod vedením M. Víturky (blíže k metodologii i detailním parametrům konkurenceschopnosti konkrétních území ČR především Víturka 2007, 2010). Kvalita podnikatelského prostředí (KPP) agreguje působení tržních i netržních vlivů vyjadřujících podmínky pro fungování firem v regionu, využívání lidských zdrojů (VLZ) je vztah mezi nabídkou a poptávkou po pracovních silách v regionu s přihlédnutím k existenci odvětví citlivých k dlouhodobé stagnaci a poklesu konkurenceschopnosti, inovační potenciál firem (IPF) vyjadřuje schopnost firem v regionu vytvářet, přijímat i šířit technické i netechnické inovace. Výsledky hodnocení krajů České republiky představuje tabulka č. 18. Na základě ní můžeme konstatovat problematické postavení Moravskoslezského a Ústeckého kraje v souhrnném hodnocení regionální konkurenceschopnosti a z toho vyplývající neúspěšnost dosavadního transformačního procesu těchto regionů.

Tab. 18 Celková regionální konkurenceschopnost krajů v ČR

Typová skupina a	Kraj	Klasifikační skupina		
		KPP	VLZ	IPF
typ A:				
1	Pražský	1	1	1
2	Středočeský	2	1	1
typ B:				
2	Plzeňský	2	1	2
2	Jihomoravský	2	2	1
1	Pardubický	2	2	2
1	Liberecký	2	2	2
2	Královéhradecký	2	1	3
2	Jihočeský	2	1	3
typ C:				
3	Zlínský	3	2	2
2	Vysočina	3	2	3
2	Olomoucký	3	3	2
1	Karlovarský	3	3	3
1	Ústecký	3	3	3
1	Moravskoslezský	3	3	3

Převzato: Víturka (2010), pozn.: čím vyšší hodnota, tím je konkurenceschopnost v rámci dané klasifikace slabší
Vysvětlivky: KPP – Kvalita podnikatelského prostředí, VLZ – využití lidských zdrojů, IPF – Inovační potenciál firem

S respektováním obecných poznatků o starých průmyslových regionech a přijetím specifik situace v ČR můžeme pro vymezení místních SPR nabídnout následující kritéria:

- Lokalizace průmyslových odvětví, resp. struktur fungujících od začátků industrializace českých zemí. Tato odvětví došla do finální fáze životního cyklu a jejich fyzické struktury pozbyly většinu využitelné hodnoty (těžební průmysl, hutnictví, resp. infrastruktura nevyužitelná pro soudobou výrobu v jakémkoliv odvětví).

- Kvantitativní růst a preference neperspektivních průmyslových odvětví až do závěru období socialismu bez ohledu na trendy ve vyspělých zemích a bez inovací výrobních procesů a technologií.
- Významný absolutní i relativní pokles pracujících v průmyslu během transformace (v podmínkách ČR jde absolutně o desítky tisíc a relativně o více než 30 %).
- Problematická transformace charakterizovaná celkově slabou pozicí regionální konkurenceschopnosti symbolizovaná zejména vysokou mírou nezaměstnanost (v podmínkách ČR jde o hodnotu přesahující 10 %).
- Celková narušenost prostředí symbolizovaná nízkou kvalitou životního a estetického prostředí a podprůměrnou sociální situací.

Zároveň by se mělo jednat, v souladu s teorií, o silně urbanizovaná území se silnou koncentrací aktérů a procesů, kde však stávající silná specializace na tradiční průmyslová odvětví, zastaralá technologická vybavenost, celková rigidita prostředí a problematická sociální skladba způsobují negativní orientaci aglomeračních efektů. Z výše popsaného vyvozujeme, že ideálními příklady starých průmyslových regionů jsou v ČR Ostravsko (zejména okresy Ostrava-město, Karviná) a Ústecko (okresy Most, Teplice, Chomutov, Děčín a Ústí nad Labem).

Pro ještě detailnější diskusi parametrů českých starých průmyslových regionů můžeme využít srovnání s dalšími územími, kde byla/je tradice průmyslové výroby, ale jejichž výchozí situace, rámcové podmínky nebo výsledná podoba transformace je odlišná. F. Tödtling a M. Trippel (2005) vymezují v této souvislosti na základě rakouských zkušeností vedle starých průmyslových regionů ještě další dvě kategorie regionů s tradicí průmyslové výroby. Fragmentované městské regiony chápeme jako větší města a jejich zázemí se silnou tradicí průmyslových aktivit, která však prošla úspěšně procesem transformace a dnes tvoří výkonnostní základ ekonomiky. Periferní regiony představují lokality s tradicí průmyslové výroby mimo hlavní sídelní koncentrační areály. Jejich úspěšnost v transformačním období je značně individuální. Domníváme se, že tyto kategorie je možné aplikovat na podmínky v ČR a kategorizaci použít. Je třeba zdůraznit, že jde primárně o snahu blíže pospat místní staré průmyslové regiony než detailně řešit ostatní kategorie území v ČR.

Tab. 19 Kategorizace území s tradicí průmyslové výroby a specifika starých průmyslových regionů v ČR

	Fragmentované městské regiony v ČR	Staré průmyslové regiony v ČR	Periferní lokality v ČR
Příklad	Brno, Plzeň	Ostravsko, Ústecko	Semily, Jeseník
Aglomerační efekty	Pozitivní	Negativní	Slabé či žádné
Firmy a odvětví	Mnoho firem a odvětví (průmysl i služby), výjimečně znalostně orientované	Převaha velkých firem Specializace na odvětví na konci životního cyklu	Malé a střední firmy, absence nebo slabá rozvinutost klastrů
Inovační aktivity	Přítomnost VaV ve větších a high-tech firmách, produktové inovace	Technologická zaostalost, dominance inkrementálních a procesních inovací	Slabá úroveň VaV, slabé produktové inovace, převaha inkrementálních a procesních inovací
Vytváření a šíření znalostí (univerzity, výzkumné organizace)	Mnoho a kvalitní, absentují hlubší vazby k průmyslové produkci	Slabé či převažuje orientace na tradiční odvětví	Žádné či nekvalitní
Vzdělávání	Široká škála škol a vzdělávacích organizací Uplatnění nejvyšších kvalifikací	Důraz na technické znalosti, chybí soudobě poptávané kvalifikace a manažerské dovednosti	Důraz na nízké či střední kvalifikace
Transfer znalostí	Vysoká hustota specializovaných výrobních služeb, komercializace znalostí	Existují organizace specializované na transfer, slabá koordinace Slabá orientace na poptávku	Slabá přítomnost specializovaných služeb, slabá orientace na poptávku
Sítě	Tržně orientované, často několik klastrů a inovačně orientovaných sítí	Charakterizovány technologickým a politickým uzamčením a rigiditou (lock-in)	Pouze několik díky slabému propojení firem a slabé institucionální hustotě

Převzato, zjednodušeno a adaptováno dle F.Tödtling, M.Trippl (2005)

9 Ústecký kraj jako modelový příklad starého průmyslového regionu - vývojové tendence, možnosti rozvoje

V předchozím textu byla představena území, která nejvíce odpovídají definici starých průmyslových regionů v podmínkách ČR. Zařazení Moravskoslezského kraje a Ústeckého kraje (resp. jejich podstatných částí) do této kategorie je potvrzeno i dalšími autory (např. Kadeřábková, 1992, Skokan, 2009). K transformaci ostravské aglomerace již byla publikována řada odborných publikací (např. Kern, 1992, Sucháček, 2008, Rumpel, Slach, 2010), a tak je následující text zaměřen na zhodnocení tématu starých průmyslových regionů na příkladu Ústeckého kraje, kde obdobné práce chybějí. Území kraje se vyznačuje dlouhodobě významnou úlohou průmyslu jak v rámci své regionální ekonomiky, tak v rámci národního hospodářství v dané době exitujících státních útvarů. V průběhu času však změnám podléhá konkurenční pozice průmyslu, míra jeho inovativnosti a technologické vyspělosti. Tyto změny mají negativní směřování, kdy území postupuje od progresivní pozice k zaostalé a pasivní stagnaci. V posledních dekadách klesá schopnost adaptability regionální ekonomiky a roste rigidita jejích fyzických i ekonomických struktur. Obsahem textu je detailnější diskuse vývoje průmyslu a nástin možných témat pro transformaci regionální ekonomiky v kontextu soudobých trendů rozvoje územních jednotek. Pro komplexnější geografické charakteristiky kraje a vývoj ostatních struktur (sídelních, sociální a environmentálních) je třeba odkázat na další literární prameny (Šašek, 1996 a 2010, Balej, Anděl, Jeřábek, 2004, Vráblíková a kol., 2008).

9.1 Průmysl na území Ústeckého kraje před rokem 1989

9.1.1 Nástup průmyslové tradice

Formování průmyslové tradice na území kraje vychází už z počátků industrializace Českých zemí. Již před průmyslovou revolucí zde existovaly základy řemeslné a manufakturní výroby i těžby nerostných surovin. Zásadní rozvoj průmyslu přichází ale právě v souvislosti s nástupem průmyslové revoluce po roce 1870. Díky postupnému šíření nových způsobů výroby a technologií ze západní Evropy patří kraj k nejrychleji a nejintenzivněji „zasazeným“ oblastem monarchie. Dynamika rozvoje průmyslu byla stimulována relativní geografickou blízkostí a sociálně kulturní provázaností s německým prostředím, koncentrací obyvatelstva a výskytem surovinových zdrojů (Votrubec, Mareš, 1959). Na těchto základech stály zejména prvotní úspěchy textilního průmyslu v celých severozápadních Čechách. Od druhé poloviny 19. stol. bylo posíleno využívání zásob hnědého uhlí z podkrušnohorské pánve, což umožnilo rozvoj dalších průmyslových odvětví (zejména průmysl chemický, sklářský a také potravinářský). Na přelomu 19. a 20. stol. slouží území jako názorná ukázka raného kapitalismu v geografických podmínkách střední a východní Evropy. Regionální ekonomika se vyznačovala dynamikou, ekonomickou výkonností, vznikem nových průmyslových podniků s pokrokovými technologiemi a formováním nových společenských elit v podobě vlastníků a manažerů významných firem. Jsou zaznamenány i návazné sociální problémy, kdy se zejména stávka horníků v Mostě stala, dle pozdější socialistické interpretace, symbolem napjatých sociálních vztahů v meziválečném období.

V roce 1930 pracovalo na území kraje v průmyslu zhruba 170 tis. pracovníků, což představovalo 15 % z počtu pracujících v průmyslu na území dnešní ČR. Z hlediska odvětví bylo nejvíce pracovníků zaměstnáno v textilním (36 tis. pracujících, 13 % ze zaměstnaných v textilním průmyslu na území dnešní ČR) a těžebním průmyslu (31 tis. v kraji, zhruba 30%

podíl na hodnotě za ČR). Nadprůměrnou koncentraci v kraji měl i chemický průmysl, kde skoro 10 tis. zaměstnaných v kraji představovalo také 30 % pracujících v tomto odvětví na území dnešní ČR.

Tab. 20 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v Ústeckém kraji v roce 1930

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)
Textilní	36 165	21,4
Těžba paliv	31 151	18,4
Kovoprůmysl*	26 948	15,9
Stavebních hmot**	17 529	10,4
Potravinářský	14 006	8,3
Sklářský	12 225	7,2
Chemický	9 681	5,7
Dřevozpracující	8 211	4,9
Oděvní a kožedělný	5 714	3,4
Papírenský	3 429	2,0
Polygrafický	2 681	1,6
Energetický	1 378	0,8
Celkem	169 118	100,0

Zdroj dat: Mareš (1976)

Vysvětlivky: * agregace průmyslu hutnického, kovozpracujícího, strojírenského a elektrotechnického, ** včetně těžby stavebních surovin

Okresem s největším počtem osob zaměstnaných v průmyslu v roce 1930 byl Děčín (47 tis.). V porovnání s ostatními okresy kraje zde nejvíce lidí pracovalo v textilním průmyslu (21 tis.), kovoprůmyslu (10 tis.), průmyslu potravinářském (3 tis.), dřevozpracujícím (2,3 tis.), papírenském (0,35 tis.) a polygrafickém (0,3 tis.). Okres Teplice (s celkovým počtem zaměstnaných v průmyslu 43 tis.) měl v kraji dominantní postavení v zaměstnanosti ve sklářském průmyslu (7,7 tis.), průmyslu stavebních hmot (5,9 tis.) i průmyslu oděvním a kožedělném (2 tis.). Nejvyšší počet zaměstnaných v chemickém průmyslu a energetickém průmyslu byl v kraji v okrese Ústí nad Labem. Těžební průmysl byl nejvíce zastoupen v okrese Most s počtem zaměstnaných zhruba 13 tis. K nejznámějším průmyslovým podnikům tehdejší doby patřily ústecké chemické závody Spolek pro chemickou a hutní výrobu (výroba sody, kyselin, vápna) a Schichtovy závody (výroba tuků, olejů, margarínů a zubních past) (blíže viz Kaiserová, Kaiser a kol., 1995) a chomutovské Válcovny trub (Mannesmannovy závody – blíže viz Binterová, 2002) specializující se na bežešvé trubky.

Zdroj dat: J. Mareš (1976)

Nastoupená vývojová trajektorie byla přerušena zásadními událostmi po roce 1930 (celosvětová hospodářská krize, II. světová válka, odsun německého obyvatelstva, nástup socialismu). Spojitost těchto fenoménů s vývojem českého průmyslu byla blíže diskutována v předešlé kapitole. V Ústeckém kraji byl jejich projev a dopady velmi intenzivní, což bylo dáno především silným stupněm internacionalizace a vazbami místního průmyslu na zahraniční trhy (důsledkem byly tvrdé dopady hospodářské krize) a pozicí v pohraničí s přítomností převažujícího německého obyvatelstva. Výsledkem byl, v průběhu a po konci II. světové války, významný pokles výroby, opuštěné či zničené výrobní kapacity, odchod většiny vlastníků a dosavadních pracovníků průmyslu.

9.1.2 Průmysl v socialistickém období

Po roce 1948 bylo přistoupeno k zásadní rekonstrukci průmyslových kapacit, obnově zaměstnanosti v průmyslu a posílení extenzivního charakteru výroby založeném na využívání přírodních zdrojů, ale i zatěžování krajiny. Odchod německého obyvatelstva a další aspekty společenského vývoje se promítly do fundamentálních změn v průmyslové výrobě:

- V oblasti vlastnictví a řízení podniků, kdy všechny průmyslové kapacity přešly do vlastnictví státu. Zánik podstaty a funkce vlastnictví majetku a omezení osobní angažovanosti a odpovědnosti za dlouhodobé prosperování podniku se staly zdrojem problémů podniků v dalších letech existence.
- V oblasti dodavatelsko-odběratelských vztahů, kdy převaha dosavadních obchodních vztahů byla přerušena či přeorientována do jiných geografických prostředí. Původně silná orientace zejména na německé prostředí byla nahrazena vazbami na státy socialistického bloku a jejich sympatizanty.
- V oblasti báze zaměstnanců průmyslových podniků, kdy došlo mnohde takřka k totální obměně pracovního kolektivu. Byla narušena kontinuita v uchovávání a předávání znalostí a zkušeností (zejména tacitních).

První fáze socialistického období (1948 – první polovina 60. let) se vyznačuje masivní obnovou válekou poničených provozů a budováním zcela nových průmyslových kapacit převážně orientovaných na chemický, hutnický, kovozpracující a strojírenský průmysl. Výrazně rostla průmyslová výroba i zaměstnanost. J. Zahálka (1963) uvádí pro celý bývalý Severočeský kraj mezi roky 1955 - 1961 nárůst průmyslové produkce o 69 % a nárůst zaměstnanosti o 16 %. Celkový počet zaměstnaných v průmyslu k roku 1960 na území Ústeckého kraje (158 tis.) byl o více než 10 tis. nižší než v roce 1930. Zde je však třeba si uvědomit masivní odchod německého obyvatelstva a situaci, kdy ani do dnešní doby mnohé obce ani kraj jako celek nemají stejný stav obyvatel jako před druhou světovou válkou. V roce 1930 žilo na území Ústeckého kraje 1 115 tis. obyvatel, v roce 1950 735 tis. a na konci roku 2010 to bylo 836 tis. Průmysl byl tak naopak jednou z prvních geografických struktur, jejichž kvantitativní obnova proběhla nejrychleji. Z hlediska odvětví zaznamenaly významný absolutní i relativní propad výroby spojené s industrializací v prvních fázích průmyslové revoluce a navázané na německý kapitál a trhy (zejména textilní průmysl, ale i sklářský a dřevozpracující průmysl). Naopak významné absolutní posílení zaznamenaly těžba, agregace kovoprůmyslu a chemický průmysl. Relativně skoro čtyřnásobným růstem počtu zaměstnaných ve srovnání s hodnotami v roce 1930 se prezentoval energetický průmysl. Z hlediska celorepublikového byl významný především těžební (40 tis. pracujících v kraji

tvořilo 25 % všech pracujících v těžbě na území dnešní ČR) a chemický průmysl (18,3 tis. pracujících, 21% podíl na hodnotě ČR).

Tab. 21 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích na území Ústeckého kraje v roce 1960 a její změny od roku 1930

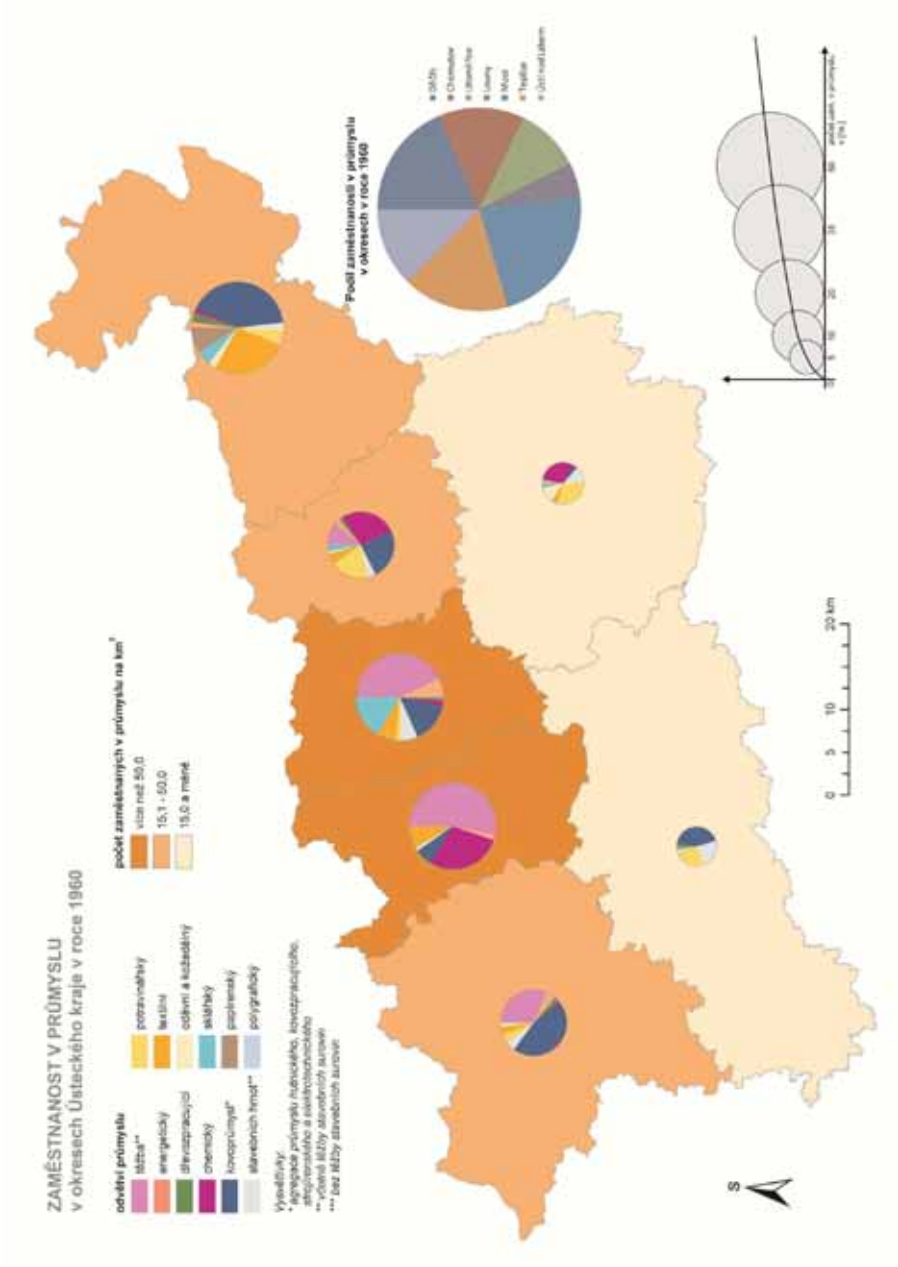
Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1960/1930	Nárůst (pokles) zaměstnaných
Těžba **	39 906	25,3	128,1	8 755
Kovoprůmysl*	39 007	24,7	144,7	12 059
Chemický	18 345	11,6	189,5	8 664
Textilní	17 052	10,8	47,2	-19 113
Potravinářský	11 213	7,1	80,1	-2 793
Sklářský	8 241	5,2	67,4	-3 984
Stavebních hmot***	7 854	5,0	44,8	-9 675
Energetický	5 298	3,4	384,5	3 920
Papírenský	3 935	2,5	114,8	506
Oděvní a kožedělný	3 235	2,1	56,6	-2 479
Dřevozpracující	2 959	1,9	36,0	-5 252
Polygrafický	643	0,4	24,0	-2 038
Celkem	157 688	100,0	93,2	-11 430

Zdroj dat: Mareš (1976)

Vysvětlivky: * agregace průmyslu hutnického, kovozpracujícího, strojírenského a elektrotechnického, ** včetně těžby stavebních surovin, *** bez těžby stavebních surovin

Stejně jako v roce 1930, tak i v roce 1960 bylo nejvíce osob zaměstnáno v průmyslu v okrese Děčín (37 tis. pracovníků), kde nadále byla největší zaměstnanost v kraji v agregaci kovoprůmyslu (15 tis.), textilním průmyslu (už ale pouze zhruba 10 tis.), papírenském (3,3 tis.), dřevozpracujícím (1,2 tis.) a v polygrafickém průmyslu (0,3 tis.). V okrese Teplice (celkově 34 tis. pracujících v průmyslu) byl ve srovnání s ostatními okresy nejvýznamnější průmysl sklářský (5,4 tis.) a stavebních hmot (2 tis.) a rovněž nově také průmysl energetický (2,3 tis.). Oba okresy (Děčín, Teplice) zaznamenaly největší úbytek pracovníků v průmyslu mezi roky 1930 a 1960 (v součtu skoro 20 tis.). Okres Most (celkově k roku 1960 33 tis. pracujících v průmyslu) se v uvedeném období prezentoval největším nárůstem počtu zaměstnaných v průmyslu (12 tis.). V rámci kraje zde nejvíce osob působilo v těžbě (17 tis.) a v průmyslu chemickém (9 tis.).

Obr. 11 Zaměstnanost v průmyslu v okresech Ústeckého kraje v roce 1960

Zdroj dat: J. Mareš (1976)

V druhé polovině 60. let a v letech 70. dochází na území kraje, z pohledu zaměstnanosti, ke stagnaci vývoje průmyslu. Kopačka (1992) popisuje trend nivelizačních tendencí v průmyslu, kdy docházelo k poklesu tradičně silných průmyslových okresů a naopak k posilování oblastí, v nichž do té doby průmysl neměl zásadní postavení. V případě Ústeckého kraje tak dochází k úbytku pracovníků v průmyslu v okresech Most, Teplice, Ústí nad Labem a později i Děčín, naopak rostl počet zaměstnaných v okresech spíše zemědělských (Louny, Litoměřice) a díky dalšímu rozšíření těžby i v okrese Chomutov.

Od konce 70. let a v průběhu celých 80. let nastává opětovné období extenzivního růstu symbolizované intenzivní investiční činností do průmyslových kapacit a růstem zaměstnanosti v hlavních odvětvích (těžba, chemie) v pánevních okresech kraje (Most, Chomutov, Teplice, Ústí nad Labem). Jak již bylo v práci několikrát naznačeno, tato expanze absolutně neodrážela potřeby regionální ekonomiky, výkonnost firem a byla zcela v rozporu s tehdejšími trendy ve vyspělých státech, které po ropné krizi utlumovaly provozy těžkého průmyslu s velkou energetickou náročností. Lze ji tedy pokládat za základ pozdějšího formování kraje do podoby starého průmyslového regionu. K 31. 12. 1989 přesahoval počet osob zaměstnaných v průmyslu v Ústeckém kraji hodnotu 186 tis. Více než čtvrtina všech zaměstnaných osob v průmyslu byla zaměstnána v agregaci kovoprůmyslu (25,8 %). V prvních třech největších odvětvích (kovoprůmysl, těžba a chemický průmysl) působilo více než 60 % pracovníků průmyslu. Tato tři odvětví zaznamenala i významný absolutní růst pracovníků ve srovnání s hodnotami z roku 1960 (souhrnně více než 19 tis. osob, z toho v kovoprůmyslu více než 9 tis.). Relativně oproti roku 1960 opět registrujeme nárůst průmyslu energetického (tentokrát dvojnásobný) způsobený výstavbou tepelných elektráren.

Dle dostupných statistických dat mezi roky 1960 a 1989 rostl, především relativně, rovněž průmysl sklářský a také polygrafický. Naopak stejně jako mezi roky 1930 – 1960, tak i v období 1960 až 1989 došlo k dalšímu, tentokrát však již pozvolnějšimu, poklesu průmyslu textilního, dřevozpracujícího a stavebních hmot. Z hlediska podílu na zaměstnanosti v daných odvětvích průmyslu v ČR byla v kraji významná koncentrace těžebního a chemického průmyslu (oba se podílely na zaměstnanosti ve svých odvětvích na území dnešní ČR zhruba 20 %).

Tab. 22 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích na území Ústeckého kraje k 31. 12. 1989 a její změny od roku 1960

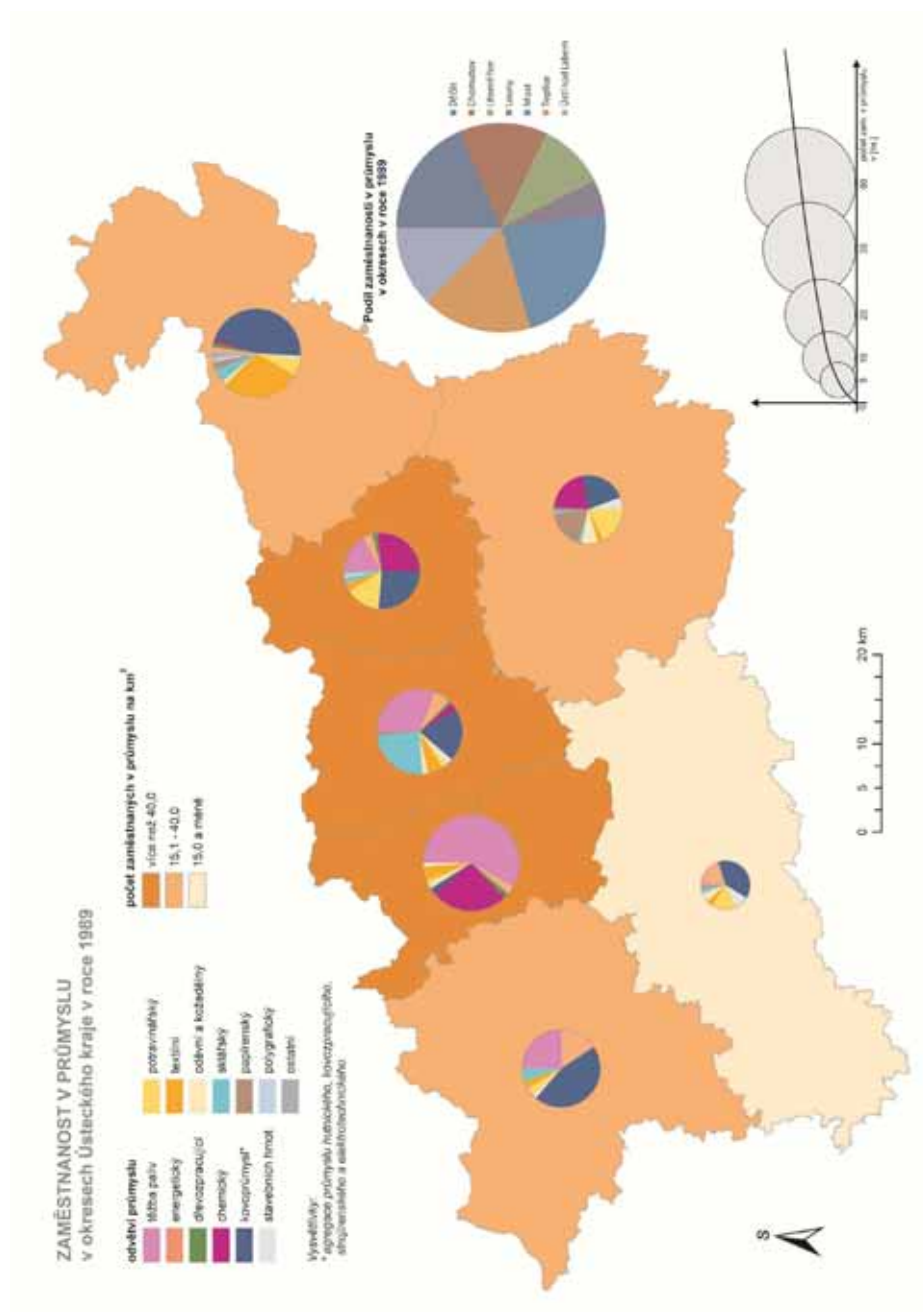
Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1989/1960	Nárůst (pokles) zaměstnaných
Kovoprůmysl	48 143	25,8	123,4	9 136
z toho: hutnický	11 244	6,0	N	N
kovozpracující	13 923	7,5	N	N
strojířenský	17 204	9,2	N	N
elektrotechnický	5 772	3,1	N	N
Těžba paliv	44 347	23,8	111,1	4 441
Chemický	22 597	12,1	123,2	4 252
Textilní	16 404	8,8	96,2	-648
Potravinářský	12 874	6,9	114,8	1 661
Sklářský	12 245	6,6	148,6	4 004
Energetický	10 673	5,7	201,5	5 375
Papírenský	5 110	2,7	129,9	1 175
Dřevozpracující	2 721	1,5	92,0	-238
Oděvní a kožedělný	4 182	2,2	129,3	947
z toho: oděvní	2 448	1,3	N	N
kožedělný	1 734	0,9	N	N
Stavebních hmot	4 091	2,2	52,1	-3 763
Ostatní	1 980	1,1	N	N
Polygrafický	1 259	0,7	195,8	616
Celkem	186 626	100	118,4	26 958

Zdroj dat: Mareš (1976), Toušek, Tonev (2002), Informační systém o průmyslu, CRR. MUNI (2000)

vysvětlivky: N – údaje za rok 1960 nebyly k dispozici

Na konci socialistického období pracovalo v meziokresním porovnání nejvíce osob v průmyslu v okrese Most (42 tis. pracovníků). Zde byla v kraji největší zaměstnanost v těžbě (24 tis.), v chemickém průmyslu (11 tis.) a v dřevozpracujícím průmyslu (0,7 tis.). V okrese Děčín s 35 tis. pracovníky v průmyslu celkově byla z pohledu zastoupení v ostatních okresech kraje nejvyšší zaměstnanost v kovoprůmyslu (16 tis.) a průmyslu textilním (10 tis.). Sklářský průmysl byl v kraji nejvíce zastoupen tradičně v okrese Teplice (7,7 tis.), nejvyšším počtem zaměstnaných v energetickém průmyslu v kraji (3,8 tis.) se prezentoval okres Chomutov. Pozoruhodná je dynamika průmyslu v okrese Litoměřice, který se sice v rámci celkového počtu pracujících v průmyslu i v roce 1989 držel na předposledním místě mezi okresy v kraji (19 tis.), ale byla zde na úrovni okresů kraje největší zaměstnanost v potravinářském průmyslu (3,5 tis.), papírenském průmyslu (3,4 tis.) a v průmyslu stavebních hmot (1 tis.). Právě v okrese Litoměřice byl mezi roky 1960 a 1989 zaznamenán nejvyšší nárůst pracujících v průmyslu (11 tis.), následovaly okresy Most (9 tis.) a Chomutov (6 tis.).

Obr. 12 Zaměstnanost v průmyslu v okresech Ústeckého kraje v roce 1989

Zdroj dat: Toušek, Tonev (2002)

Jednou ze základních metod analýzy průmyslu v území je posouzení jeho specializace. K hodnocení je možné využít index specializace (IS), který udává poměr podílu daného odvětví na celkové zaměstnanosti kraje (okresu) k podílu tohoto odvětví na celkové zaměstnanosti v ČR. Abychom mohli hovořit o tom, že kraj je specializován na určité průmyslové odvětví, musí index specializace překročit hodnotu 2, v případě okresu hodnotu 3 (blíže viz tabulka).

Tab. 23 Specializace průmyslových odvětví v Ústeckém kraji a jeho okresech k 31. 12. 1989

	Index odvětvové specializace							
	UK	DC	CH	LT	LO	MO	TP	UL
Těžba	2,67	0,05	2,76	0,02	0,07	8,93	3,79	1,50
Potravinářský	1,10	1,10	0,59	2,38	1,47	0,31	0,35	1,84
Textilní	1,30	4,81	0,45	0,35	0,36	0,96	0,94	0,41
Oděvní	0,55	0,47	0,22	1,45	0,91	0,59	0,38	0,11
Kožený	0,32	0,15	0,15	0,92	0,41	0,15	0,45	0,14
Dřevozpracující	0,44	0,58	0,15	0,28	0,23	0,75	0,41	0,50
Papírenský	2,19	2,55	0,26	11,75	0,54	0,00	1,28	0,00
Polygrafický	0,91	2,30	0,10	0,18	0,07	1,18	0,17	1,68
Chemický	2,35	0,28	0,02	3,40	0,10	6,87	0,60	4,08
Sklářský	2,05	1,72	1,64	0,48	0,55	0,19	8,34	0,61
Stavebních hmot	0,93	0,57	0,61	1,73	2,19	0,87	1,23	0,00
Hutnický	0,95	0,66	4,90	0,02	0,00	0,00	0,40	0,70
Kovozpracující	1,53	3,23	2,02	1,43	1,01	0,30	1,57	0,93
Strojírenský	0,35	0,96	0,08	0,38	0,31	0,04	0,34	0,30
Elektrotechnický	0,51	0,98	0,26	0,11	1,36	0,03	0,42	0,61
Ostatní	0,42	0,81	0,25	0,70	0,26	0,31	0,14	0,41
Energetický	2,30	1,00	6,08	0,29	4,20	1,57	2,66	1,24
Průmysl celkem	1,09	1,22	1,09	0,90	0,62	1,51	1,19	0,86

Zdroj dat: Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru národního hospodářství v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství ČSR za rok 1989, ČSÚ (1990)

Vysvětlivky: UK – Ústecký kraj, DC – okres Děčín, CH-okres Chomutov, LT – okres Litoměřice, LO – okres Louny, MO – okres Most, TP-okres Teplice, UL – okres Ústí nad Labem

Na konci socialistického období pracovalo v průmyslu 44 % z celkového počtu zaměstnaných v Ústeckém kraji. Regionální ekonomika kraje byla vysoce specializována na průmysl těžební, chemický, energetický, papírenský a sklářský. K 31. 12. 1989 pracovalo v těžbě zhruba 10 % všech pracujících v kraji. Těžební průmysl je ze své podstaty nezbytný pro fungování národního hospodářství, pro regionální ekonomiku však znamená specializaci a závislost na časově limitované aktivitě, která nezakládá předpoklady pro dlouhodobou udržitelnost a konkurenceschopnost. Průmyslovou specializaci kraje táhly okresy Most, Děčín, Teplice a Chomutov. Okres Ústí nad Labem plnil funkci správního centra kraje s výraznějším zastoupením zaměstnanosti ve veřejné správě a dalším terciéru. Ve dvou

okresech, které nelze označit jako specializované na průmysl (Louny, Litoměřice), byl tradičně silný zemědělský sektor. Na úrovni okresů byla významná specializace okresu Most na těžební a chemický průmysl. V těžbě pracovalo na konci roku 1989 skoro 35 % všech pracujících v okrese a v chemickém průmyslu pak dalších 16 %. V okrese Most se zaměstnanost v průmyslu podílela 60 % na celkové zaměstnanosti. Zhruba 50 % zaměstnaných v průmyslu se prezentovaly okresy Děčín a Teplice, což bylo dáno především u okresu Děčín specializací na textilní a kovozpracující průmysl, u okresu Teplice pak silnou tradicí sklářského průmyslu. Vybudované tepelné elektrárny v průběhu 70. a 80. let určily specializaci okresů Chomutov a Louny na průmysl energetický. Papírny ve Štětí podměnily specializaci okresu Litoměřice na papírenský průmysl, který se podílel na celkové zaměstnanosti v okrese hodnotou 7 %. V tomto okrese pracovalo mezi všemi okresy kraje nejméně lidí v průmyslu (25 %).

V regionální ekonomice hrály dominantní úlohu velké, vertikálně organizované podniky. Největší doly (Jan Šverma a Obránců míru na Mostecku a Československé armády na Chomutovsku) byly sdruženy do podniku Severočeský hnědouhelný revír, kde celkově pracovalo až 40 tis. pracovníků. Po vzoru sovětského Donbasu byl napodoben koncept územně výrobních komplexů (Kolosojskij, 1958) a v blízkosti těžby byla soustředěna návazná průmyslová odvětví. Jde zejména o tepelné elektrárny spalující uhlí (Komořany, Ervěnice, Tušimice, Ledvice, Pruněrov a Počerady) a energeticky náročné provozy kovoprůmyslu a chemického průmyslu.

Tab. 24 Největší průmyslové podniky dle počtu zaměstnanců (stav k 31. 12. 1989)

Podnik	Průmysl	Lokalizace	Zaměstnanci
Severočeský hnědouhelný revír	Těžební	pánevnické okresy	36 359
Chemická závody Záluží	Chemický	Litvínov	11 087
Válcovny trub a železářny Chomutov	Hutnický	Chomutov	7 750
Spolchemie	Chemický	Ústí nad Labem	5 257
Severočeské papírny Štětí	Papírenský	Štětí	4 935
Sko-Union Teplice	Sklářský	Teplice	4 749
Benar	Textilní	Benešov nad Ploučnicí	3 993
Elektrárna Tušimice	Energetický	Tušimice	3 661
Secheza	Chemický	Lovosice	3 291
Bonex	Textilní	Teplice	2 733

Zdroj dat: Informační systém o průmyslu, CRR, MU (2000)

Souhrnná charakteristika stavu průmyslové výroby na území Ústeckého kraje na konci socialistické industrializace striktně směřuje k budoucí podobě území odpovídající definování starých průmyslových regionů:

- Rozhodující odvětví jsou založená na extenzivním využívání vyčerpatelných surovin (jak samotná těžba hnědého uhlí, tak technologické nastavení tepelných elektráren či vstupy pro některé výroby v chemickém průmyslu).
- Výrazný podíl těžkého průmyslu a produkce vstupních komponent pro specializovanější odvětví zpracovatelského průmyslu v jiných regionech, menší kontakt s trhem a spotřebiteli, omezenější tlak na dlouhodobou tvorbu produktových inovací.
- Striktně fordisticky orientovaná produkce založená na extenzivním využívání nekvalifikované pracovní síly, fyzického prostředí a krajiny.

- Dominance velkých, vertikálně organizovaných firem charakterizovaných přezaměstnaností a produkujících často výrobky s problematickou uplatnitelností na světových trzích. Díky absenci tržních mechanismů firmy nebyly ochotny zavádět produktové a procesní inovace.
- Lokalizace významných strategických odvětví z hlediska fungování státu (těžba, chemie) s výrazným podílem rozhodovacích mechanismů mimo region, omezenější výskyt ekonomických elit s vazbou na region.

9.2 Transformace průmyslu po roce 1989

Celospolečenské změny v 90. letech a jejich důsledky přinesly pro regionální ekonomiku Ústeckého kraje (a zvláště její průmyslové struktury) poznání, že za stávajícího rozsahu není její existence v tržní ekonomice udržitelná, a tedy dále možná. Muselo dojít k reálnému pojmenování efektivnosti, stavu zásob a časového horizontu v těžbě hnědého uhlí, nutnosti přikročit k restrukturalizaci velkých podniků s neefektivní výrobou v zájmu zachování holé existence a k ukončení provozu mnohých středně velkých podniků. Transformační období lze rozdělit do dvou vývojových etap. První etapa (přibližně do konce roku 1999) je charakterizována silnou **spontánní deindustrializací** generovanou působením tržních mechanismů a řízených transformačních procesů z centrální úrovně (privatizace, liberalizace, restituce). Výsledkem je úbytek průmyslových kapacit, pokles výroby a zaměstnanosti. Druhá etapa (od roku 2000) vychází z určité reakce na předchozí celkový propad regionální ekonomiky a za politické, finanční a institucionální asistence dochází k podpoře **organizované reindustrializace**, což vede, zejména prostřednictvím přílivu zahraničních investic, k opětovnému posílení průmyslových kapacit, výroby a ke stabilizaci zaměstnanosti v průmyslu (a tím k zastavení rostoucí míry nezaměstnanosti).

9.2.1 Průmysl v 90. letech (spontánní deindustrializace)

Jak již bylo naznačeno výše, mezi roky 1989 a 1999 probíhal nevyhnutelný a spontánní proces redukce průmyslových kapacit. Celkový počet zaměstnaných poklesl za prvních deset let transformace o skoro 80 tis. na celkovou hodnotu 108 tis. pracujících. Zásadní byl propad v zaměstnanosti v odvětví těžby (úbytek zhruba 30 tis. pracovníků). Jednalo se především o těžbu hnědého uhlí, kde nízká efektivita způsobu těžby, omezená konkurenceschopnost vytěženého uhlí a postupné vyčerpávání zásob vedly k zavedení útlumových programů, skokového propuštění zaměstnanců a rušení provozů. Významné poklesy absolutního počtu zaměstnaných zaznamenaly také textilní výroba, chemie a hutnictví.

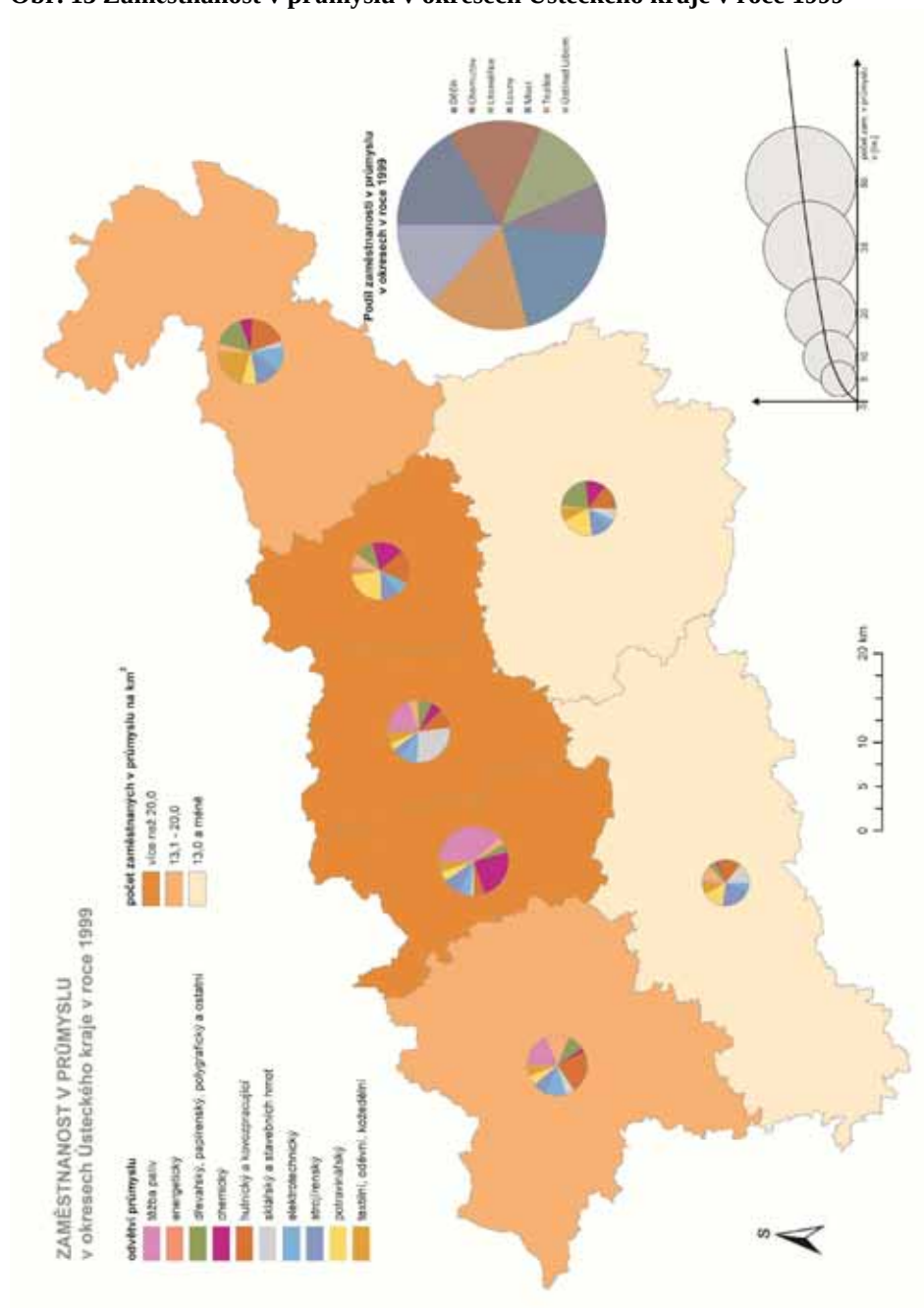
Tab. 25 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích na území Ústeckého kraje k 31. 12. 1999, její změny od roku 1989

Odvětví průmyslu	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 1999/1989	Pokles (nárůst) zaměstnaných
Těžba	14 996	13,88	33,82	-29 351
Kovozpracující	12 251	11,34	87,99	-1 672
Chemický	11 767	10,89	52,07	-10 830
Strojírenský	10 996	10,18	63,92	-6 208
Potravinářský	10 714	9,92	83,22	-2 160
Elektrotechnický	8 689	8,04	150,54	2 917
Sklářský a stavebních hmot	8 547	7,91	52,32	-7 789
Energetický	6 494	6,01	60,85	-4 179
Textilní	5 060	4,68	30,85	-11 344
Ostatní	3 623	3,35	182,98	1 643
Oděvní	3 218	2,98	131,45	770
Dřevozpracující	3 205	2,97	117,79	484
Papírenský	3 204	2,97	62,70	-1 906
Hutnický	3 096	2,87	27,53	-8 148
Polygrafický	1 508	1,40	119,78	249
Kožený	682	0,63	39,33	-1 052
Průmysl celkem	108 050	100,00	57,90	-78 576

Zdroj dat: Toušek, Tonev (2002), Informační systém o průmyslu, CRR, MU (2000)

Největší pokles zaměstnaných v průmyslu mezi roky 1989 a 1999 byl zaznamenán v okrese Most (21 tis. osob). Největší podíl na propadu měla redukce pracovníků v odvětví těžby, neboť se jejich počet v průběhu deseti let zmenšil o 16 tis. O více než 5 tis. osob poklesla zaměstnanost v chemickém průmyslu. Okresem s druhým největším poklesem byl Děčín (více než 16 tis. osob), kde se konal úbytek především v textilním průmyslu v počtu zhruba 7 tis. pracovníků. V okrese Teplice ubylo v průmyslu zhruba 15 tis. pracovníků, na čemž se podílelo především omezení pracovníků v těžebním průmyslu (7 tis.). Přes výše uvedené dramatické poklesy zůstalo v průmyslu k 31. 12. 1999, nejvíce osob zaměstnáno v okrese Most (21 tis. pracovníků). Při srovnání s ostatními okresy Ústeckého kraje zde byla nejvyšší zaměstnanost v těžebním (8 tis. pracovníků) a chemickém průmyslu (5 tis.). V okrese Děčín pracovalo v roce 1999 v průmyslu 16 tis. osob a v žádném dalším okresu kraje nebyla vyšší zaměstnanost v průmyslu textilním a oděvním (3,7 tis.), agregaci průmyslů dřevařského, papírenského, polygrafického a ostatního (2,8 tis.), v průmyslu strojírenském (2,3 tis.) a elektrotechnickém (2,1 tis.). Sklářský průmysl byl v kraji tradičně nejsilnější z pohledu zaměstnanosti zastoupen v okrese Teplice, průmysly energetický, hutnický a kovozpracující v okrese Chomutov. Počet zaměstnaných v potravinářském průmyslu byl nejvyšší v okrese Ústí nad Labem (3,2 tis. pracovníků).

Obr. 13 Zaměstnanost v průmyslu v okresech Ústeckého kraje v roce 1999

Zdroj dat: Toušek, Tonev (2002)

K hodnocení vývoje specializace regionální ekonomiky v prvním období transformace můžeme opět, stejně jako pro období socialismu, využít index specializace (hodnoty pro Ústecký kraj a jeho okresy nabízí tabulka). Index specializace poklesl pro průmysl celkem k 31. 12. 1999, oproti stejnému datu roku 1989, u Ústeckého kraje a u všech průmyslově specializovaných okresů. Naopak hodnota indexu specializace vzrostla u okresů Litoměřice a Louny, ale to je dáno spíše transformačními procesy v jejich zemědělském sektoru. K poslednímu dni roku 1999 byl podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti v kraji 30% a v žádném okrese nepřesáhl hodnotu 40 %. Nejvyšší podíl pracujících v průmyslu byl v okrese Most (37 %), Děčín a Teplice (oba 33 %). Ústecký kraj byl v rámci republiky specializován na průmysl těžební a papírenský. Silná úloha těžebního průmyslu je dána jeho silnou specializací v okresech Most, Teplice a Chomutov. V kraji pracovalo v těžbě zhruba 5 % z celkového počtu pracujících, v okrese Most to bylo 14 %, v okresech Teplice a Chomutov zhruba 6 %. Specializace na papírenský průmysl byla tlačena především lokalizací výrobních podniků na Litoměřicku s celkovým podílem 4 % na zaměstnanosti v okrese.

Tab. 26 Specializace průmyslových odvětví v Ústeckém kraji a jeho okresech k 31. 12. 1989

	Index odvětvové specializace							
	UK	DC	CH	LT	LO	MO	TP	UL
Těžba	3,40	0,19	4,71	0,17	0,37	11,20	5,26	0,42
Potravinářský	1,00	0,78	0,54	1,68	1,35	0,52	0,39	1,83
Textilní	0,95	4,07	0,37	0,35	0,04	0,83	0,44	0,16
Oděvní	0,80	0,59	0,86	1,16	1,75	0,53	0,89	0,28
Kožený	0,42	0,11	0,61	0,58	0,48	0,12	1,04	0,15
Dřevozpracující	0,64	1,14	0,67	0,67	0,38	0,34	0,66	0,54
Papírenský	2,13	2,85	0,48	9,08	0,40	1,10	0,97	0,22
Polygrafický	0,57	0,87	0,21	0,08	0,22	0,28	0,57	1,50
Chemický	1,58	0,98	0,32	1,55	0,19	4,19	0,97	2,04
Sklářský a stavebních hmot	1,50	0,55	0,94	1,07	2,53	0,34	5,65	0,08
Hutnický	0,56	1,17	2,02	0,03	0,00	0,05	0,03	0,44
Kovozpracující	1,09	1,24	1,25	1,19	1,41	0,54	0,97	1,18
Strojírenský	0,63	0,87	0,48	0,59	1,20	0,63	0,33	0,50
Elektrotechnický	0,79	1,27	1,08	0,47	0,50	0,63	0,95	0,56
Ostatní	0,66	1,34	1,06	0,60	0,46	0,23	0,48	0,41
Energetický	1,74	1,29	3,64	0,46	2,81	1,16	1,47	1,77
Průmysl celkem	1,05	1,14	1,07	0,93	0,96	1,25	1,13	0,84

Zdroj dat: Toušek, Tonev (2002), Informační systém o průmyslu, CRR, MU (2000)

Vysvětlivky: UK – Ústecký kraj, DC – okres Děčín, CH - okres Chomutov, LT – okres Litoměřice, LO – okres Louny, MO – okres Most, TP - okres Teplice, UL – okres Ústí nad Labem

Nižší hodnoty indexu průmyslové specializace a klesající podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti můžeme interpretovat jako projev diverzifikačních tendencí regionální ekonomiky Ústeckého kraje. Potvrzují se tak teoretické koncepce i zkušenosti z mnohých starých průmyslových regionů v Evropě, že výraznou složkou jejich transformace je pokles průmyslové specializace a růst diverzifikace regionální ekonomiky.

Proměnou prošla skladba a podoba rozhodujících regionálních podniků. Restrukturalizační a privatizační procesy ve velkých podnicích vedly k omezení zaměstnanosti, rušení nejméně efektivních provozů, ale také k zachování existence a nalezení konkurenceschopné pozice na trhu (Chemopetrol, Spolchemie, Lovochemie, Glaverbel (pozn.: názvy podniků se postupem času různě měnily)). Vybrané významné regionální podniky díky neúspěšným privatizačním projektům směřovaly k jejich úplné (železářny Chomutov) či postupné (Setuza Ústí nad Labem) likvidaci. Jako problematická se ukázala velikostní kategorie podniků, které na konci socialismu měly okolo 1000 zaměstnanců, kdy tyto podniky mnohdy nebyly schopné fungovat v otevřeném konkurenčním prostředí (např. Tonaso (Neštěmice), Kovohutě a Desta Děčín, Chemofarma, Armaturka (oboje Ústí nad Labem), Šroubárna Žatec). Jako následek deindustrializačních procesů se v regionální ekonomice zformovaly nevyužité kapacity (zejména pracovní síla a fyzické struktury). Souhrnným výsledkem byl pokles výkonnosti a významu regionální ekonomiky (v roce 1995 kraj produkoval HDP na obyvatele ve výši 95 % průměru ČR a v roce 2000 ve výši 81 %), nárůst míry nezaměstnanosti, zhoršení sociální situace a celkové klima úpadku s prvky deziluze a bezvýchodnosti.

9.2.2 Průmysl na začátku 21. století (organizovaná reindustrializace)

Vzhledem k faktu, že problematičnost situace dosáhla ke konci předešlé etapy kritické hranice pro možnou eskalaci, bylo přistoupeno ke koncepční politické, finanční a institucionální podpoře místního ekonomického rozvoje. Základním směřováním bylo úsilí získat do regionu nazpět výrobní kapacity a tak držet průmyslovou tradici regionální ekonomiky (to korespondovalo s celkovou politikou státu – viz bližší představení podpůrných nástrojů v ČR v předchozí kapitole). Výsledkem byl příliv zahraničních investic do Ústeckého kraje. Podstatná část z nich směřovala do zpracovatelského průmyslu a to především do odvětví napojených na automobilový a elektrotechnický průmysl. Na zlomu tisíciletí tak došlo k zastavení problematické vývojové trajektorie a k celkové stabilizaci ekonomických poměrů. Počet zaměstnaných v průmyslu jako celku mezi roky 1999 a 2008 vzrostl zhruba o 15 tis. osob. Celkově se tak v regionální ekonomice potvrdily trendy probíhající na úrovni státu.

Tab. 27 Zaměstnanost v průmyslu v Ústeckém kraji k 31. 12. 2008 a její změny od roku 1999

	Počet zaměstnaných	Podíl na průmyslu (%)	Index 2008/1999	Nárůst (pokles) zaměstnaných
Těžba	12 tis.	10	82	-3 tis.
Zpracovatelský průmysl	99 tis.	83	123	18 tis.
Výroba a rozvod energií	9 tis.	7	94	-1 tis.
Průmysl celkem	120 tis.	100	114	15 tis.

Zdroj dat: Trh práce v ČR 1993 - 2010 (ČSÚ, 2011)

Z pohledu pokračujících restrukturalizačních procesů je důležitá stabilizace těžebního průmyslu, v němž se nadále postupuje podle dlouhodobých koncepčních útlumových programů a prakticky dochází pouze k přirozenému úbytku pracovníků odchodem do penze (mezi roky 1999 a 2008 se počet pracovníků v odvětví zmenšil o 3 tis.). Velké regionální podniky prošly změnami vlastnické struktury, které dále prohloubily transfer rozhodovacích mechanismů mimo region (Chemopetrol – vlastník polský koncern PKN Orlen, Glaverbel - vlastník AGC Glass Europe se sídlem v Bruselu, Lovochemie – vlastník společnost Agrofert a. s., Spolchemie – vlastnická struktura není známa a za vše vypovídá citace z výroční zprávy za rok 2010 „Společnost se domnívá, že je kontrolována společností ViaChem Group a. s.“).

Výše bylo naznačeno, že důležitým faktorem reindustrializace a stabilizace regionální ekonomiky byly přímé zahraniční investice směřující především do zpracovatelského průmyslu. Jedním z faktorů příchodu investic byla dostupná infrastruktura v podobě nově vybudovaných průmyslových zón. Přehled plošně největších průmyslových zón v kraji nabízí tabulka. Projekt realizace průmyslové zóny Triangle, na bývalém letišti v blízkosti města Žatec, se dokonce stal prioritním projektem regionálního rozvoje Ústeckého kraje po roce 1989. Zóna byla zařazena mezi tzv. strategické průmyslové zóny v ČR (dále např. zóna v Nošovicích či areál Škody Plzeň), u kterých byl očekáván příchod významného zahraničního investora. Z dnešního pohledu se problematicky jeví vysoká nákladnost projektu, potíže se současnou obsazeností zóny a celková neprogresivnost zvoleného řešení ve vztahu k soudobým trendům územního rozvoje ve vyspělých regionech světa.

Tab. 28 Největší nově vybudované průmyslové zóny v Ústeckém kraji po roce 1989

Název zóny	Lokalita	Rozloha (ha)	Varianta
Triangle	Žatec	363	Greenfield
Joseph	Most	190	Greenfield
Industriální park Verne	Kláštorec n. O	142	Greenfield
Průmyslové a logistické centrum Lovosice	Lovosice	120	Greenfield
PZ Kadaň	Kadaň	81	Greenfield
PZ Krupka	Krupka	77	Greenfield

Zdroj dat: Databáze průmyslových zón Krajského úřadu Ústeckého kraje_(2011)

Vedle průmyslových zón byly dále, ve spolupráci s národní úrovní, vytvořeny finanční a institucionální stimulační mechanismy pro lákání zahraničního kapitálu. Vedle již dříve zmíněného systému investičních pobídek nabízeného ze strany státu a fungování Agentury CzechInvest, byly nastaveny regionální a lokální finanční zdroje (např. město Ústí nad Labem disponovalo vlastním subsystémem investičních pobídek) a podpůrné institucionální prostředí (existoval Odbor hospodářské strategie Ústeckého kraje; později striktně orientovaný pouze na strategickou zónu Triangle, odbor podporující zahraniční investice na mosteckém magistrátu, Investiční centrum v rámci magistrátu Ústí nad Labem).

Dostupná infrastruktura i podpůrné rámce vyústily v příliv zahraničního kapitálu do regionu, a to právě zejména v podobě průmyslově orientovaných firem. Celkově přišlo do Ústeckého kraje mezi roky 1993 a 2010 prostřednictvím agentury CzechInvest 185 investičních projektů, které při žádosti o investiční pobídky deklarovaly v souhrnu vytvořit skoro 30 tis. pracovních míst. Z celkového počtu projektů 90 % směřovalo do zpracovatelského průmyslu. Většinou se jedná o firmy, které se pohybují na druhém až třetím řádu hierarchie produkčních řetězců, kde klíčovými faktory jejich příchodu do regionu byly právě nabízené stimuly, nízké náklady na pracovní sílu (bez zásadnější kvalifikace) a nízký stupeň regulativních opatření v regionu (např. ve vztahu k životnímu prostředí – zde je ukázkový případ firmy Nematik, jejíž podoba výroby byla v Plzni shledána jako neakceptovatelná, zatímco pro Most se stala preferovanou investicí).

Tab. 29 Nejvýznamnější přímé zahraniční investice v kraji realizované prostřednictvím agentury CzechInvest v Ústeckém kraji

Investor	Průmysl	Země původu	Lokalizace	Deklarovaný počet pracovníků
IPS Alpha Technology	Elektrotechnický	Japonsko	PZ Triangle	2 100
Nemak	Automobilový	Mexiko	Most	1 361
Black & Decker	Strojírenský	USA/VB	Ústí nad Labem	1 300
Candy	Strojírenský	Itálie	Podbořany	600
FTE Automotive	Automobilový	Německo	Podbořany	588

Zdroj dat: databáze Agentury CzechInvest (2011), pozn.: deklarovaný počet pracovníků v době žádosti o investiční pobídky neodpovídá pozdějšímu reálnému stavu

Počínaje rokem 2009 se v kraji projevily důsledky světové hospodářské krize, které měly za následek pokles průmyslové výroby a zaměstnanosti. V předchozí kapitole jsou nastíněny dopady krize na český průmysl jako celek. Hodnocení regionálních dopadů je problematické z hlediska pomalejšího zveřejňování regionálních dat ze strany ČSÚ a jejich celkově slabé vypovídající schopnosti. Dle doposud publikovaných výsledků Výběrového šetření pracovních sil (ČSÚ, 2011) v roce 2009 v Ústeckém kraji začala ve srovnání s rokem 2008 zaměstnanost v průmyslu klesat (pokles zhruba 2 tis. pracovníků ve zpracovatelském průmyslu). V roce 2010 byl zaznamenán v průmyslu celkově pokles zhruba 9 tis. pracovníků, z toho 6 tis. ve zpracovatelském průmyslu. Detailnější hodnocení krize v Ústeckém kraji, zejména ve vztahu k sensitivitě jednotlivých odvětví průmyslu, musí být předmětem budoucích výzkumů.

Celkové zhodnocení změn v průmyslové výrobě po roce 1989 v Ústeckém kraji

Průmyslová produkce a díky její významnosti i celá regionální ekonomika kraje je charakterizována postupným snižováním celkového významu pro ekonomiku státu (podíl HDP na obyvatele se v posledních letech ustálil na 80 % průměru ČR). To je dáno především poklesem ve výrobě a zaměstnanosti v průmyslu jako celku, ale s výrazným symbolickým projevem v těžebním průmyslu. Silný proces deindustrializace byl na přelomu tisíciletí kompenzován atrakcí zahraničního kapitálu do výrobních firem v nižších hierarchiích globálních produkčních řetězců. Výkonnost a parametry regionální ekonomiky se díky tomuto procesu reindustrializace stabilizovaly, ale za cenu striktní strategie založené na politice nízkých cen a omezené kvalitě výrobních faktorů (low road strategy). Tato strategie reflektuje potřeby širších mas pracujících s tradicí práce v průmyslu či s nižší kvalifikací, ale na druhou stranu nenabízí příliš mnoho adekvátních možností užší skupině lidí s vyšším vzdělanostním profilem. Další charakteristikou regionální ekonomiky je její stylizace do čistě pasivní role. Dochází k postupnému vyčerpávání ložisek hnědého uhlí a k pouhému očekávání určení priorit z pohledu managementu tradičních podniků a nových zahraničních investorů. Kompletní vlastnické struktury těchto subjektů jsou mimo region, takže pokračuje deficit aktérů z regionu v podílu na rozhodovacích mechanismech, informacích a ziscích. Z hlediska podoby podniků došlo k výraznému omezení jejich velikosti a rozpadu jejich vertikální organizace (viz tabulka).

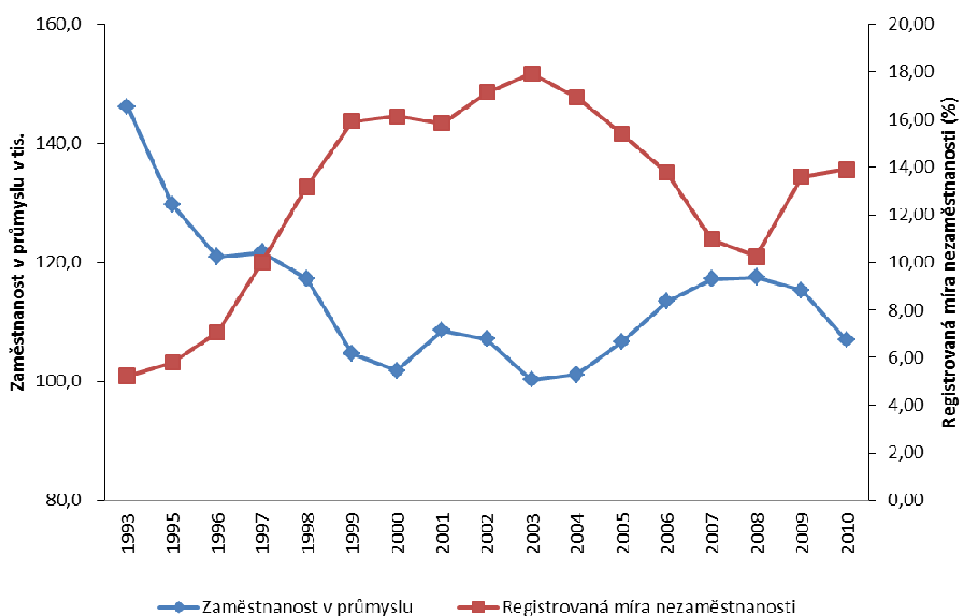
Tab. 30 Největší průmyslové podniky dle počtu zaměstnanců (stav k 31. 12. 2008)

Podnik	Průmysl	Lokalizace	Zaměstnanci
Severočeské doly a. s.	Těžební	Most, Teplice, Kadaň	3 342
Unipetrol RPA s. r. o.	Chemický	Litvínov	2 072
Czech Coal Services a. s.	Těžební	Most	1 930
IPS Alpha Technology Europe s. r. o.	Elektrotechnický	Žatec (Triangle)	1 530
Litvínovská uhelná a. s.	Těžební	Litvínov	1 020
Johnson Controls Automobilové Součástky, k. s.	Automobilový	Roudnice n.L.	1 015
Spolek pro chemickou a hutní výrobu, a. s.	Chemický	Ústí nad Labem	974
AGC Automotive Czech a. s.	Sklářský	Bílina	922
TRCZ s. r. o.	Automobilový	Lovosice	909
AGC Flat Glass Czech a. s.	Sklářský	Teplice	848

Zdroj dat: Piknerová (2011)

Stěžejním prostředím pro hodnocení transformačního procesu je regionální trh práce a v rámci něho pak zejména míra nezaměstnanosti. Při analýze dat mezi roky 1993 – 2010 sledujeme vedle vlastního průběhu křivky míry nezaměstnanosti i inverzní vztah mezi mírou nezaměstnanosti a zaměstnaností v průmyslu.

Obr. 14 Vývoj zaměstnanosti v průmyslu a míry nezaměstnanosti v Ústeckém kraji mezi roky 1993 a 2010

Zdroj dat: Zaměstnanost v průmyslu - Trh práce v ČR 1993 -2010 (ČSÚ, 2011), Registrovaná míra nezaměstnanosti - Portál zaměstnanosti na MPSV (2011)

Podmiňující faktory růstu a poklesu nezaměstnanosti jsou rozličné, přesto se nabízí interpretace, že lidé, kteří pracují v Ústeckém kraji v průmyslu, nejsou příliš schopni hledat zaměstnání mimo tento sektor a úbytek zaměstnanosti v průmyslu se automaticky promítá do růstu nezaměstnanosti. Potvrzují se tak zkušenosti z některých starých průmyslových regionů v západní Evropě, kde se ukazuje, že lidé dlouhodobě pracující v průmyslu (zejména na

pozicích vyžadujících manuální práci) se obtížně přizpůsobují trhům práce v ekonomikách založených na preferenci služeb (mj. díky horším sociálně-komunikačním kompetencím).

9.3 Možnosti rozvoje Ústeckého kraje jako starého průmyslového regionu

Tématem následující části publikace je pokusit se nabídnout koncepční rámec pro možné směřování rozvoje Ústeckého kraje jako starého průmyslového regionu. Na jedné straně je nutné samozřejmě respektovat dosavadní podobu vývojové trajektorie, tradice a výkonnost regionální ekonomiky. Na druhé straně nelze opomenout nutnost reagovat na soudobé trendy a požadavky, kdy právě schopnost regionů flexibilně se adaptovat na měnící se podmínky stanovuje možnosti jejich konkurenceschopnosti v globální ekonomice. Obojí bylo diskutováno v předchozím textu. Bylo jasně demonstrováno, že pro staré průmyslové regiony je možnost propojit „staré“ a „nově požadované“ klíčem k obnovení výkonnosti regionální ekonomiky. Nyní jde o nastínění vhodné kombinace pro Ústecký kraj. Nejde o detailní přehled konkrétních praktických kroků, postupů a nástrojů (to je úloha relevantní decizní sféry), ale o snahu vybrat důležitá ideová témata využitelná pro další směřování kraje. Tato syntéza vychází ze selekce podstatného z dosud provedených šetření a výzkumů a pro detailnější pohled je třeba odkázat na relevantní publikační činnost (např. Bednář, Slach, Koutský, Olšová, 2009, Slach, Rumpel, Koutský, 2010, Koutský, 2010). Také je třeba předem zdůraznit, že pohled je zúžen na vybrané problémy transformace Ústeckého kraje s důrazem na fungování regionální ekonomiky. V této souvislosti jsou za klíčová témata další transformace Ústeckého kraje považována:

- Tlak na diverzifikaci regionální ekonomiky a podpora dílčích regionálních inovačních systémů v selektivních progresivních odvětvích
- Podpora stabilizace a snaha o atrakci perspektivních skupin obyvatelstva s VŠ vzděláním
- Další tlak na zlepšování fyzického prostředí industriálního a urbánního prostředí
- Profilace industriální krajiny jako tématu cestovního ruchu
- Posílení managementu územního rozvoje

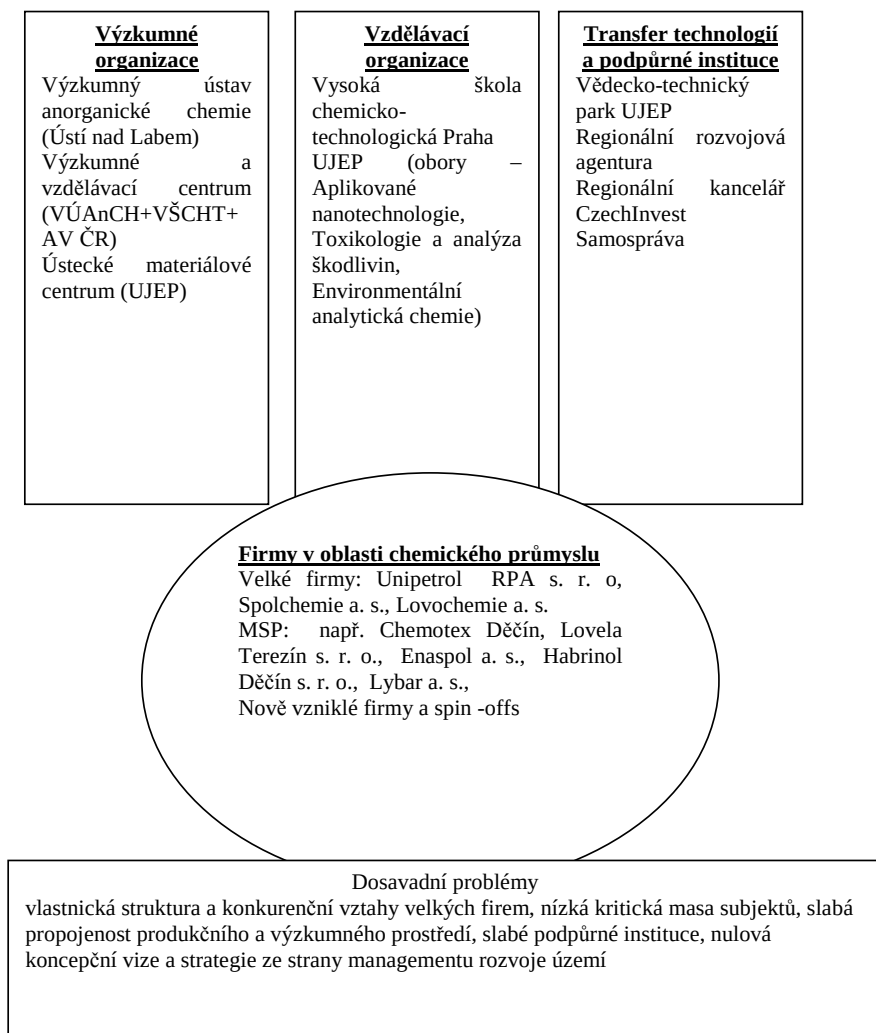
9.3.1 Tlak na diverzifikaci regionální ekonomiky a podpora dílčích regionálních inovačních systémů

V teoretické části textu bylo konstatováno, že jednou z příčin úpadku starých průmyslových regionů je jejich monostrukturnost a spoléhání na odvětví ve finální fázi životního cyklu. Regionální ekonomika se naopak musí dostat do podoby fungování s několika souběžnými odvětvími, která jsou schopna být v dlouhodobém horizontu progresivní a konkurenceschopné. Mnohem podstatnější než jejich tematické zaměření je jejich nepřetržitá schopnost adaptace na změny v externích podmínkách. To mají z dnešního pohledu ta odvětví, v nichž lze alespoň základním způsobem nastavit inovační systémy s jejich základními prvky (VaV a vzdělávání, firmy a intermediální instituce) a reálnými funkčními vazbami mezi nimi. Zároveň inovační systém může vzniknout tam, kde je tradice určitého odvětví, zkušenosti s vytvářením a transferem znalostí a technologií nebo alespoň předpoklad jejich adaptace zvenčí. Není problém, pokud je regionální ekonomika orientovaná

na průmysl, naopak pokud je průmyslové odvětví progresivní, může nabízet stabilnější a lépe placené pracovní pozice než podstatná část terciéru. Jinými slovy, představa o klíčových odvětvích pro Ústecký kraj musí vycházet z reálného základu podoby místní situace a tradice a celkových trendů v globální ekonomice. Je třeba nadále spoléhat na existenci průmyslu, neboť úvahy o masivní terciarizaci jsou, vzhledem ke znalostním a kompetenčním charakteristikám převažující pracovní síly, idealistické.

Za odvětví, která splňují výše zmíněné (zejména byla schopna se v dlouhodobém horizontu adaptovat na měnící se podmínky) a jsou tedy pro Ústecký kraj perspektivní i do budoucna, lze považovat především chemický průmysl, energetický průmysl a progresivní formy sklářského průmyslu. V těchto odvětvích existují dílčí prvky regionálního inovačního systému. Dosavadním problémem je spíše jejich propojení funkčními vazbami. Nástin podoby RIS i s dosavadními limity pro chemický průmysl obsahuje schéma a podobně by šlo komponovat i pro ostatní odvětví. Chemický průmysl je nejperspektivnější díky kvalitě výzkumného prostředí, které jako jediné v kraji je v rámci republiky nadprůměrné. Je to dáno zejména dlouhodobě silnou pozicí Výzkumného ústavu anorganické chemie (VÚAnCH), který v kraji představuje jediné výzkumné pracoviště s reálnými vazbami na aplikační sféru v podobě zakázkových úkolů. Tato instituce byla jako jediná schopná v kraji získat finanční zdroje z prioritní osy Operačního programu Výzkum a vývoj pro inovace zaměřené na podporu regionálních výzkumných center. V rámci vzdělávání je možné využít blízkosti Vysoké školy technologické v Praze, která má v regionu dlouhodobé pedagogické (např. za socialismu fungující dvouleté odborné studium realizované v Ústí nad Labem, současné úvahy o zřízení detašovaného pracoviště) i vědecko-výzkumné aktivity.

Obr. 15 Nástin podoby regionálního inovačního systému v chemickém průmyslu

Síla energetického průmyslu spočívá v obecném růstu jeho významu v čase a v kraji silném firemním prostředí díky existenci několika celorepublikově významných tepelných elektráren a tepláren, lokalizaci větrných elektráren v Krušných horách a obecnému trendu rozšíření solární energetiky. Vzdělávací a výzkumná komponenta by do budoucna mohla být zajišťována ústeckou Univerzitou Jana Evangelisty Purkyně (UJEP), kde se na Fakultě výrobních technologií a managementu nově etabloval obor Energetika a teplárenství. Obdobná situace je ve sklářském průmyslu, kde jsou regionálně významné firmy produkující ploché sklo pro automobilový průmysl a stavebnictví (zejména AGC Glass s. r. o.) a vzdělávací a potenciální výzkumný subsystém opět garantuje UJEP (Ústecké materiálové centrum, Vědecko-výzkumný park, ale i Fakulta umění a designu).

9.3.2 Podpora stabilizace a snaha o atrakci perspektivní skupiny obyvatelstva s VŠ vzděláním

Schopnost regionální ekonomiky adaptovat se na měnící se podmínky i schopnost výzkumného prostředí generovat inovativní koncepty a technologie jsou podmíněny především kvalitním potenciálem v lidských zdrojích. I samotný vznik průmyslu v kraji stál na úsilí mimořádných jedinců schopných překročit rámec tehdejších standardů a možnosti budoucí adaptability průmyslových odvětví spočívají v tomtéž. Díky tomu je nezbytné neustále usilovat o atrakci jedinců, kteří jsou schopni vytvářet progres uplatnitelný na trhu práce, aktivně pracovat s kodifikovanými i nekodifikovanými znalostmi a tvůrčím způsobem vytvářet přidanou hodnotu. Přes mnoho pochybností lze obecně do takové kategorie zařadit lidi schopné dosáhnout vysokoškolského vzdělání. Základními cíli by měly být snahy o stabilizaci stávajícího obyvatelstva a oslabování nepříznivého trendu v odchodu nejkvalifikovanějších skupin obyvatelstva do jiných regionů. Velké možnosti existují i v oblasti znovu-získání „původních“ obyvatel, kteří v důsledku absence pracovních možností či kvalitního studia dočasně zamířili mimo region. V budoucnu je pak možným cílem finální úsilí o příchod „nových“ skupin obyvatelstva. Ústecký kraj má díky tradici průmyslové produkce a jejímu následnému poklesu problematickou image a limitovaný počet nabídek na trhu práce pro takto kvalifikované lidi. Ale v kontextu soudobých teoretických přístupů se ukazuje jako efektivní vsadit na konkurenceschopnou nabídku v oblasti bydlení a volného času, což jsou faktory stále více preferované těmito skupinami. Pokud si kraj lidé zvolí jako místo bydlení a být budou díky dobré dopravní dostupnosti kraje dojíždět za prací do jiných regionů, tak existuje šance, že v budoucnu se budou podílet i na místním trhu práce.

9.3.3 Další tlak na zlepšování fyzického industriálního a urbánního prostředí

I v kontextu předchozího bodu a obecně narůstajících požadavků na estetizaci a stylizaci prostředí a význam jejich marketingové reprodukce nemůže kraj dlouhodobě konkurovat a přitahovat rozhodující kapitál a lidské zdroje s narušeným fyzickým prostředím a upadajícími veřejnými prostory zejména v rámci velkých měst. Pozůstatky po průmyslové produkci bohužel kraj velmi limitují a je třeba vyvinout mimořádné úsilí, aby se vůbec dostal do srovnatelných kategorií s „běžnými“ regiony. Výraznými proměnami prochází postindustriální krajina a vytváření zelených pásů doplněných mimořádně rozsáhlou hydričnou rekultivací v podobě vytváření jezer v původních lokalitách povrchové těžby (okolí Mostu, Bíliny, Ústí nad Labem) je krok správným směrem. Velkým tématem jsou možnosti zlepšení podoby veřejných prostor v hlavních městech kraje, které jsou narušeny jak pozůstatky strukturami po průmyslové produkci, tak necitlivými architektonickými realizacemi z doby socialismu (zvláště problematická se ze zpětného pohledu jeví výstavba 80. let. 20. stol.). V demokratické společnosti nelze zcela korigovat soukromé investice, ale je možné u nich efektivně využívat nástroj územního plánování a u staveb financovaných veřejnými prostředky striktně zavést evaluace esteticko-funkční hodnoty realizací odborným panelem expertů.

9.3.4 Profilace industriální krajiny jako tématu cestovního ruchu

Cestovní ruch se stále více stává součástí meziregionální konkurence a jednotlivé regiony usilují o zlepšení stavu a externí prezentaci svých lokalizačních a realizačních předpokladů. Důležité je založit konkurenční výhodu na profilaci jedinečného tématu, které

přitahuje obecnou pozornost. V této souvislosti musí Ústecký kraj otočit slabinu v podobě pozůstalých struktur po průmyslové produkci v přednost a využít industriální dědictví jako nenapodobitelný lokalizační faktor cestovního ruchu. K efektivnímu naplnění tématu lze přistoupit pragmaticky v podobě imitace dobrých zkušeností ze starých průmyslových regionů v západní Evropě. Již částečně bylo v tomto směru započato (např. prohlídky povrchové těžby na Mostecku, hornická štola v Krupce), ale chybí nabídka širšího spektra industriálních památek (atraktivní se jeví areál válcoven v Chomutově, nevyužívané provozy Chemopetrolu, Spolchemie a Setuzy, děčínské podniky, textilky v okolí Varnsdorfu a Rumburku). Zároveň je třeba využít další nástroje destinačního marketingu (např. jednotná komplexní propagace, jednotná vstupenka).

9.3.5 Posílení managementu územního rozvoje

V rámci snah o usměrňování rozvoje území je důležitým faktorem i kvalita managementu územního rozvoje. Na příkladu starých průmyslových regionů ze zahraničí se jasně ukazuje, že jedním z faktorů úspěšné transformace byla pokroková činnost rozhodujících institucí, které byly schopné sledovat proměnu externích podmínek a vytvářet a podporovat vize, strategie a konkrétní projekty a tím ovlivnit proces změny. V Ústeckém kraji vidíme v této souvislosti výrazné možnosti zlepšení, a to jak na krajské úrovni (relevantní odbory Krajského úřadu, Regionální rozvojová agentura, ale i regionální pracoviště státních organizací (např. CzechInvest)), tak na úrovni obcí (zejména relevantní odbory magistrátů velkých měst). Samozřejmě z pohledu odpovědnosti a řízení institucí je kvalitativní deficit primárně v politické rovině, ale její soudobá úroveň nemůže být argumentem pro všeobecnou pasivitu a institucionální rigiditu. Pokud se podíváme na uznávané inovativní koncepty vhodné i pro transformaci starých průmyslových regionů (např. podnikatelské inkubátory, klastry, integrované dopravní systémy), musíme konstatovat, že v kraji nebyl realizován ani jeden. Není nadále udržitelné, aby rozhodující instituce odpovědné za usměrňování rozvoje kraje sehrávaly striktně pasivní „úřednickou“ úlohu a transformační procesy v kraji probíhaly bez adaptace na soudobé trendy a inovativní koncepty, bez koncepčního definování klíčových rozvojových témat a jejich praktické naplňování.

Přes veškerý respekt k dosavadní práci je nutné posílit institucionální prostředí. Zkušenosti ze zahraničních území ukazují, že zlomovým faktorem transformace jsou mimořádně tvůrčí osobnosti v nadstandardně a progresivně fungujících institucích. Vzhledem k vytížení stávajících institucí a jejich pracovníků administrativou se jako nejprínosnější jeví úvahy o založení specializované instituce, vyvázané ze stávajících „úřednických“ struktur, řešící problematiku rozvoje území nebo jeho dílčích komponent. Takto etablované instituce mohou reagovat flexibilněji a řešit specifické problémy transformace kraje. Příkladem „dobré praxe“ může být v podmínkách starých průmyslových regionů dnes již téměř legendární nastavení, působení a výsledky organizace IBA Emscher Park (např. Slach, Boruta, Rumpel, 2009), kdy se této instituci přikládá stěžejní role v procesu transformace Porúří či organizace Manchester marketing zaměřené na komplexní externí i interní propagaci města. V českých podmínkách je to pak např. Útvar rozvoje a koncepce města Plzně primárně řešící koncepční činnost v oblasti přípravy dokumentů pro územní rozvoj a výstavbu.

10. Závěr

Staré průmyslové regiony představují specifická území vyspělých států světa s historicky silnou specializací na průmyslovou výrobu a výkonnou regionální ekonomikou, která však postupně procházejí změnou produkčních struktur spojenou s deindustrializačními procesy. Výsledkem je (dočasný) pokles významové pozice v regionální soustavě a nutnost čelit důležitým transformačním a adaptačním výzvám. Do skupiny starých průmyslových regionů zařazujeme území disponující základními vstupními předpoklady v podobě existence koncentračních areálů obyvatelstva s vysokou hustotou zalidnění a přítomností předdimenzované infrastruktury jako symbolu někdejší výkonnosti a pozdější stagnace výkonu regionální ekonomiky. Průmyslová výroba je charakteristická industrializací v prvních vlnách průmyslové revoluce a také přítomností konkrétních výrobních odvětví (nejčastěji spojených s těžbou surovin a textilním průmyslem), která se postupně dostávají do finální fáze životního cyklu. Regionální ekonomika ztrácí schopnost adaptovat se na měnící se podmínky a původně pozitivní aglomerační efekty se dostávají do negativní podoby a v prostředí narůstá výskyt negativních externalit. Celkovou charakteristikou starých průmyslových regionů je jejich problematičnost a zaostalost ve smyslu negativní kumulace problémů a zastaralosti struktur, které nejsou v souladu s požadavky aktuální doby.

Ze širokého spektra teoretických přístupů regionálních věd považujeme za nejvíce využitelné pro analýzu starých průmyslových regionů směry inspirované současnými poznatky evoluční ekonomické geografie. Podstatou je zdůraznění propojení historických konsekvencí a celkového kontextu do současných parametrů a možností rozvoje územních jednotek. Zejména rozpracování konceptu závislosti na zvolené cestě (path dependency) a principu uzamčení (lock-in) poskytuje vhodný explanační rámec pro pochopení formování starých průmyslových regionů i procesů jejich změny.

Fundamentální otázkou při studiu starých průmyslových regionů je diskuse možného obnovení výkonnosti regionální ekonomiky a celkové významové pozice v soustavě regionů. Proces změny (transformace) starých průmyslových regionů chápeme jako úsilí o přizpůsobení rozhodujících ekonomických, sociálních a fyzických struktur na soudobě definované požadavky regionální konkurenceschopnosti. Smyslem transformace není návrat do původní dominantní pozice v industriální době, ale pokus najít novou pozici s určitým stupněm významu v postindustriální době. Ekonomická restrukturalizace, chápáná jako hospodářská dimenze transformace (regenerace) starých průmyslových regionů, sehrává v rámci tohoto procesu celkové změny zásadní úlohu, neboť výrazně determinuje možnosti změn jak ve fyzické podobě regionů, tak v jejich sociálních charakteristikách. Jednou z jejích podob je narůstající diverzifikace regionální ekonomiky starých průmyslových regionů. Podstata spočívá ve vytvoření regionálního inovačního systému založeného na vhodné kombinaci dosavadní průmyslové tradice a nových trendů rozvoje územních jednotek. Zkušenosti a případové studie starých průmyslových regionů z vyspělých států světa dokumentují realitu tohoto předpokladu.

V práci byly představeny vybrané příklady starých průmyslových regionů v Evropě a zároveň stručně nastíněny parametry stavu jejich regionálních ekonomik ke konci roku 2008. Na základě toho byla představena možná regionálně ekonomická typologie starých průmyslových regionů v evropském prostoru. Jednotlivé kategorie byly následující: ekonomicky významné regiony bez zásadnějšího příspěvku průmyslu (příklad Greater Manchester), ekonomicky významné regiony s pokračující úlohou průmyslu (Düsseldorf), ekonomicky průměrné regiony bez zásadnějšího příspěvku průmyslu (Pas-de-Calais),

ekonomicky průměrné regiony s pokračující úlohou průmyslu (Steiermark), ekonomicky marginální regiony bez zásadnějšího příspěvku průmyslu (South Yorkshire), ekonomicky marginální regiony s pokračující úlohou průmyslu (Severozápad).

V podmínkách České republiky řadíme mezi staré průmyslové regiony Ostravsko a převažující část Ústeckého kraje (okresy Most, Chomutov, Teplice, Ústí nad Labem, Děčín). Tato území vykristalizovala do podoby starých průmyslových regionů v kontextu dlouhodobého vývoje českého průmyslu. Jejich současná pozice je určena především regionálními důsledky vývoje průmyslu v začátcích industrializace za Rakousko-Uherské monarchie, v dynamickém meziválečném období, v časech druhé světové války, v socialistické extenzivní etapě a hlavně v transformačním období po roce 1989. Za hlavní faktory formování českých starých průmyslových regionů považujeme lokalizaci průmyslových odvětví z prvních fází industrializace Českých zemí, jejich kvantitativní růst a preference až do závěru období socialismu bez ohledu na trendy ve vyspělých zemích a technologický vývoj, výrazný absolutní i relativní pokles pracujících v průmyslu během transformace po roce 1989 a celkově problematický průběh transformace.

Ústecký kraj představuje názornou ukázkou modelového starého průmyslové regionu. Na rozdíl od Ostravska však toto území nebylo doposud předmětem odpovídajícího zájmu odborné veřejnosti při sledování dlouhodobého vývoje průmyslové výroby jako součásti regionální ekonomiky a při hledání možností rozvoje kraje. Region náležel k nejdříve industrializovaným v českých zemích a do 30. let 20. století patřil k nejprogresivněji se rozvíjejícím oblastem Evropy. Pokrok byl generován zejména konkurenceschopnou, technologicky vyspělou průmyslovou výrobou s vysokým stupněm internacionalizace. První zlomový moment v přerušení úspěšného vývoje je druhá světová válka a její důsledek v podobě odchodu převažujícího, na průmysl vázaného, německého obyvatelstva. Následovalo socialistické období charakterizované růstem významu především těžebního, chemického a energetického průmyslu. Druhý zlomový moment ve směřování území k podobě starého průmyslového regionu vidíme v období konce 70. a průběhu 80. let, když v návaznosti na světovou energetickou krizi nebylo přistoupeno, zcela v rozporu s trendy v nejvyspělejších státech světa, k útlumu energeticky náročných a technologicky zastaralých výrob. Na konci období socialismu tak regionální ekonomika disponovala výrobními kapacitami s výrazně omezenou konkurenceschopností v tržním prostředí. Problematická byla i specializace regionální ekonomiky. Hodnoty indexu specializace jasně potvrzují v rámci ČR výraznou specializaci regionu na těžební průmysl, který ze své podstaty představuje odvětví bez dlouhodobě možné udržitelnosti. Po roce 1989 proběhly celospolečenské transformační procesy se znatelnými důsledky právě v sektoru průmyslu. Prvních deset let transformace lze označit jako období spontánní deindustrializace a je symbolizováno radikálním propadem výroby i zaměstnanosti v průmyslu. Z této situace pramení nárůst míry nezaměstnanosti a celková eskalace problémové situace v regionu. Od roku 2000 hovoříme o organizované reindustrializaci, dochází k uklidnění situace a zejména díky přílivu zahraničního kapitálu k zastavení propadu výroby i zaměstnanosti v průmyslu. Období konjunktury je ukončeno ve čtvrtém čtvrtletí roku 2008 nástupem nové ekonomické krize.

V samotném závěru textu je důležité připomenout potvrzení prvních dvou na začátku práce stanovených hypotéz. Tedy, že staré průmyslové regiony jsou specifická území, u kterých lze, přes jejich jedinečnost, nalézt společné znaky a rámcovou podobu jejich vývoje, a že tato území mohou projít komplexním procesem změny a nadále fungovat jako ekonomicky významné prostory (viz např. Manchester). U třetí hypotézy zaměřené na Ústecký kraj není situace úplně jednoznačná. Dochází sice k diverzifikaci regionální ekonomiky a postupnému etablování regionálních inovačních systémů ve vybraných odvětvích. Na druhou stranu dále

pokračuje marginalizace významu regionální ekonomiky ve srovnání s vývojem ostatních regionů ČR. Ukazuje se, že je nutné doplnit strukturální analýzy vývoje průmyslové výroby sledováním role důležitých jedinců, institucí, konkrétních firem a hodnocením působení širokého spektra mechanismů územního rozvoje v kraji. Předmětem dalšího výzkumu a publikačních výstupů by měly být také konkretizace projevu principu uzamčení a působení aglomeračních nákladů v regionální ekonomice Ústeckého kraje.

11. Literatura

AGLIETTA, M. (1979). *A Theory of Capitalist Regulation*. London: Verso.

ACHE, P. (2000). Cities in old industrial regions between local innovative milieu and urban governance- reflections on city region governance. *European Planning Studies*, 8(6), s. 693-709.

ACHE, P. (2006). Creativity, Innovation and Governance in Metropolitan Regions. *Helsingin seudun suunnat*, 2, s. 26-30.

ALBRECHTS, L., SWYNGEDOUW, E. (1989). The challenges for regional policy under a flexible accumulation regime. In Albrechts, L., Moulaert, F., Roberts, P., & Swyngedouw, E. (ed.) *Regional policy at the crossroads: European perspectives*. London: Jessica Kingsley, s. 67-89.

AMIN, A., THRIFT, N. (1992). Neo-Marshallian Nodes in Global Networks. *International Journal of Urban and Regional Research*, 16(4), s. 571-587.

AMIN, A., THRIFT, N. (ed.) (1994). *Globalization, institutions and regional development in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

ASHEIM, B. T. (1996). Industrial Districts as 'Learning Regions': a Condition for Prosperity. *European Planning Studies*, 4(4), s. 379-400.

ASHEIM, B. T., GERTLER, M. (2005). The Geography of Innovation: Regional Innovation Systems. In Fagerberg, J., Mowery, D., & Nelson, R. (ed.) (2007) *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford: Oxford University Press, s. 291-317.

ASHEIM, B. T., ISAKSEN, A. (2002). Regional innovation systems: The integration of local 'sticky' and global 'ubiquitous' knowledge. *Journal of Technology Transfer*, 27(1), s. 77-86.

BALEJ, M., ANDĚL, J., JEŘÁBEK, M. et al. (2004). Východní Krušnohoří- geografické hodnocení periferní oblast. *Acta Universitatis Purkynianae. Ústí nad Labem: UJEP*.

BECATTINI, G. (1978). The development of light industry in Tuscany. *Economic Notes*, 2-3, s. 53-78.

BELUSSI, F., SEDITA, S. R. (2009). Local systems playing globally: heterogeneous districts in the ornamental horticulture global value chain. In Belussi, F., & Sammarra S.R. (ed.) *Business Networks in Clusters and Industrial Districts. The governance of the global Value chain*. London: Routledge, s. 215-245.

BENNWORTH, P., HOSPERS, G. J. (2007). The new economic geography of old industrial regions: universities as global-local pipelines. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 25(6), s. 779 – 802.

BINTEROVÁ, Z. et al. (2002). *Obce chomutovského okresu: historií k dnešku*. Chomutov: Okresní muzeum v Chomutově.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002). *Teorie regionálního rozvoje*. Praha: Karolinum.

- BLAŽEK, M. (1969). Nástin změn v geografii průmyslu ČSSR v letech 1946-1966. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 74(4), s. 339-344.
- BLAŽEK, M. (1977). Ekonomickogeografická regionalizace. *Studia geographica (Geografický ústav ČSAV)*, 53, s. 325-348.
- BLOTEVOGEL, H. (1988). Historische Entwicklung und Regionalbewusstsein im Ruhrgebiet. *Geographische Rundschau*, 40(7-8), s. 28-39.
- BLUESTON, B, HARRISON, B. (1982). *The Deindustrialization of America*. New York: Basic Books.
- BOSCHMA, R. A. (1999). The rise of clusters of innovative industries in Belgium during the industrial epoch. *Research Policy*, 28, s. 853-71.
- BOSCHMA, R. A., FRENKEN, K. (2003). Evolutionary economics and industry location. *Review for Regional Research (Jahr fur Regionalwissenschaft)*, 23, s. 183-200.
- BOSCHMA, R. A., FRENKEN, K. (2006). Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 6(3), s. 273-302.
- BOSCHMA, R. A., LAMBOOY, J. (1999). Evolutionary economics and economic geography. *Journal of Evolutionary Economics*, 9(4), s. 411-429.
- BOSCHMA, R. A., LAMBOOY, J. (2002). Knowledge , management structure and economic co-ordination: dynamics and industrial districts. *Growth and Change*, 33(3), s. 291-311.
- BOSCHMA, R. A., MARTIN, R. (2007). Constructing and evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 7(5), s. 537-548.
- BRINKE, J. (1967). *Úvod do geografie průmyslu*. Praha: Univerzita Karlova.
- BRUSCO, S. (1982). The Emilian model: productive decentralisation and social integration. *Cambridge Journal of Economics*, 6, s. 63-82.
- CASTELLS, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Malden, MA: Blackwell.
- COCHRANE, A., PECK, J., TICKELL, A. (2002). Olympic dreams. In Peck, J., Ward, K. (ed.), *City of Revolution: Restructuring Manchester*. Manchester: Manchester University Press.
- COOKE, P. (2007). *Regional knowledge economies: markets, clusters and innovation*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- COOKE, P. (ed.) (1995). *The Rise of the Rustbelt*. New York: Saint Martin's Press.
- COOKE, P., LEYDESDORFF, L. (2006). Regional development in the knowledge-based economy: the construction of advantages. *Journal of Technology*, 31(1), s. 5-15.
- CUMBERS, A., BIRCH K., MACKINNON D. (2006). *Revisiting the Old Industrial Region: Adaptation and Adjustment in an Integrating Europe*. CPPR Working Paper 1.
- DAVID, P.A. (1997). Path Dependence and the Quest for Historical Economics: One More chorus of Ballad of QWERTY. *Oxford University Economic and Social History Series 020, Economics Group*. University of Oxford: Nuffield College.

DE BLIJ, H. J., MURPHY, A. B. (1998). *Human Geography: Culture, Society, and Space* (6. vydání). New York: John Wiley & Sons.

DEAS, I. A., WARD, K. (2002). Metropolitan manoeuvres: making Greater Manchester. In Peck, J., Ward, K. (ed.), *City of Revolution: Restructuring Manchester*. Manchester: Manchester University Press, s. 116-132.

DEGE, W. (1972). *Das Ruhrgebiet*. Braunschweig: Vieweg.

DICKEN, P. (1998). *Global Shift: Transforming the World Economy*. London: Paul Chapman.

DICKEN, P. (2002). Global Manchester: from globaliser to globalised. In Peck, J., Ward, K. (ed.), *City of Revolution: Restructuring Manchester*. Manchester: Manchester University Press, s. 18-34.

DICKEN, P. (2007). *Global Shift: Mapping the changing Contours of the world Economy* (5. vydání). London: The Guilford Press.

DICKEN, P., KELLY, P. F., OLDS, K., YEUNG, H. (2001). Chains and networks, territories and scales: towards an analytical framework for the global economy. *Global Networks*, 1(2), s. 89-112.

DOMAŃSKI, B. (1993). Lessons from the fallen second world: A view from within. *Antipode*, 25(1), s. 64-68.

DUBCOVÁ, A. (2000). *Vývoj priemyslu a formovanie teritoriálno - priemyselných jednotiek na území Ponitria*. Nitra: FPV UK.

DZIEWOŃSKI, K. (1951). *Zagadnienia lokalizacji produkcji*. Warszawa: Pol.Wydaw.Gospod.

ECKART, K. et al. (2003). *Social, Economic and Cultural Aspects in the Dynamic Changing Process of Old Industrial Regions - Ruhr District (Germany), Upper Silesia (Poland), Ostrava Region (Czech Republic)*. Münster: Lit Verlag Münster.

ENGLIŠ, K. (1907). Z výsledků sčítání živnostenských závodů ze dne 3. června 1902 v království Českém. *Zprávy ZSÚ*, IX, Praha.

FLORIDA, R. (1995). Toward the Learning Region. *Futures: The Journal of Forecasting and Planning*, 27(5), s. 527-536.

FLORIDA, R. (2002). *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.

FRITSCH, M. (2007). The Geography and the Effect of Creative People in Germany. *Jena Economic Research Papers*, March 2007.

GIORDANO, B., TWOMEY, L. (2002). Economic transitions: restructuring local labour markets. In Peck, J., Ward, K. (ed.), *City of Revolution: Restructuring Manchester*. Manchester: Manchester University Press, s. 50-76.

GRABHER, G. (1993). The weakness of strong ties: the lock-in of regional development in the Ruhr-area. In: Grabher, G. (ed.), *The embedded firm. On the socioeconomics of industrial networks*. London: Routledge, s. 255-277

GREGORY, D., JOHNSTON, R., PRATT, G., WHATMORE, S. (ed.) (2009). *The Dictionary of Human Geography* (5. vydání). Oxford: Wiley-Blackwell.

HAGGETT, P. (1965). *Locational analysis in Human Geography*. London: Edward Arnold.

HALL, P. (2000). Creative Cities and Economic Development. *Urban Studies*, 37(4), s. 639-649.

HAMILTON, F. E. I. (1974). A view of spatial behaviour, industrial organizations, and decision-making. In: Hamilton, F. E. I. (ed.) *Spatial Perspectives on Industrial Organization and Decision-Making*. London: John Wiley, s. 3-43.

HAMM, R., WIENERT H. (1990). *Strukturelle Anpassung altindustrieller Regionen im internationalen Vergleich*. Berlin: Duncker & Humblot.

HAMPL, M. (1996). *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Karlova Univerzita, Přírodovědecká fakulta.

HARVEY, D. (1982). *The limits to Capital*. Chicago: University of Chicago Press.

HARVEY, D., HAYTER, T. (ed.). (1994). *The Factory and City: The Story of the Cowley Automobile Workers in Oxford*. London: Mansell.

HASSINK, R. (1997). What distinguishes 'good' from 'bad' industrial agglomerations? *Erdkunde*, 51, s. 2-11.

HASSINK, R. (2007). The strength of weak lock-ins: the renewal of the Westmunsterland textile industry. *Environment and Planning A*, 39(5), s. 1147 – 1165.

HASSINK, R. (2010). Regional resilience: a promising concept to explain differences in regional economic adaptability. *Cambridge Journal of Regions Economy and Society*, 3(1), s. 45-48.

HASSINK R., SHIN, D. H. (2005). The restructuring of old industrial areas in Europe and Asia. *Environment and Planning A*, 37(4), s. 571 – 580.

HÄUFLER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V. (1960). *Zeměpis Československa*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

HELBRECHT, I. (2001). Postmetropolis: Die Stadt als Sphinx. *Geographica Helvetica*, 56(3), s. 214-222.

HLAVÁČEK, P. (2009): The foreign direct investments in the Usti region: theory, actors and space differentiation . *E+M (Ekonomie a Management)*, 12 (4), str. 27 -39.

HOSPERS, G. J. (2002). Industrial Heritage Tourism and Regional Restructuring in the European Union. *European Planning Studies*, 10(3), s. 397-404.

HOSPERS, G. J. (2006). Borders, bridges and branding: the transformation of the Øresund Region into an imagined space. *European Planning Studies*, 14(8), s. 1023-1041.

HRNČIAROVÁ T., MACKOVČIN, P., ZVARA, I. (ed.) (2010). *Atlas krajiny České republiky*. Průhonice: MŽP, VÚKOZ.

HUBBARD, P. (1996). Urban design and city regeneration: social representation of entrepreneurial landscapes. *Urban Studies*, 33, s. 1441-1461.

- HUBBARD, P., KITCHIN, R. (ed.). (2011). *Key Thinkers on Space and Place*. London: Sage.
- HUDSON, R. (1989). *Wrecking a Region: State Policies, Party Politics and Regional Change in North East England*. London: Pion.
- HUDSON, R. (1991). Old Industries and Regional Uneven Development: The Case of the United Kingdom. *Biblos*, 65, s. 45-67.
- HUDSON, R. (1994). Institutional Change, Cultural Transformation, and Economic Regeneration: Myths and Realities from Europe's Old Industrial Areas. In: Amin, A, Thrift, N. (Eds.), *Globalization, institutions and regional development in Europe*. Oxford: Oxford University Press, s. 331-345.
- HUDSON, R. (1997). Regional futures: industrial restructuring, new high volume production concepts and spatial development. *Regional studies*, 31, s. 467-78.
- HUDSON, R. (2005). Rethinking change in old industrial regions: reflecting on the experiences of North East England. *Environment and Planning A*, 37(4), s. 581 – 596.
- HYNEK, A. et al (1983). Geografická analýza a syntéza Rosicko-Oslavanska. *Folia fac. sci. nat. Univ. Purk. Brun.*, *Geographia* 16. Brno: UJEP.
- CHAPMAN, K. (2005). From 'growth centre' to 'cluster': restructuring, regional development and the Teesside chemical industry. *Environment and Planning A*, 37(4), s. 597 – 615.
- CHRISTALLER, W. (1933). *Die Zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena: Fisher.
- ISARD, W. (1960). *Location and Space-Economy*. Cambridge: The M.I.T. Press.
- IVANIČKA, K. (1958). Predmet, metódy a vývinové smery geografie priemyslu (ruské a nemecké resumé). *Geografický časopis SAV*, 1, s. 27-40.
- IVANIČKA, K. (1964). Process of industrialization of Slovakia. *Geografický časopis*, 16(2), s. 215-227.
- IVANIČKA, K. (1970). Priemyselné jadrá Slovenska. *Acta Geographica Universitatis Comenianae, Economico – Geographica*, 9, s. 27-56.
- IVANIČKA, K. (1971). *Úvod do ekonomickogeografického výzkumu*. Bratislava: SPN.
- IVANIČKA, K. (1983). *Základní teórie a metodológie socioekonomickej geografie*. Bratislava: SPN.
- JACOBS, J. (1984). *Cities and the Wealth of Nations: Principles of Economic Life*. New York: Random House.
- JEŽEK, J. (1998). *Prostorová a regionální ekonomika*. Plzeň: ZČU.
- KADERÁBKOVÁ, A. (1991). *Restrukturalizace a problémové regiony – zkušenosti vyspělých zemí*. Ústí nad Labem: Sociálně ekonomický ústav.
- KAISEROVÁ K., KAISER V. et al. (1995). *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem.

KEEBLE, D., WILKINSON, F. (ed.). (2000). *High-Technology Clusters, Networking and Collective Learning in Europe*. Aldershot: Ashgate.

KERN, J. (1992). *Problematika rekonstrukce ostravsko-karvinské aglomerace*. Ostrava: VŠB TU.

KNOX, P. (1984). *Geography of Western Europe: A Socio-Economic Survey*. London: Croom Helm.

KNOX, P., AGNEW, J., MCCARTHY, L. (2008). *The Geography of the World Economy* (5. vydání). London: Hodder Arnold.

KNOX, P.L., MARSTON, S. (2003). *Places and Regions in Global Kontext* (3. vydání). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

KOLOSOVSKIJ, N. N. (1958). *Osnovy ekonomičeskogo rajonirovanija (The Principles of of Economic Regionatization)*. Moskva: Gospolitizdat.

KOMÁREK, W. (1990). *Prognóza a program*. Praha: Academia.

KOPAČKA, L. (1975). Československý průmysl v období 1945-1975. *Historická geografie*, 13, s. 5-33.

KOPAČKA, L. (1981). Energetická základna v hospodářském vývoji ČSSR po roce 1945. *Hospodářské dějiny*, 6, s. 147-226.

KOPAČKA, L. (1983). Historickogeografická analýza změn struktury československého průmyslu po roce 1945. In *Geografický výzkum v Československé akademii věd 1952-1982*. Brno: Geografický ústav ČSAV, s. 127-133

KOPAČKA, L. (1984). Development of Industry and Economy and Landscapes Changes in Czechoslovakia during Socialism. *Historická geografie*, 23, s. 251-291.

KOPAČKA, L. (1992). Změny v geografickém rozmístění čs. průmyslu 1962-1968. *Sborník české geografické společnosti*, 97(3), s. 152-171.

KOPAČKA, L. (1993). Český průmysl ve víru změn. *Geografické rozhledny* 1(6), s. 120-123.

KOPAČKA, L. (1994). Industry in the Transition of Czech Society and Economy. *GeoJournal*, 32(3), s. 207-214.

KOPAČKA, L. (1996). Strukturální změny ekonomiky se zvláštním zřetelem k průmyslu. In Hampl, M. a kol. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: PŘF UK, s. 219 -237.

KOPAČKA, L. (1999). Přehled hospodářského vývoje České republiky. *Geografie. Česká republika pro střední školy 4*, učebnice pro SŠ. Praha: SPN, s. 30-34.

KOPAČKA, L. (2000). Průmysl- těžební. Průmysl-energetika. Průmysl-zpracovatelský. Zahraniční obchod. In *Školní atlas dnešního světa*, učebnice pro SŠ. Praha: Terra, s. 90-96.

KRAJÍČEK, L. (1972). Základní charakteristiky regionální struktury průmyslu ve Středočeské oblasti. *Acta Universitatis Carolinae , Geographica*, 1, s. 79-96.

KRAJÍČEK, L. (1976). Možnosti rozvoje chemických závodů severně od Prahy z hlediska pracovních sil. *Acta Universitatis Carolinae , Geographica*, 1-2, s. 129-136.

KRAJÍČEK, L. (1982). *Geografie průmyslu*. Praha: SPN.

KRAJÍČEK, L. (1983). Jaderná energetika v Československu. *Přírodní vědy ve škole*, 34(9). Praha: SPN, s. 356-357.

KUNC, J. (1999). Transformace průmyslové výroby v okrese Brno–venkov. In *Specifika transformačního procesu v zázemí velkých měst*. Brno: Regiograph, s. 37-44.

KUNC, J. (2000). *Změny v rozmístění textilního, oděvního a kožedělného průmyslu v České republice v období let 1989-1999*. Rigorózní práce. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity.

KUNC, J. (2005). *Transformace českého průmyslu po roce 1989 - vliv přímých zahraničních investic: regionálně-geografická analýza s důrazem na Jihomoravský kraj a kraj Vysočina*. Disertační práce. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity.

KUNC, J., TONEV, P. (2009). Průmyslové zóny v České republice: vybrané regionální a socioekonomické aspekty. In *Regionálne štruktúry ČR a SR: časové a priestorové zmeny* (1. vydání). Bratislava: Geografický ústav SAV, s. 35-39.

LAMBOOY, J. G. (1986). Locational development and regional structure. In Paelick, J. H. P. (ed.), *Human behaviour in geographical space*. London: Gower, s. 149 -162.

LANDRY, C., BIANCHINI, F. (1995). *The Creative City*. London: Demos.

LÄPPLE, D. (1994). Zwischen gestern und übermorgen. Das Ruhrgebiet - eine Industrieregion im Umbruch. In: Kreibich, R., et al. (ed.), *Bauplatz Zukunft - Dispute über die Entwicklung von Industrieregionen*. Essen: Klartext Verlag, s. 37-51.

LASH, S., URRY, J. (1987). *The End of Organized Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

LASH, S., URRY, J. (1994). *Economies of Signs and Space*. London: Sage.

LIPIETZ, A. (1987). *Mirages and Miracle: the Crisis of Global Fordism*. London: Verso.

LÖSH, A. (1944). *Die Räumliche Ordnung der Wirtschaft*. (2.vydání). Jena: Fisher.

MACHÁČEK, J. (2001). Ekonomická kritéria lokalizace. *Acta oeconomica Pragensia: vědecký časopis Vysoké školy ekonomické v Praze*, 10(2), s. 30-36.

MACHÁČEK, J. (2004). Koncept místního rozvoje. In: GROSPÍČ, J. *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 213 -225.

MALECKI, E., HOSPERS, G. J. (2007). Knowledge and the Competitiveness of Places. In Rutten, R., Boekema, F. (ed.) *The Learning Region: Foundations, State of the Art, Future*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 143-159.

MALÍK, K. (1929a). Tovární průmysl v přirozených oblastech Československa podle dosavadních podle dosavadních výsledků sčítání větších závodů (1.část). *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 25(1), s. 41-61.

MALÍK, K. (1929b). Tovární průmysl v přirozených oblastech Československa podle dosavadních podle dosavadních výsledků sčítání větších závodů (2.část). *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 25(3), s. 190-200.

MALÍK, K. (1929c). Tovární průmysl v přirozených oblastech Československa podle dosavadních podle dosavadních výsledků sčítání větších závodů (3.část). *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 25(4), s. 253-263.

MALÍK, K. (1930). Tovární průmysl v přirozených oblastech Československa podle dosavadních podle dosavadních výsledků sčítání větších závodů (4.část). *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 26(1), s. 15-26.

MALMBERG, A., MASKELL, P. (1999). Localized learning and regional economic development. *European Urban and Regional Studies* 6 (1), s. 5-8.

MAREŠ, J. (1976). *Vývoj rozmístění československého průmyslu*. Tabulky a mapy. Díl II. tabulky (separát). Brno: Geografický ústav ČSAV.

MAREŠ, J. (1980). Průmyslové regiony ČSR. *Rozpravy ČSAV. Řada matematických a přírodních věd*, 90(6), s. 1-82.

MAREŠ, J. (1984). Průmyslové regiony v Československu. In *Geografie v socialistické výstavbě ČSSR*, Sborník prací, 6. Brno: Geografický ústav ČSAV, s. 191-195.

MARKUSEN, A. R. (1985). *Profit cycles, oligopoly and regional development*. Cambridge Mass.: MIT Press.

MARKUSEN, A. R. (1996). Sticky places in Slippery Space. *Economic Geography*, 72(3), s. 293-313.

MARSHALL, A. (1920). *Principles of Economics*. London: Macmillan.

MARTIN, R. (2010). Path Dependence and Regional Economic Evolution. *Journal of Economic Geography*, 6, s. 395-437.

MARTIN, R., ROWTHORN, B., (ed.). (1986). *The Geography of Deindustrialisation*. London: Macmillan.

MARTIN, R., SIMMIE J. (2006). Regional Economic Resilience: Towards an Evolutionary Approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), s. 29-51.

MARTIN, R., SUNLEY, P. (2003). Deconstructing clusters: Chaotic concept or policy panacea? *Journal of Economic Geography*, 3, s. 5-35.

MARTIN, R., SUNLEY, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6(4), s. 395-437.

MASKELL, P., MALMBERG, A. (1999). Localised learning and industrial competitiveness. *Cambridge Journal of Economics*, 23(2), s. 167-185.

MASSEY, D.B. (1984). *Spatial divisions of labor: Social Structures and the Geography of Production*. London: MacMillan.

MASSEY, D.B. (1991). The political place of locality studies. *Environment and Planning A*, 23(2), s. 267-281.

MASSEY, D.B. (1994). *Space, place, and gender*. Cambridge: Polity Press.

- MASSEY, D.B., MEEGAN, R. (1979). *The Anatomy of Job Loss: The How, Why and Where of Employment Decline*. London: Methuen.
- MCCARTY, H.H., HOOK, J.C., KNOX, D.S. (1956). *The measurement of association in industrial geography*. Iowa City: University of Iowa press.
- MENZEL, M. P., FORNAHL, D. (2007). Cluster Life Cycles - Dimensions and Rationales of Cluster Development. *Jena Economic Research Papers*. Jena: Friedrich-Schiller-University, Max-Planck-Institute of Economics.
- MISZTAL, S. (1970). *Przemiany w strukturze przestrzennej przemysłu na ziemiach polskich w latach 1860-1965*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- MIŠTERA, M. (1972). Geografie průmyslu a regionalizace. *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni*, Zeměpis, 8, s. 189-207.
- MIŠTERA, M. (1979). *Geografie závodů*. Doktorská disertační práce. Brno: UJEP.
- MLÁDEK, J. (1975). *Analýza teritoriálnych priemyselných útvarov*. Habilitační práce. Bratislava: Univerzita Komenského.
- MLÁDEK, J. (1990). *Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- MLÁDEK, J. (1996). Transformationsprozesse in der Industrie der Slowakei. In Mládek, J. (ed.) Transformation Processes of Regional Systems in Slovak Republic and Czech Republic. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 37, s. 47-60.
- MYRDAL, G. (1957). *Economic Theory and Under-Developed Regions*. London: Methuen.
- NATIEL, C., SUNLEY, P., MARTIN, R. (2002). Localising welfare-to-work? Territorial flexibility and the new deal for young people. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20, (6), s. 911-932.
- NORTON, R. D. (1979). *City life cycles and american urban policy*. New York: Academic Press.
- NORTON, R. D. (2004). *Agricultural development policy: Concepts and experiences*. UK: John Wiley and Sons.
- NOVÁK, V. (2009). *Dojžd'ka za prací a pracovně podmíněná migrace v kraji Vysočina*. Disertační práce. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity.
- PAVLÍNEK, P. (1993). Globální restrukturalizace. *Sborník České geografické společnosti*, 98(1), s. 2-12.
- PAVLÍNEK, P. (1997). Vybrané teoretické interpretace současné transformace kapitalismu. *Sociologický časopis*, 33(1), s. 41-56.
- PAVLÍNEK, P. (2004). Regional Development Implications of Foreign Direct Investment in Central Europe. *European Urban and Regional Studies*, s. 47-70.
- PAVLÍNEK, P. (2009). Regional Development Effects of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. In Blokker, P., Dalago, B. (ed.), *Regional Diversity and Local Development in the New Member States*. London: MacMillan, s 166-193.

Pavlínek, P., Ženka, J. (2010). The 2008-2009 automotive industry crisis and regional unemployment in Central Europe. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(3), s. 349-365.

PECK, J. (2005). Struggling with the Creative Class. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(4), s. 740-770.

PECK, J., WARD, K. (ed.). (2002). *City of Revolution: Restructuring Manchester*. Manchester: Manchester University Press.

PIKE, A. (1998). Making performance plants from branch plants? In situ restructuring in the automobile industry in the United Kingdom. *Environment and Planning A*, 30(5), s. 881 – 900.

PIKE, A. (1999). The politics of factory closures and task forces in the North East region of England. *Regional Studies*, 33(6), s. 567-575.

PIKE, A., DAWLEY, S., TOMANEY, J. (2010a). Resilience, adaptation and adaptability. *Cambridge Journal of Regions Economy and Society*, 3(1), s. 59-70.

PIKE, A., DAWLEY, S., TOMANEY, J. (2010b). Towards the resilient region. *Local Economy*, 25(8), s. 650-667.

PIKNEROVÁ, H. (2011). *Regionální analýza trhu práce v Ústeckém kraji*. Diplomová práce. Ústí nad Labem: UJEP.

POLLARD, S. (1981). *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760- 1970*. Oxford: Oxford University Press.

POPJAKOVÁ, D. (2001). Transformácia priemyslu v regióne Šariša. In: *Geografické práce*, 9(1), s. 241.

PORTER, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.

PRECETEILLE, E. (1985). The industrial challenge the French left: central and local issues. *International Journal of Urban and Regional Research*, 9, s. 274-289.

PURŠ, J. (1960). *Průmyslová revoluce v českých zemích*. Praha: SNTL.

PURŠ, J. (1980). Changes in the spatial organization of industry in Bohemia at the threshold of the industrial revolution. *Historická geografie*, 19, s. 247-282.

REES, J. (1979). Technological change and regional shifts in american manufacturing. *Professional Geographer*, 31, s. 45-54.

ROBSON, B. (2002). Mancunian ways: the politics of regeneration. In Peck, J., Ward, K. (ed.) *City of revolution: restructuring Manchester*. Manchester: Manchester University Press, s. 34-49.

RUMPEL, P. (2002). *Teritoriální marketing jako koncept územního rozvoje*. Ostrava: Ostravská univerzita.

RUMPEL, P., SLACH, O., KOUTSKÝ, J. (2008). *Měkké faktory regionálního rozvoje*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

RUMPEL, P., SLACH, O. (2010). A Bright Future? The 'Dark' Hard Coal Region of Ostrava-Karviná. In *Post-mining landscape*. Berlin: JOVIS Verlag, s. 96-103.

RUMPEL, P., SLACH, O., KOUTSKÝ, J. (2010). Creative Industries in Spatial Perspective in the Old Industrial Moravian-Silesian Region. *E+M Ekonomie a Management*, 8(4), s. 30-46.

RUMPEL, P., SLACH, O., KOUTSKÝ, J., BEDNÁŘ, P. (2010). Re-imageing of industrial cities in the Czech Republic: chosen drivers of the change. *Mönchengladbacher Schriften zur wirtschaftswissenschaftlichen Praxi* 22 (1). Göttingen: Cuvillier Verlag.

RUTTEN, R., BOEKEMA, F. (ed.). (2007). *The Learning Region: Foundations, State-of-the-art, Future*. Cheltenham: Edward Elgar.

SAXENIAN, A. (1994). *Regional Networks: Industrial Adaptation in Silicon-Valley and Route 128*. Cambridge: Harvard University Press.

SAYER, A. (1991). Behind the locality debate: deconstructing geography's dualisms. *Environment and planning A*, 23(2), s. 283-308.

SCOTT, A. J. (1988). *New industrial spaces: Flexible Production Organisation and Regional Development in North America and Western Europe*. London: Pion.

SCOTT, A. J. (2000). Economic Geography: The Great Half-Century. *Cambridge Journal of Economics*, 24(4), s. 483-504.

SCOTT, A. J., STORPER, M. (ed.). (1986). *Production, Work, Territory: Geographical Anatomy of Industrialised Capitalism*. London: Unwin Hyman.

SCHAMP, E.W. (2000). *Vernetzte Produktion. Industriegeographie aus institutioneller Perspektive*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

SCHWARZ, J., BARTOŇ, P., BOLCHA, P., HEŘMANSKÝ, P., MACH, P. (2007). Analýza investičních pobídek v České republice. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta.

SKOKAN, K. (2004). *Konkurenceschopnost inovace a klastry v regionálním rozvoji*. Ostrava: Repronis.

SLACH, O. (2008). Kreativní odvětví a jejich prostorová organizace. *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 16.-17. októbra 2008 na Vysokej škole v Sládkovičove*. Sládkovičov: Sládkovičovo Vysoká škola v Sládkovičove, s. 85-93.

SLACH, O., BEDNÁŘ, P., KOUTSKÝ, J., OLŠOVÁ, P. (2009). The role of soft factors in the attraction of creative class from the perspective of university students in the cities of Ostrava and Usti nad Labem. *GeoScape*, 2(2), s. 174-184.

SLACH, O., BORUTA, T., KOUTSKÝ, J. (2007). Vybrané teoretické aspekty restrukturalizace starých průmyslových regionů (s důrazem na stimulaci inovačního potenciálu). In *X. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků z kolokvia*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

SLACH, O., BORUTA, T., RUMPEL, P. (2009). Inovativní plánovací kultura v rámci strategie IBA Emscher park. *Regionální studia*, 3, s. 38-44.

SMITH, A., PICKLES, J., BUČEK, M. et al (2008). Reconfiguring „post-socialist“ regions: cross-border networks and regional competition in the Slovak and Ukrainian clothing industr. *Global Network*, 8(3), s. 281-307.

SMITH, D.M. (1981). *Industrial location: An Economic Geographical Analysis*. (2. vydání). New York: John Wiley & Sons.

STEINER, M. (1985). Old Industrial Areas: A Theoretical Approach. *Urban Studies*, 22, s. 387-398.

STEINER, M., POSCH, U. (1985). Problems of Structural Adaptions in Old Industrial Areas: A factor-analytic Approach. *Environment and Planning A*, 17(8), s. 1127-1139.

STORPER, M. (1989). The transition to flexible specialization in the US film industry, external economies, the division of labour and the crossing of industrial divides. *Cambridge Journal of economics*, 13(2), s. 73-305.

STOPER, M. (1995). Territorial Development in the Global Learning Economy: the Challenge to Developing Countries. *Review of international Politival Economy*, 2(3), s. 394-424.

STORPER, M., SCOTT, A. (2009). Rethinking human capital, creativity, and urban growth. *Journal of Economic Geography*, 9, s. 147-167.

STRÍDA, M. (1962). Průmyslová jádra. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 67, s. 127-142.

STRÍDA, M. (1969). Průmyslové oblasti a střediska V Čechách. *Studia geographica*, 8, s. 126-137.

STURGEON, T., BIESEBROECK, J., GEREFFI, G. (2008). Value chains, network and clusters: reframing the global automotive industry. *Journal of Economic Geography*, 8(2), s. 297-321.

SUCHÁČEK, J. (2004). Czech regions and their painful drawing on Europe of regions. In: *Bulletin of Lviv National Polytechnic University*, 517, s. 246-253.

SUCHÁČEK, J. (2005). *Restrukturalizace tradičních průmyslových regionů v tranzitivních ekonomikách*. Ostrava: VŠB TU.

SUCHÁČEK, J. (2007). Restrukturalizace Ostravy, Katovic a Košic v komparativní perspektivě Ostrava. *Príspevky k dejinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Archív města Ostravy, s. 7-44.

SZÉKELY, V. (1989). Náčrt vývojových smerov a riešených problémov v geografii priemyslu. *Sborník Československé geografické společnosti*, 94 (3), s. 185-193.

ŠERÝ, O. (2010). *Český průmysl po roce 1989*. Diplomová práce. Geografický ústav. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity.

TÖDTLING, F., TRIPPL, M. (2004). Like Phoenix from the Ashes? The Renewal of Clusters in Old Industrial Regions. *Urban Studies*, 41, s. 1159–1179.

TÖDTLING, F., TRIPPL, M. (2005). One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. *Research Policy*, 34(8), s. 1203-1219.

TOMANEY J., PIKE A., CORNFORD J. (1999). Plant closure and the local economy: The case of Swan Hunter on Tyneside. *Regional Studies*, 33(5), s. 401-411.

TOUŠEK, V. (2003). *Geografické aspekty transformace českého průmyslu po roce 1989*. Habilitační práce, Geografický ústav. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity.

TOUŠEK, V., KUNC, J. (2004). The Most Important Foreign Investors in the Manufacturing Industry of the Czech republic. In: Siwek, T., Baar, V. (ed). *Globalisation and its Geopolitical, Cultural, Economic and Ecological Context*. Ostrava: University of Ostrava, s. 318-328.

TOUŠEK, V., TONEV, P. (2002). Změny ve struktuře zaměstnanosti v regionech České republiky; vliv zahraničních investic (na příkladu okresu Blansko a Jihlava). In *Vybrané aspekty kvality podnikatelského prostředí jako výchozího faktoru efektivnosti regionálních rozvojových projektů*. Brno: ESF MU, s. 51-92.

TOUŠEK, V., VANČURA, M. (1996a). *Aktuální problémy ČR-I.díl. Průmysl-1.část*. Ostrava: Scholaforum.

TOUŠEK, V., VANČURA, M. (1996b). *Aktuální problémy ČR-I.díl. Průmysl-2.část*. Ostrava: Scholaforum.

TOUŠEK, V., VANČURA, M. (1997). *Aktuální problémy ČR-I.díl. Průmysl-3.část*. Ostrava: Scholaforum.

TOWSEND, A. R. (1997). *Making a living in Europe*. London: Routledge.

TRIPPL, M., OTTO, A. (2009). How to turn the fate of old industrial areas: a comparison of cluster-based renewal processes in Styria and the Saarland. *Environment and Planning A*, 41(5), s. 1217 – 1233.

UHLÍŘ, D. (1998). Internationalization, and institutional and regional change: restructuring post-communist networks in the region of Lanškroun, Czech Republic. *Regional Studies*, 32(7), s. 673-690.

VANČURA, M. (2000). Průmyslové zóny. In: *Geografické rozhledy*. Praha: ČGS a TERRA KLUB, s. 124.

VANČURA, M. (2002). *Transformace průmyslové výroby v České republice v 90. letech*. Disertační práce. Geografický ústav. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity.

VANČURA, M. (2004). The Influence of Foreign Direct Investment on Regional Development in the Czech Republic - abstrakt. In: Tolmáči, L., Gurňák, D., Kasala, K. (ed.), *Regional geography, regional development and European Union*. Bratislava: Faculty of Natural Sciences, Comenius University, s. 19.

VERNON, R. (1996). International Investment & international trade in the product cycle. In *Quarterly Journal of Economics*, 88(2), s. 190-207.

VITURKA, M. (2007). Konkurenceschopnost regionů a možnosti jejího hodnocení. *Politická ekonomie*, 11(5), s. 637-658.

VITURKA, M. et al. (2010). *Kvalita podnikatelského prostředí, regionální konkurenceschopnost a strategie regionálního rozvoje ČR*. Praha: Grada Publishing.

VITURKA, M. (2011). Nástin dlouhodobé strategie regionálního rozvoje České republiky (teoretická východiska). In *Sborník z XXII. sjezdu ČGS "Geografie pro život v 21. století"*. Ostrava: ČGS., s. 541-543.

VOTRUBEC, C., MAREŠ, J. (1959). Změny v průmyslu středních Čech za posledních třicet let. *Sborník čsl. společnosti zeměpisní*, 64(2), s. 126-142.

VRÁBLÍKOVÁ J. et al. (2008). *Revitalizace antropogeně postižené krajiny v Podkrušnohoří. I. část Přírodní a sociálně ekonomické charakteristiky disparit průmyslové krajiny v Podkrušnohoří*. Ústí nad Labem: FŽP UJEP.

WEBER, A. (1909). *Über den Standort der Industrie*. Tübingen: Mohr.

WESTWOOD, A., NATHAN, M. (2002). *Manchester: Ideopolis? – Developing a knowledge capital*. London: The Work Foundation.

WIELOŃSKI, A. (2000). *Geografia przemyslu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA. 27,(1), s. 77-86.

WILLIAMS, G. (2000). Rebuilding the Entrepreneurial City: The Master Planning Response to the Bombing of Manchester City Centre. *Environment and Planning B*, 27, s. 485-505.

WOKOUN, R. (2003). *Česká regionální politika v období vstupu do Evropské Unie*. Praha: Oeconomica, VŠE Praha.

WOKOUN, R., et al. (2008). *Regionální rozvoj*. Praha: Linde.

WOKOUN, R., MATES, P., COGAN, R. (2006). *Management regionální politiky a reforma veřejné správy*. Praha: Linde.

WOKOUN, R., TVRDOŇ, J. et al. (2010). Přímé zahraniční investice a regionální rozvoj. Praha: Oeconomica, VŠE Praha.

ZAHÁLKA, J. (1963). *Severočeský kraj v číslech: ekonomický rozvoj, výsledky sčítání lidu, domů a bytů, perspektiva vývoje do roku 1980*. Praha: SEVT.

ŽÍŽALOVÁ, P. (2006). Přímé zahraniční investice v Česku. *Geografie Sborník ČGS*, 111(2), s. 46-59.

Elektronické prezentace dostupné on-line:

BLAŽEK, J. (2010). Možné inspirace ze současných teorií regionálního rozvoje. Prezentace z odborného semináře (Olomouc, 19. 11. 2010) [on line]. [cit. 28. 03. 2011]
Dostupné na <<http://vycerro.ujep.cz>>

DELOITTE (2010). Finální zpráva vyhodnocení dopadů investic čerpajících pobídky a zhodnocení efektivity agentury CzechInvest. [on line]. [cit. 20. 01. 2011]
Dostupné na <www.czechinvest.org>

HASSINK, R. (2005): De-industrialisation, path dependency and lock-ins in Germany's old industrial areas. Prezentace z konference (Newcastle, 15.2 2005) [on line]. [cit. 20. 04. 2011]
Dostupné na <www.staff.ncl.ac.uk/p.s.benneworth/oirs/hassink.ppt>

KPMG (2007). Komunitní plán rozvoje - Manchester Community Strategy 2006–2015. [on line]. [cit. 10.05. 2011]. Dostupné na <<http://www.manchesterpartnership.org.uk/>>

SKOKAN (2009). Regional Clusters and the Transformation of Old Industrial Regions. Příspěvek na konferenci (*Košice, 7-9.10.2009*) [on line]. [cit. 25. 05. 2011]
Dostupné na <://www.cers.tuke.sk/cers2009/PDF/02_55_Skokan.pdf>

Zdroje dat a další prameny

CZECHINVEST (2007). Průmyslové zóny podpořené v rámci Programu na podporu rozvoje průmyslových zón. (data dostupná na <www.czechinvest.org>, sekce Podnikatelské nemovitosti).

CZECHINVEST (2011). Databáze investičních projektů agentury CzechInvest (data dostupná na <www.czechinvest.org>, sekce Podpora investic).

ČNB (2011). Přímé zahraniční investice za rok 2009. Česká národní banka, Praha.

ČSÚ (1990). Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru národního hospodářství v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství ČSR za rok 1989. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2010). Časové řady základních ukazatelů statistiky práce 1948-2007. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2011). Průmysl, rychlé informace (2007-2011). Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2011). Trh práce v ČR 1993 – 2010. Český statistický úřad, Praha

EUROSTAT (2011). Statistický portál – časové řady regionů (data dostupná na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, záložka Regiony a města).

MPSV (2011). Integrovaný portál Ministerstva práce a sociálních věcí (data dostupná na <http://portal.mpsv.cz>).

NÁRODNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD VELKÉ BRITÁNIE (2010). Statistika trhu práce (data dostupná na <https://www.nomisweb.co.uk>)

OECD (2011). Statistický portál – statistické profily států (data dostupná na <www.oecd.org>, záložka Statistický portál).

SPOLCHEMIE (2010). Výroční zpráva Spolchemie z roku 2010 (materiál dostupný na <www.spolchemie.cz>, sekce Ke stažení)

ÚSTECKÝ KRAJ (2001). Databáze průmyslových zón Ústeckého kraje (data dostupná na <www.kr-ustecky.cz>, sekce Rozvoj kraje, záložka Investiční příležitosti).

Ostatní

Atlas Republiky Československé (1935). Praha: Česka akademie věd a umění

Atlas Československé Socialistické Republiky. (1966). Praha: Československá akademie věd.

12. Seznam tabulek

- Tab. 1 Autoři a výzkumné otázky v rámci ekonomické geografie ve vztahu k vývoji průmyslové výroby
- Tab. 2 Staré průmyslové regiony v Evropě - vybrané ekonomické parametry stavu v roce 2008
- Tab. 3 Faktory podmiňující nástup a setrvačnost vývojových trajektorií
- Tab. 4 Faktory prohloubení závislosti na zvolené cestě a implikace pro staré průmyslové regiony
- Tab. 5 Klíčové mezníky ve vývoji ekonomik vyspělých států světa
- Tab. 6 Příklady transformace regionální ekonomiky jako kombinace místní tradice a globálních trendů
- Tab. 7 Strategický přístup k restrukturalizaci ekonomiky a regionálních inovačních systémů starých průmyslových regionů
- Tab. 8 Zaměstnanost v odvětvích zpracovatelského průmyslu v Českých zemích v roce 1902
- Tab. 9 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v Českých zemích v roce 1930 a její změny od roku 1902
- Tab. 10 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v České republice v roce 1960 a její změny od roku 1930
- Tab. 11 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v České republice k 31. 12. 1989 a její změny od roku 1960
- Tab. 12 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v České republice k 31. 12. 1999 a její změny od roku 1989
- Tab. 13 Zaměstnanost ve zpracovatelském průmyslu v krajích České republiky k 31. 12. 1999 a její změny od roku 1989
- Tab. 14 Zaměstnanost v průmyslu v České republice k 31. 12. 2008 a její změny od roku 1999
- Tab. 15 Stav přímých zahraničních investic (PZI) v krajích ČR k 31. 12. 2009
- Tab. 16 Průmyslové zóny podpořené v rámci Programu na podporu průmyslových zón
- Tab. 17 Regionální rozložení investičních projektů realizovaných prostřednictvím agentury CzechInvest
- Tab. 18 Celková regionální konkurenceschopnost krajů v ČR
- Tab. 19 Kategorizace území s tradicí průmyslové výroby a specifika starých průmyslových regionů v ČR
- Tab. 20 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích v Ústeckém kraji v roce 1930
- Tab. 21 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích na území Ústeckého kraje v roce 1960 a její změny od roku 1930
- Tab. 22 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích na území Ústeckého kraje k 31. 12. 1989 a její změny od roku 1960
- Tab. 23 Specializace průmyslových odvětví v Ústeckém kraji a jeho okresech k 31. 12. 1989
- Tab. 24 Největší průmyslové podniky dle počtu zaměstnanců (stav k 31. 12. 1989)
- Tab. 25 Zaměstnanost v průmyslu a jeho odvětvích na území Ústeckého kraje k 31. 12. 1999, její změny od roku 1989
- Tab. 26 Specializace průmyslových odvětví v Ústeckém kraji a jeho okresech k 31. 12. 1989
- Tab. 27 Zaměstnanost v průmyslu v Ústeckém kraji k 31. 12. 2008 a její změny od roku 1999
- Tab. 28 Největší nově vybudované průmyslové zóny v Ústeckém kraji po roce 1989
- Tab. 29 Nejvýznamnější přímé zahraniční investice v kraji realizované prostřednictvím agentury CzechInvest v Ústeckém kraji
- Tab. 30 Největší průmyslové podniky dle počtu zaměstnanců (stav k 31. 12. 2008)

13. Seznam obrázků

Obr. 1 Typologie výkonnosti ekonomik starých průmyslových regionů vybraných států Evropy

Obr. 2 Spirála deindustrializace

Obr. 3 Životní cyklus odvětví (klastru)

Obr. 4 Princip uzamčení a jeho posun do negativní podoby

Obr. 5 Evoluční linie regionální adaptace

Obr. 6 Vývoj podílu průmyslu na celkové zaměstnanosti ve vybraných státech Evropy

Obr. 7 Vývoj počtu zaměstnaných v průmyslu a podílu průmyslu na zaměstnanosti v socialistickém období

Obr. 8 Meziroční index změny průmyslové produkce a zaměstnanosti v ČR dle kvartálů v letech 2008 a 2010

Obr. 9 Investiční projekty realizované prostřednictvím agentury CzechInvest

Obr. 10 Zaměstnanost v průmyslu v okresech Ústeckého kraje v roce 1930

Obr. 11 Zaměstnanost v průmyslu v okresech Ústeckého kraje v roce 1960

Obr. 12 Zaměstnanost v průmyslu v okresech Ústeckého kraje v roce 1989

Obr. 13 Zaměstnanost v průmyslu v okresech Ústeckého kraje v roce 1999

Obr. 14 Vývoj zaměstnanosti v průmyslu a míry nezaměstnanosti v Ústeckém kraji mezi roky 1993 a 2010

Obr. 15 Nástin podoby regionálního inovačního systému v chemickém průmyslu

Summary

Monography deals with the problems of old industrial regions as specific areas of developed countries of the world. In Western Europe these areas has faced great problems with their matured structures since 80s and also the productivity of regional economics has decreased. It can be said that these regions symbolized in a concentrated regional form the most fundamental loss in functioning of state capitalistic economics (later on also of post socialistic economics) in 20th century. Attention is therefore paid to them by wider public as well as by decisive sphere because it is necessary to solve economic-social consequences of this regional decline. Taking academic-research sphere point of view into consideration these regions are very interesting areas because it is possible to observe in them and interpret a regional process of change which is one of the fundamental topics in regional sciences research.

Text of the book starts from the abstract and continues to the specific topics. In the introductory part understanding of old industrial regions is specified, its particularities are described as well as its structural characteristics. It offers also a survey of regional economic typology of old industrial regions in Europe. To a certain degree it is an initiative attempt to closely categorize individually perceived groups of old industrial regions because these aims for closer categorization are missing in foreign expert literature. A distinctive part of the thesis deals with theoretical bases of observation of decline reasons at old industrial regions and especially with evolution-aimed approaches. The following text focuses on general questions of old industrial regions transformation with emphasis on their economic dimension (economic restructuralizing). The focus point is furthermore turned to detailed evaluation of the topic in the Czech Republic and especially in Ústí region. The Ústí region represents an ideal example of old industrial regions in the Czech Republic. At first there is an evaluation of Czech industry in its most important phases; especially stressed are the changes after 1989, it is followed by a detailed analysis of industry development of the Ústí region. This development evaluation and analysis forms a basis for definition of old industrial regions in the Czech Republic and also it gives an opportunity to outline possible development directions of the Ústí region in the sense of local tradition combination with global tendencies of spatial units development.

Rejstřík

adaptabilita, 9, 16, 23, 80, 102, 110, 116
aglomerační efekty, 79
aglomerační náklady, 23, 24
aglomerační úspory, 23, 32
bouřlivá restrukturalizace, 45
CzechInvest, 71, 73, 74, 75, 76, 96, 97,
103, 120, 121, 122, 123
deindustrializace, 12, 39, 42, 52
diverzifikace, 10, 45, 52, 94, 104
ekonomická restrukturalizace, 44, 104
evoluční ekonomická geografie, 34
flexibilní akumulace, 40, 41, 42
fordismus, 39
funkční lock-in, 35
fyzická a environmentální revitalizace, 44
globální (vrcholný) kapitalismus, 39
globální krize, 71
IBA Emscher Park, 103
industrializace, 12, 39
industriální kapitalismus, 39
inovační dilema, 47
investiční pobídky, 74, 96, 97
klastry, 37, 103, 117
kognitivní lock-in, 35
konkurenční kapitalismus, 39
kreativní třída, 48
liberalizace, 69, 91

Manchester model, 54
mezera (Manchester gap), 53
mezifiremní dělba práce, 37
odolnost, 16, 40
organizovaná reindustrializace, 91
poklidná restrukturalizace, 45
politický lock-in, 35
postfordismus, 12, 23
princip uzamčení, 34, 35, 36, 45
privatizace, 68, 69, 91
produkční sítě, 72
průmyslové zóny, 73, 74, 113, 119, 121,
122
regionální inovační systém, 37
regionální konkurenceschopnost, 19, 22,
77, 78, 104
regionální management, 49
regionální marketing, 49
regulační teorie, 31
sociální transformace, 10, 44
specializace, 12, 14, 22, 31, 32, 37, 41, 47,
48, 78, 89, 90, 94, 105
spontánní deindustrializace, 91
třetí Itálie, 32
učící se regiony, 9
výrobní cykly, 29
závislost na zvolené cestě, 34, 36

Název	Staré průmyslové regiony, vývojové tendence – možnosti rozvoje
Autor	Jaroslav Koutský
Nakladatel	Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
Edice	Odborné texty projektu Posilování kompetencí vysokoškolských pracovníků pro rozvoj konkurenceschopnosti vysokého školství v Ústeckém kraji, registrační číslo CZ.1.07/2.2.00/07.0117
Náklad	100 ks
Počet stran	126 stran
Tisk a vazba	PrintActive s.r.o., www.dum-tisku.cz